

EEN STAKING

VAN
DE
HUREN
LIGT
NU WEL
IN 'T VERSCHIET

GESCHIEDENIS VAN DE ROTTERDAMSE WOONLASTENACTIES

Ad van Oosten

EEN STAKING VAN DE HUREN
LIGT NU WEL
IN 'T VERSCHIET

Bibliotheek TU Delft

C 0003814985

2413
264
7

EEN STAKING VAN DE HUREN LIGT NU WEL IN 'T VERSCHIET

GESCHIEDENIS VAN DE ROTTERDAMSE WOONLASTENACTIES

Ad van Oosten

DELFTSE UNIVERSITAIRE PERS 1988

Uitgegeven en gedistribueerd door:

Delftse Universitaire Pers

Stevinweg 1

2628 CN Delft

Tel. 015 - 78 32 54

In opdracht van:

Wijkorgaan Crooswijk

Pijperstraat 37

3034 BG Rotterdam

Tel. 010 - 41 39 440

Foto's: Kees Bennema (4, 5, 6, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18)

Landelijk Ombudsteam Stadsvernieuwing (omslag, 9, 10, 11, 12)

Archief Wijkorgaan Crooswijk (3, 7)

Gemeentearchief Rotterdam (1)

Ontwerp omslag: Cor Lomé/Blauwdruk

Tekstbehandeling: J. ten Cate/ D.S. Georgiades

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK DEN HAAG

ISBN 90 6275 425 2

© 1988 Ad van Oosten

Woord vooraf

"Waarom we gehandeld hebben, zoals we gehandeld hebben." Dat is, in de woorden van Toon Wolfs, het onderwerp van de opdracht die ik in de zomer van 1987 kreeg van de Werkgroep Woonlasten uit Crooswijk. De woonlastenacties, die vijftien jaar lang in de Rotterdamse wijken zijn gevoerd, worden niet gauw vergeten. Maar de achtergronden, de argumentatie en de inzet van de actievoerders, en de talrijke kenmerkende details, daar zal men over een aantal jaren vergeefs naar zoeken. Ik heb ze bijeengebracht uit een overvloedig aanbod aan boeken en brieven, nota's en notities, kranteberichten en persoonlijke getuigenissen. Leerzaam voor toekomstige actievoerders en, naar ik hoop, niet in de laatste plaats ook gemakkelijk.

De acties van Crooswijk nemen in dit boek een voorname plaats in. Dat is volstrekt in orde. De stimulans die van deze wijk is uitgegaan, zowel in als buiten Rotterdam, kan nauwelijks worden overschat. Crooswijk is de afgelopen jaren een symbool van bewonersverzet geworden, vooral omdat het de bewoners waren die de acties organiseerden en de betaalde krachten die daarbij hielpen, in plaats van andersom. Het was daarnaast de uitdrukkelijke wens van de opdrachtgeefster, de Werkgroep Woonlasten, om haar argumentatie en handelwijze bij het beëindigen van de honderd gulden-inhoudingsactie in 1986 nadrukkelijk voor het voetlicht te brengen. In deze argumentatie is vaak teruggegrepen op de verschillende varianten van het inkomens-woonlastenstelsel. Een heel hoofdstuk van dit boek is, los van de chronologie, aan dit onderwerp gewijd. Het is een nogal politiek boek geworden. Daarmee is gezegd dat dit werkstuk niet de enig mogelijke geschiedschrijving van de Rotterdamse woonlastenacties bevat. Anderen zouden waarschijnlijk meer aandacht willen besteden aan de verhoudingen binnen de actiewereld, de gevolgen van het stadsvernieuwingproces of de schuldsaneringsproblemen. Zij zijn daartoe van harte uitgenodigd.

De hoofdmoot van dit onderzoek werd gevormd door een twintigtal interviews. Voor hun medewerking dank ik allen die bereid waren hun soms meer dan tien jaar oude herinneringen op te diepen ("het lijkt wel of ik voor een enquêtecommissie zit," werd een enkele maal gezegd): Bram Jongman, Toon Wolfs, Jan Schot, Nel Trouwborst, Ton Bassant, Arie Harthoorn, Dick Ormel en André Ouwehand uit Crooswijk, Tineke Raterman en Willie de Groot uit de Agniesebuurt, Bep van Leeuwen, Enny van Os, Marianne van Es en Wim Wilbers uit Feijenoord-Noordereiland, Piet Huiskens van het Rotterdams Overleg Bewonersorganisaties, pastoor Gijs van Wijk, professor Hugo Priemus, ex-Patrimo-

nium-directeur Piet van Gemeren, Willem Soet van Patrimonium en Herman Michels van de Maatschappij voor Volkswoningen, de beleidsambtenaren Pieter Bol, Len de Klerk en Henk van de Rijt, de ex-raadsleden Eric Bakema (PvdA) en Roel van Veldhuizen (CPN/Links Rotterdam) en wethouder Pim Vermeulen. Waar geen bronvermelding is gegeven, zijn de citaten in dit boek aan deze interviews ontleend.

Voor archiefmateriaal bedank ik in de eerste plaats het Wijkorgaan Crooswijk; daarnaast de Bewonersvereniging Agniesebuurt en de Bewonersorganisatie Feijenoord; het Rotterdams Overleg Bewonersorganisaties; het gemeentearchief van Rotterdam; het Rotterdams Nieuwsblad; het Landelijk Ombudsteam Stadsvernieuwing; de redacties van Wonen TA/BK, Bouw en Stedebouw en Volkshuisvesting; Piet van Gemeren, Roel van Veldhuizen en Gijs van Wijk.

De taal van ambtenaren en actievoerders is in het algemeen niet het fraaiste Nederlands. Ik heb bij het citeren in enkele gevallen de vrijheid genomen kleine verbeteringen aan te brengen in de woordvolgorde, de spelling en de interpunctie, waar dat de leesbaarheid ten goede kwam.

Amsterdam, 15 december 1987

Ad van Oosten

Inhoudsopgave

Woord vooraf.....	5
"We pikken het niet langer".....	9
Hoofdstuk 1. Het tweede bombardement.....	11
Hoofdstuk 2. Voor zelfvoldaanheid geen plaats.....	17
Hoofdstuk 3. Kom maar met cijfers.....	27
Hoofdstuk 4. We betalen niet meer.....	37
Hoofdstuk 5. Een dolksteek aan twee kanten.....	53
Hoofdstuk 6. Een intellectuele koprol.....	61
Hoofdstuk 7. In de schulden.....	77
Hoofdstuk 8. Het debat.....	93
Noten.....	101
Literatuur.....	105
Personenregister.....	109

Wij pikken het niet langer

Tekst: Bram Jongman

Wijze: "En waarom zullen wij treuren"

Refrein: *Wij pikken het niet langer,
hou-dat-nou-eens-voor gezegd;
de bom die gaat nu barsten
van uw beleid komt niets terecht.
Een staking van de huren
ligt nu wel in het verschiep,
en kom nu niet met de opmerking
dat-het-zo-erg-was wist ik niet.*

Er moest bewezen worden,
stadsvernieuwing is te duur,
enorme hoge lasten
en een abnormale huur.
De rapporten zijn gelezen
nou opeens geeft niemand thuis,
en ondertussen armoe lijden
in ons veel te dure huis.

Zet Brokx tesaam met Beelaerts
eens 'n jaar op 't minimumloon,
daarbij een dure nieuwbouw,
dat is iets waar ik van droom.
Aan den lijve laten voelen
waar het hier nu wel om gaat,
dat is nog wel iets anders
dan hun waardeloos gepraat.

Wij zijn hier nu tesamen,
omdat het echt niet langer gaat.
De nood stijgt tot de lippen
en er is genoeg gepraat.
Men wil gewoon niet luisteren
maar dat is ontzettend dom,
het was ook te verwachten
bij een salaris van een ton.

Ja zelfs de A.O.W.'ers
met zovelen onder ons,
die krijgen ook een deeltje
met een hoger ziekenfonds.
Ook de algemene lasten
stijgen voor hen uit de pan,
en dan toch maar blijven roepen
dat dit allemaal makkelijk kan.

Tot slot een eindconclusie
en uw lesje is geleerd:
laat dit uw fractie weten
dat de boel hier escaleert.
Het hangt ons nu de strot uit
doe daar nou eens wat aan,
voordat wij met z'n allen
bij Sociale Zaken staan.

1. De Jonker Fransstraat na het bombardement.

Hoofdstuk 1

Het tweede bombardement

"Een van de plannen betrof ook het dempen van de Rotte (nota bene de rivier waar Rotterdam zijn naam aan ontleent!) ten behoeve van de aanleg van een nieuwe brede verkeersader naar het centrum. Honderden woningen die in goede staat verkeerden werden aangekocht en dichtgetimmerd om deze orgie van verkeerswellust mogelijk te maken."

J.G. van der Ploeg, in Stadsvernieuwing in Rotterdam (1982)

Het gebombardeerde Rotterdam werd door een rode stippellijn op de kaart aangegeven. De *brandgrens* liep van het huidige Centraal Station door het centrum naar de Zalmhaven, hapte twee hoeken van het Noordereiland, maakte een slinger door Kralingen en Rubroek en eindigde in de straten achter station Hofplein. De wijken ten noorden van het Centraal Station, en die ten zuiden van de Maas bleven op 14 mei 1940 voor de *Heinkels* gespaard. Dertig jaar later lagen ze er nog. Aangetast door het uitblijven van noodzakelijk onderhoud, en verlaten door gezinnen die zich een woning in de nieuwe naoorlogse wijken konden permitteren.

Dertig jaar later was er van "behoud en herstel" nog geen sprake. Integendeel, het voornemen om het mes te zetten in de volkswijken werd steeds dreigender in de reeks *saneringsnota's* die de gemeente Rotterdam sinds de oorlog had geproduceerd. Terwijl het Basisplan uit 1946 voorzag in enkele doorbraken ten behoeve van uitvalswegen in noordelijke, westelijke en zuidelijke richting, mikte de Saneringsnota uit 1955 op "het opruimen van woningen van slechte bouw- en woontechnische staat". In 1961 werd bepaald dat er voor de duizenden te slopen woningen weinig in de plaats zou komen: "Vestiging of uitbreiding en algehele verandering van winkels, kantoren en andere bedrijven zullen niet zijn toegestaan, terwijl ook woningbouw - na voorafgaande sloop van bestaande opstallen - slechts incidenteel zal kunnen plaatsvinden".

Gelukkig, zou men later zeggen, werd met de uitvoering van de sloopplannen geen haast gemaakt. Het ontbrak aan geld voor al die plannen en in een tijd van grote woningnood konden ook de oude woningen niet gemist worden. Het tweede bombardement, zoals de saneringsplannen in het blad Wonen TA/BK werden genoemd, was een papieren bombardement gebleven. 1)

De laatste bestuurder in deze naoorlogse traditie was wethouder Jettinghoff. Zijn *Structuurplan 1972* had een uitbreiding van het centrum-gebied op het

oog, en verbreding van de belangrijkste toegangswegen. Wat dat betekende voor de omliggende wijken, liet het Rotterdams Nieuwsblad op 29 mei 1970 zien in een paginagrote tekening. De straten van Rubroek waren vervangen door een futuristisch landschap. Van het oorspronkelijke stratenplan bleef niets meer over. De gemeentelijke ontwerper Groenenboom had, zo meldde de krant, "in voortdurende samenspraak met zijn superieuren" zowel de Rotte als de spoorlijn naar Utrecht een eind opgeschoven, en de ruimte daartussen gevuld met kantoorgebouwen, winkelcentra en viaducten. De krant jubelde over een "vloeiend grondpatroon dat de Rotterdamse city een nieuwe allure geeft, die de weg baant voor de groei van Rotterdam tot metropolistie stad".

De bewoners waren minder enthousiast. In de wijken ontstonden actiegroepen die zich tegen de dreigende kaalslag verzetten. Het eerste mikpunt van de actievoerders werd de manifestatie C'70, die het gemeentebestuur organiseerde om de stad en de wereld te tonen dat Rotterdam weer een centrum had. Ze wilden niet accepteren dat de gemeente dertig miljoen gulden uitgaf aan tijdelijke paviljoens en een kabelbaan, terwijl er geen geld was voor woningherstel. Het verzet werd aangevoerd door de *Aktiegroep Het Oude Westen*. Die bestond uit honderdvijftig buurtbewoners: "Mensen die ervaring hadden met acties en stakingen, kader uit de vakbeweging en politieke partijen, studenten," aldus actievoerder Piet Huiskens. "Elke week werd er vergaderd. De kranten hadden het over de Republiek Het Oude Westen."

Aan de andere kant van de stad, in het Oude Noorden en Crooswijk, begon het te borrelen tegen de aanleg van het *Rotte-tracé*, een verkeersweg op de plaats van de Rotte. Voor de actie werden alle registers opengetrokken. November 1970 werd een Maand van de Rotte, met onder meer een viswedstrijd, een brievenactie en een rouwoptocht naar het stadhuis. Maar de gemeente, noch de wijkcomité's wisten hoe ze een eenmaal genomen besluit weer ongedaan moesten maken. Een rapport van de actievoerders werd door het gemeentebestuur eenvoudig genegeerd. Pas twee jaar later, na talrijke acties en raadsvergaderingen, maakten B en W bekend dat de demping van de Rotte niet door zou gaan. De alternatieve ontsluiting werd de Boezemweg in "bescheiden (tweebaans) opzet".

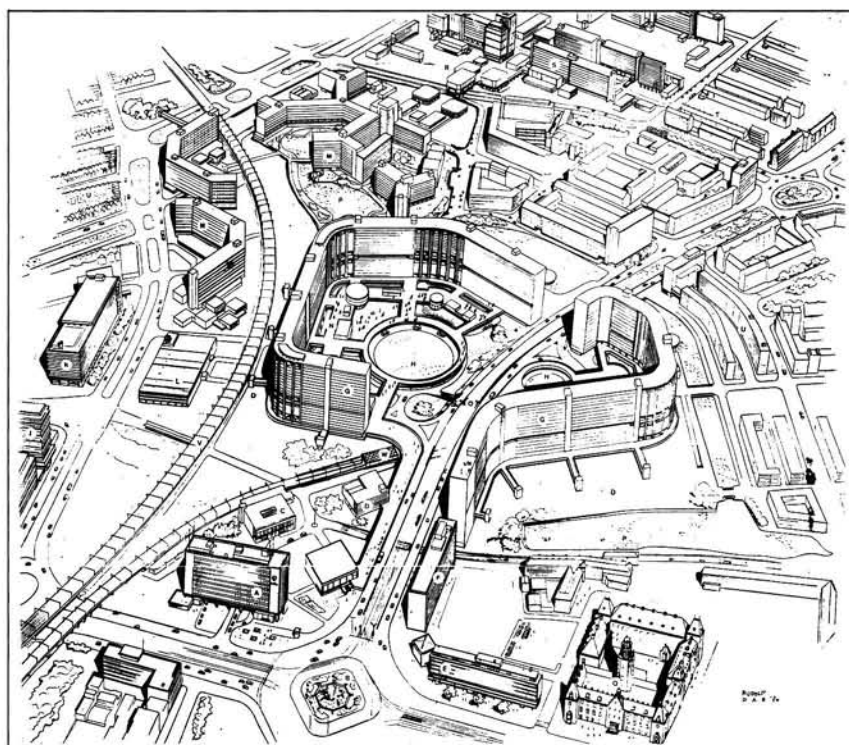
Ook in de wijken Noordereiland en Feijenoord boekten de bewoners een overwinning. De gemeente wilde de oude Willemsbrug vervangen door een tunnel, waarvoor veel oude woningen zouden moeten verdwijnen. De bewoners wilden die behouden, zolang er geen betaalbare nieuwe huizen beschikbaar waren. Van de twee wijken had vooral Feijenoord veel bedrijfsterreinen, en dat die een woonbestemming moesten krijgen stond voor het gemeentebestuur niet vast. Die bestemming kwam er in 1974. Toen werd ook het besluit genomen om de tunnel niet aan te leggen.

In het begin van 1973 veranderde het stedenbouwkundig beleid radicaal. Het Structuurplan 1972 werd in zijn geheel teruggedenomen. Jettinghoff had het licht gezien: "In tegenstelling tot reconstructie, dat wil zeggen volledige afbraak gevolgd door nieuwbouw in een gewijzigde structuur, heb ik rehabilitatie voor ogen. Een vorm van stadsvernieuwing waarbij met instandhouding van de hoofdlijnen van het stedenbouwkundig patroon van de wijk bestaande woningen worden verbeterd en waar nodig en mogelijk aanvullende nieuwbouw en voorzieningen worden gesticht." De gemeente werkte aan de *Verordening Organisatie Stadsvernieuwing* (VOS), die de wijken liet besturen door projectgroepen, waarin bewoners en ambtenaren waren vertegenwoordigd.

De actiegroepen uit de oude wijken vonden elkaar in het *Overleg Stadsvernieuwing Oude Wijken* (OSOW). Piet Huiskens: "De Structuurnota was een kristallisatiemoment voor de oude wijken geweest: nou zijn wij aan de beurt, we moeten onze belangen verdedigen tegenover die van de economisch machtigen." Het OSOW stelde harde eisen aan de samenstelling van de projectgroepen. De bewoners zouden in de projectgroepen de meerderheid moeten vormen. De projectgroep moest in de wijk gehuisvest zijn en 's avonds vergaderen. En er mochten geen huiseigenaren aan deelnemen. Dat laatste punt werd een breekpunt tussen het OSOW en Jettinghoff. Tot de raadsverkiezingen van 1974 werd er over de VOS niet verder onderhandeld.

De eerste projectgroep ging in februari 1973 van start in Crooswijk, ruim een jaar voor het in werking treden van de VOS. Bij de oprichting waren geen huiseigenaren aanwezig. Wel de Delftse hoogleraar Hugo Priemus, die het democratische kasplantje bij zijn groei zou begeleiden en beschrijven in het boek *Drie moeizame jaren - stadsvernieuwing in Crooswijk*. In de drie "moeizame jaren" gebeurde bijna alles wat er met een projectgroep gebeuren kan. Er werden bestemmingsplannen voor wijkdelen gemaakt, en deze wijkdelen kregen deelprojectgroepen. Er werd onderhandeld over nieuwbouw, renovatie, herhuisvesting, en over de betaalbaarheid van de woningen. In het bestuur van het wijkorgaan vond een wisseling van de wacht plaats, en in 1975 ontstond een zwaar conflict tussen het wijkorgaan en de ambtenaren over de toekomstige huren van de nieuwbouw. Priemus: "Er zat een unieke hoeveelheid talent bij elkaar. Er werd heel erg gemotiveerd en gigantisch hard gewerkt. Het had nog het pioniersachtige van: we zijn de stadsvernieuwing aan het uitvinden. Toen in 1975 het conflict over de huren uitbrak, is eerst het werk in de deelprojectgroepen veilig gesteld."

Een centrale figuur in het wijkorgaan was pastoor Gijs van Wijk. "Toen ik hier in 1968 kwam als kapelaan was de kerkelijkheid sterk aan het afnemen. Ik dacht: jongens, wat doe ik hier eigenlijk. Ik besloot me op de buurt te oriënteren." Van Wijk werd secretaris van het op dat moment nogal behoudende wijk-

2. Ir. Groenenbooms futuristische visie op Rubroek.

Tekening Rudolf Das

orgaan, en richtte het Komitee Huurdersbelangen op, dat ging strijden voor betaalbare nieuwbouw.

Het eerste succes boekte de projectgroep aan het eind van de periode- Jettinghoff. In het kader van het saneringsbeleid waren de oude woningen van Rubroek gesloopt. In 1970 had de dienst Stadsontwikkeling een bestemmingsplan gemaakt, waarin kantoorbouw tot achttien verdiepingen was opgenomen. De bouwcombinatie Rubroek CV bood zich aan, en kreeg alle steun van het gemeentebestuur. De onderneming bleek te bestaan uit de bouwbedrijven Dura en Van Eesteren en de Westland-Utrecht Hypotheekbank. Een merkwaardige belangenverstrengeling kwam aan het licht: bij Van Eesteren werkten drie hoge gemeenteambtenaren. Een van hen was de heer Fibbe, de organisator van C'70. De gemeenteraad gaf Rubroek CV het groene licht, maar besloot tegelijk een stuurgroep in te stellen, waarin ook enkele bewoners zitting hadden. Mede doordat de aanleg van het Rotte-tracé niet doorging, wist de stuurgroep te bereiken dat het kaalgeslagen gebied gevuld werd met sociale woningbouw. De nieuwbouw kwam in 1976 tot stand.

3. De grote bouwer: wethouder J.G. van der Ploeg.

Hoofdstuk 2

Voor zelfvoldaanheid geen plaats

"Ik geloof dat wij nou eindelijk aan de beurt zijn om in een goed normaal en sociaal huis te wonen. Je moet huizen neerzetten waarin die Crooswijkers en die Feijenoorders tenminste fatsoenlijk kunnen wonen en niet geconfronteerd zullen worden met verarming. Want dat gebeurt namelijk als je die huren te hoog maakt."
Jan Schot uit Crooswijk in gesprek met staatssecretaris Schaefer, 8 april 1975

"Ik zou de enorme betekenis van wethouder Van der Ploeg op geen enkele manier willen relativiseren," zegt professor Priemus. "Al kwam hij natuurlijk op het goeie moment, en al was de tijd rijp. Toen hij één dag benoemd was, begon hij aan een toernee langs de oude wijken, en willigde alle eisen in. Dat is natuurlijk het ergste wat een actiegroep kan overkomen."

Na de raadsverkiezingen van 1974 deed J.G. van der Ploeg zijn intrede als wethouder. Over de grondvester van het Rotterdamse stadsvernieuwingsbeleid wordt na zijn dood in 1986 met ontzag gesproken. Nergens is het begin van de stadsvernieuwing zo duidelijk gemarkeerd als in Rotterdam, waar op 3 september 1974 de *regent* Jettinghoff werd vervangen door... óók een regent, volgens sommigen, maar een die met bewoners kon lezen en schrijven. Die zelf bepaalde waarover hij met wie in discussie wilde gaan. En die zich onderscheidde door een enorme bouwproductie en een langdurig gevecht voor betaalbare huren. "Kijk maar om je heen, wat je ziet is het produkt van Van der Ploeg", zegt stadhuisambtenaar Henk van de Rijt.

Van der Ploeg was twintig jaar lang een betrekkelijk onopvallend raadslid geweest, dat af en toe zijn stem verhief tegen een al te rigoureuus sloopplan. In 1982, het jaar van zijn afscheid, oordeelde hij bescheiden: "...Zij die mij voorgingen hebben het fundament gelegd, waarop ik kon gaan bouwen. Daarvoor moesten een aantal belemmeringen worden weggeruimd en bovenal diende ik het vertrouwen van de bewoners te herwinnen. Dit geschiedde onder meer door het inwilligen van een aantal eisen van bewonersorganisaties, met name dat alleen de bewoners in de projectgroepen vertegenwoordigd zouden zijn en niet ook de huiseigenaren, die door jarenlange verwaarlozing van hun bezit medeverantwoordelijk waren voor de verpaupering van de wijken." 3)

Onder het motto "Dit is het begin" leidde Van der Ploeg vanaf eind 1974 een grote aankoop- en verbeteringsactie van particulier woningbezit in de oude wijken. Na een jaar waren twintigduizend woningen in de elf aangewezen stads-

vernieuwingsgebieden (Afrikaanderwijk, Charlois, Cool, Crooswijk, Delfshaven, Feijenoord, Katendrecht, Kralingen, Oude Noorden, Oude Westen en Vreewijk) in de handen van de gemeente overgegaan. Maar de wethouder slaagde er niet in snel resultaten te laten zien. De gemeente wist zich met al deze woningen geen raad. Er ontbrak aan een organisatie voor doeltreffend beheer, en het rijk dekde niet de tekorten die door de verbetering zouden optreden. Mismoedig constateerde Van der Ploeg later dat een "Von Münchhausen-effect: zichzelf aan zijn haren uit het moeras trekken", niet was bereikt.

Ook het bouwen van nieuwe woningen met betaalbare huren werd een groot probleem. In Crooswijk en Feijenoord, waar de eerste nieuwbouwprojecten op stapel stonden, hadden de bewonersgroepen een huureis van (maximaal) 220 gulden gesteld. Tien procent van het netto-inkomen moest het uitgangspunt zijn. Staatssecretaris Schaefer werd gevraagd zich uit te spreken over die eis. Bussen stonden klaar om de bewoners naar het Binnenhof te brengen, maar Schaefer was hen een slag voor: hij kwam zelf naar Rotterdam, en boorde ze daarmee een happening door de neus. Uit menslievendheid, aldus de staatssecretaris: "Het leek ons simpeler dat twee mensen van het ministerie vanuit Den Haag naar Rotterdam toe gingen, dan dat er, weet ik veel, honderd mensen buiten het ministerie moeten staan wachten totdat zes mensen uitgesproken zijn." 4)

Volgens de actievoerders lag het anders: door naar Rotterdam te komen maakte Schaefer het gesprek tot een lokale aangelegenheid, waar de landelijke pers niet in geïnteresseerd zou zijn. Een happening werd het even goed. Op 8 april 1975 was de burgerzaal van het stadhuis aan de Coolingsingel stampvol, terwijl in een belendende kamer het gesprek plaatsvond tussen Schaefer, Van der Ploeg, drie Crooswijkers, drie Feijenoorders en een achttal ambtenaren.

Het gesprek liep voor de bewoners op een teleurstelling uit. Schaefer week geen duimbreed. De nieuwe woningen in Crooswijk zouden inclusief servicekosten 257 gulden moeten gaan opbrengen. Door de individuele huursubsidie, betoogde staatssecretaris, zou voor de minimum-inkomens een *huurquote* van tien procent ontstaan, voor de modale inkomens een van zeventien procent. Was er nu wel of niet aan de huureis tegemoet gekomen? De wijken reageerden verdeeld. De Crooswijkers waren geneigd in te stemmen, omdat de huur exclusief servicekosten 220 gulden bedroeg, maar Feijenoord bleef ontevreden.

André Ouwehand, in 1975 werkzaam als bewonersdeskundige in Crooswijk: "De mensen van de Laanzichtstraat, een groep voortrekkers in onze buurt, zeiden dat de eis was gerealiseerd. Ze claimden het als een overwinning. Later werkte het als de wet van de remmende voorsprong: de discussie over betaal-

baarheid werd geblokkeerd, want als je daarover begon stelde je hun succes in de waagschaal."

Van der Ploeg zat bij het gesprek tussen de bewoners en Schaefer in. Op twee punten was hij het eens met de bewoners: de hoogte van de huren moest van tevoren worden gegarandeerd ("als ik mijn huis laat schilderen wil ik ook weten wat het moet kosten") en er moest een huurmaximum komen voor woningen in stadsvernieuwingsgebieden. Als garantiehuur dacht de wethouder aan een bedrag tussen 225 en 275 gulden per 1 juli 1976, inclusief service-, en exclusief stookkosten. Maar een huurquote van tien procent voor iedereen vond hij onrechtvaardig: "Als je aan de laagstbetaalden speciale aandacht wilt besteden, ga je die op den duur tekort doen door iedereen even veel te laten betalen."

De eenheid tussen de bewonersgroepen was door het gesprek eerder geschaad dan bevorderd. Feijenoord bleef zich concentreren op verlaging van de huren, en realiseerde een laagterecord voor de woningen op het Simonsterrein. De woningen deden "kaal" 210 gulden per maand, door maximale bezuiniging op de stichtingskosten en gebruik van de *goed-* en *goedkoopregeling*. Het enthousiasme in de wijk was groot. Buurtbewoners die de stap naar de nieuwbouw niet hadden durven zetten, schreven zich in voor het volgende project, aldus buurtwerkster Marianne van Es: "Voor het Simonsterrein waren veel mensen uit andere wijken geaccepteerd. Maar voor het volgende project, de Persoonshaven, kwamen 1200 inschrijvingen van Feijenoorders binnen."

De discussie over de huureisen werd een stedelijke prestigekwestie. Van der Ploeg bracht de nota *Betaalbare huren* uit, waarin hij voorstelde in de oude wijken goedkope woningen te bouwen. De raad wees het huurplafond echter af in een motie van het PvdA-lid Eric Bakema. Hier openbaarde zich een fundamenteel meningsverschil: de raad wilde een "individueel huurbeleid" voeren (Bakema: "In het verkiezingsprogramma staat dat er keuze moet zijn uit verschillende woningtypen, hetgeen juist voor de lage inkomens mogelijk wordt gemaakt door individuele huursubsidie" 5)), terwijl Van der Ploeg en de wijken op het standpunt stonden dat "bouwen voor de buurt" bouwen voor de lagere inkomens inhield. Namens de bewoners wierp het OSOW zich in de strijd. Het samenwerkingsverband van de oude wijken werd "door de gezamenlijke eisen een politieke factor", aldus Piet Huiskens uit het Oude Westen.

In Crooswijk was de discussie over de huren opnieuw aangezwengeld door het Komitee Huurdersbelangen. De groep organiseerde een demonstratie rond elke eerste paal die er in de wijk geslagen werd, en trok op 25 november 1976 met tweehonderd buurtbewoners naar Den Haag, om aan de Kamercommissie voor volkshuisvesting een petitie aan te bieden. De huureis was inmiddels door het OSOW bijgesteld tot 275 gulden. Met deze gezamenlijke eis gingen de wijken in de slag met Van der Ploeg en Schaefer. Op 31 januari 1977 werden bei-

de politici uitgedaagd zich te verantwoorden voor een volle zaal in Atrium. De manifestatie werd geopend met een eigen versie van de Internationale:

*"Jan Modaal moet betalen, voor de zoveelste keer,
en de Multinationale die vult zijn zakken weer.
Jan Modaal moet betalen, en dit is zijn verweer:
nu geen bakzeil halen, maar strijden, keer op keer." 6)*

André Ouwehand: "Voordat het programma begon stond Sjaan Posthoorn op en zei: ik heb hier een lied, dat gaan we nu zingen, het is op de wijs van de Internationale. Iedereen stond op, ook Van der Ploeg, alleen Schaefer niet. Die zei dat hij alleen opstond voor de echte Internationale."

De discussie in Atrium draaide om de zogenaamde *volkshuisvestingsprijs*, waarop Schaefer zijn **garantiehuren** baseerde. Het uitgangspunt was dat een huurder met een modaal inkomen een nieuwbouwwoning moest kunnen huren zonder gebruik te maken van de individuele huursubsidie. De huren stegen echter harder dan de lonen. Daardoor lag er een gat tussen het principe en de realiteit, aldus het OSOW in de brochure *Nieuwbouwhuren voor oude wijken te hoog!*: vergeleken met de huurquote die het ministerie als norm stelde, zou Jan Modaal in 1977 exclusief servicekosten f 30,80 en inclusief servicekosten f55,80 te veel gaan betalen. Het idee dat individuele huursubsidie dit gat zou moeten dichten stuitte de bewoners tegen de borst. De regeling had een aantal praktische bezwaren: ze bood voor de laagste inkomens geen soelaas en baseerde zich op het inkomen van het vorig jaar, zodat mensen niet ongestraft zouden kunnen ophouden met overwerk of ploegendiensten. "Je hand ophouden" voor huursubsidie gold voor veel mensen als een vernedering. En de toekomst was onzeker: zou een rechtse regering deze voorziening niet onmiddellijk afschaffen?

De bewoners bleven met lege handen staan. Schaefer verliet Atrium zonder een toezegging te hebben gedaan. Voor het onderhandelen over de huurbeschikkingen moest Van der Ploeg zich bij hem in Den Haag melden. Zo ontstond in het laatste half jaar van het kabinet-Den Uyl een druk pendelverkeer tussen Rotterdam en Den Haag. Op 16 maart, Schaefer's verjaardag, kwam Van der Ploeg in gezelschap van een delegatie uit Crooswijk de garantiehuren voor een aantal nieuwbouwprojecten afspreken. De staatssecretaris tracteerde op taart en Nel Trouwborst, een van de actiefste bewoners, ging recht tegenover hem zitten. "Ik keek hem strak aan, ik had gehoord dat-ie daar gevoelig voor was." Of het daardoor kwam is niet bekend, maar de huren van de projecten vielen inderdaad lager uit dan aanvankelijk was geraamd. Kort voor de val van het kabinet verhief Schaefer het systeem van de garantiehuren tot een algemene regeling.

In de discussie tussen Van der Ploeg en de wijken ontstond een impasse. Van der Ploeg weigerde te overhandelen over lagere huren dan de garantiehuren, nu het eerste kabinet-Van Agt aantrad en Schaefer als staatssecretaris werd vervangen door mr. Gerrit Brokx. "Ik kan niet nu Schaefer weg is met een andere betaalbaarheidseis op tafel komen, want dan maak ik mij ongeloofwaardig en bereik ik helemaal niets meer," zei hij een jaar later in een interview. En vervolgde enigszins verongelijkt: "Als aangetoond kan worden aan de hand van bevindingen in andere Nederlandse steden dat de huren in Rotterdam lager kunnen zijn, dan is mijn politiek mislukt. Zolang dat niet aangetoond kan worden, moeten ze ophouden met dat geouwehoer." 7)

Achteraf geeft professor Priemus de wethouder gelijk: "De wijken zaten in de overvragings sfeer. Van der Ploeg kon veel kritiek hebben, maar hier had hij het erg moeilijk mee. Hij had het idee dat hij eruit gehaald had wat erin zat. En dat was ook zo. Toen hij in 1975 bij het directoraat-generaal van de volkshuisvesting een unieke garantieregeling voor Rotterdam lospeuterde, werd dat op het ministerie als een bedrijfsongeval beschouwd. Het was verstandiger geweest van de wijken als ze zich waren gaan richten op servicekosten, stookkosten en de huurharmonisatie. Zij zijn wel de eersten geweest die dat aan de orde stelden, zij het in een later stadium."

Na de strijd rond de garantiehuren lagen de bewonersacties even stil. In Feijenoord en Crooswijk had dat alles te maken met de op gang gekomen nieuwbouw. Een aantal activisten van het eerste uur had zich uit het heetst van de strijd teruggetrokken om een nieuwe woning in te richten. Nel Trouwborst: "Je was ontzettend veel van huis geweest. Vergaderen, affiches plakken, mensen meekrijgen in de actie. Je was soms een halve dag onderweg voor een boodschap, want je moest met iedereen een praatje maken. Op een gegeven moment ben ik het rustiger aan gaan doen."

Met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen van 1978 zette het OSOW een nieuwe actie op touw. Het werd tijd om de balans op te maken: wat had Van der Ploeg er in vier jaar van terecht gebracht? In een speciale OSOW-krant werden de verschillen tussen zijn voornemens en zijn beleid scherp aangegeven. Er waren in 1975, 1976 en 1977 per jaar 767 woningen aanbesteed, "iets meer dan de helft van de beloofde 1500 woningen per jaar". Die woningen waren bovendien *onbetaalbaar*: ten opzichte van een "goed- en goedkoop-huur" uit 1975 waren de aanvangshuren in 1977 150 gulden gestegen. Het aantal gerenoveerde woningen bedroeg dertig in 1976 en 702 in 1977, een fractie van de geplande vierduizend per jaar. De renovatiehuren lagen bovendien vele tientjes boven het volgens het puntenstelsel redelijke bedrag. Tenslotte de aankoopactie: die was uiteindelijk mislukt. Door onderhoud van de tienduizenden aangekochte woningen achterwege te laten was de gemeente zelf als een slechte huisbaas opge-

trede. Op alle fronten schoot het beleid tekort, al erkende het OSOW dat het Rotterdamse gemeentebestuur niet verantwoordelijk kon worden gesteld voor de hoge huren: "De inspanningen van bewonersorganisaties, corporaties, architecten, ambtenaren en goedwillende politici worden door het recente rijksbeleid volledig ongedaan gemaakt."

Het gemeentebestuur werd uitgedaagd tot een publieke *Konfrontatie* op 24 april in Odeon. Door toedoen van Van der Ploeg, die alleen had willen meedoen als een aantal Kamerleden verantwoordelijk zou worden gesteld voor het falende rijksbeleid, werd de bijeenkomst verschoven naar 8 mei. Toen zaten er uiteindelijk toch slechts vijf PvdA-wethouders achter de tafel. Op de dag van de confrontatie had Van der Ploeg een negentien pagina's tellende notitie geschreven, waarin hij de OSOW-krant minutieus van commentaar voorzag. De krant bevatte "veel juiste constatering, maar ook bijna-waarheden en zelfs onwaarheden, terwijl bovendien essentiële waarheden worden verzwegen". Op de eerste bladzijde trok de wethouder het boetekleed aan. De problematiek van de stadsvernieuwing was aanvankelijk onderschat:

- "1. Er is van uitgegaan dat het Rijk medewerking zou verlenen bij de aankoopactie, door de aangekochte woningen in de rijksband op te nemen.
2. Er is van uitgegaan dat snel een vernieuwbouwprogramma van grote omvang op gang gebracht zou kunnen worden.
3. Er is van uitgegaan dat ons ambtelijk apparaat vlotter zou kunnen reageren op de ergste nood."

Deze verwachtingen waren niet uitgekomen, en "*voor zelfvoldaanheid is dan ook geen plaats*". Maar bij de nieuwbouwproductie en nieuwbouwhuren ging Van der Ploeg in de tegenaanval. Het uitgangspunt van het woningbouwprogramma 1975 was 1500 woningen per jaar in de sociale woningbouw, waarvan 1100 in stadsvernieuwingsgebieden. Tot mei 1978 waren er 2300 gereedgekomen of in uitvoering. Voor 2200 andere woningen werd de goedkeuring in 1978 verwacht, rekende Van der Ploeg vooruit, en kwam daarmee op een totaal van 4500 over vier jaar. De huren van de nieuwe woningen strookten in 1978 nog steeds met de nota Betaalbare Huren, al was die door de motie-Bakema verworpen. Het uitgangspunt voor een nieuwe vierkamerwoning was een huur van 275 gulden (inclusief servicekosten) per 1 juli 1976. Met de trendmatige huurstijgingen meegerekend waren de huren in Crooswijk, het Oude Noorden en het Oude Westen zelfs enkele guldens te laag, betoogde de wethouder. Over de forse huurverhogingen door de jaarlijkse "trend" sprak hij zich niet uit.

Een volgepakt Odeon wilde de confrontatie wel aan. Het werd een teleurstellende avond voor de bewonersorganisaties. De wethouders gaven geen krimp. Is de gemeente bereid achter de huureis van 10 à 11 procent van het netto inkomen te staan? Dat was Van der Ploeg niet. "Dat is pas goed je eigen glazen ingooien. Als wij een eigen gezicht willen laten zien en een duidelijk gezicht,

dan moeten we handhaven wat we eerst geëist hebben." 8) Zijn collega Riezenkamp miste de kans om te scoren en de avond nog enige glans te geven. Het OSOW deed het voorstel om de *precario*, de gemeentelijke belasting op het timmeren aan de weg, in de sociale woningbouw te laten vervallen en aldus de bouwkosten te drukken. Riezenkamp wees het af: "Van de inkomsten die de gemeente uit de precariorechten heeft kan ze dingen doen die de gemeenteraad aardig vindt om te doen. Nou zijn er een heleboel dingen die we aardig vinden om te doen, onder andere stadsvernieuwing."

Roel van Veldhuizen, OSOW-activist en later CPN-gemeenteraadslid, beschouwt de confrontatie achteraf als een foute zet. "De traditie in Rotterdam was dat je succes kon boeken door een grote scheur op te zetten. Als je vijf wethouders voor een grote zaal zet, en dan maar beuken, dan gaan ze wel om, was de verwachting. Dat kwam niet uit. Massale bijeenkomsten doen de politiek niet verbleken, zolang je het verkiezingsresultaat niet bedreigt."

Het was echter zeker niet de bedoeling van het OSOW om van de manifestatie een verkapt anti-PvdA stemadvies te maken. Niet alleen lag er een zwaar taboe op partijpolitieke inmenging in de acties, ook zou zo'n advies weinig succes hebben gehad. Andere partijen dan de PvdA werden door de bewonersorganisaties niet serieus genomen. De enige politicus die men vertrouwde was en bleef Van der Ploeg. Van Veldhuizen: "Er was een soort *haat-liefdeverhouding* met Van der Ploeg, die me wel heeft verbaasd. Hij was als een vader: hij kon hufterig tekeer gaan, maar hield het ontzag van: die man kan wat. Hij was iemand om tegenaan te kijken."

Niettemin wil de traditie dat de PvdA-politici zich bij de Rotterdamse bewonersorganisaties in het hol van de leeuw voelen. In 1974 vermoedde wethouder Van der Have bij hen haarden van "politiek extremisme". Twaalf jaar later werden zij nog steeds als vissers in troebel water beschouwd: "Het gaat u, naar onze stellige overtuiging, om een bijeenkomst waarop een aantal voorlieden (veelal particulier politiek actief voor andere organisaties) de PvdA in discredit wil brengen, zonder dat de door hen aangehangen politieke groeperingen eerlijkheidshalve in eenzelfde positie worden geplaatst door hen eenzelfde behandeling te laten ondergaan," schreef het gewestelijk bestuur in 1986 in antwoord op een uitnodiging voor een publieke confrontatie. "Het gaat dus niet zozeer om een anti-woonlastencampagne, als wel om een anti-PvdA-campagne." 9)

Op zulke "miezerige politieke bijbedoelingen" speculeerde Van der Ploeg zelf in 1979 in het interview met Wonen/TABK: "Omdat ze (de actievoerders) ondanks hun inzet voor hun groeperingen niet serieus worden genomen, voelen ze zich kennelijk gedwongen om een door hen als fossiel afgeschilderde PvdA aan te vallen. Dan zeg ik, hier is sprake van een ander doel dan stadsvernieuwing. Men streeft niet naar een zo goed mogelijke stadsvernieuwing, maar men tracht zich op politiek dogmatische wijze af te zetten tegen de grote PvdA." Eric

4. De Werkgroep Huren, vanaf 1981 Werkgroep Woonlasten in Crooswijk.

Bakema beschouwt het achteraf als een geval van "paranoia": "Die zat heel diep geworteld. Wat ik onszelf altijd verweten heb, is dat we in de wijken niet veel actiever zijn geweest. Voor zo'n grote partij was de bijdrage van de PvdA heel mager."

Het eindresultaat van de OSOW-campagne was in elk geval voor de PvdA niet ongunstig. De "haat-liefde-verhouding" wordt het best geïllustreerd door het lied dat het OSOW presenteerde op de "slotmanifestatie" op 20 mei op de Lijnbaan:

*"We hebben een college, dat noemt zich progressief,
verkrotting en verpaupering, dat nemen ze voor lief.
Heren socialisten, je zit er niet voor nop,
We hebben je gekozen, dus kom maar voor ons op." 10)*

Met een meerderheid van de zetels kwam de versterkte PvdA in de raad terug. Een tweede periode-Van der Ploeg brak aan. Met voor de wijken een opdracht die de wethouder op 8 mei had verstrekt: "Kom maar met cijfers, toon maar aan dat de huren niet te betalen zijn."

5. Ir. P. van Gemeren, ex-directeur van Patrimonium: "Toen men aan de uitgangspunten ging morrelen, hebben wij steeds nadrukkelijk de kant van de bewoners gekozen."

Hoofdstuk 3

Kom maar met cijfers

"Ik krijg van al die huurverhogingen langzamerhand de bibbers."

FNV-lid, in Woonlastenonderzoek Industriebond FNV en Konsumenten-Kontakt (1981)

"Ik denk dat wij de eersten zijn geweest die het woord woonlasten hebben gebruikt," zegt Toon Wolfs van de Werkgroep Woonlasten uit Crooswijk. Zeker is de nota *Gaten Dichten*, die in mei 1979 door de wijk werd uitgegeven, een van de eerste geschriften waarin het woord voorkomt.

Het nieuwe begrip bood uitkomst in een vastgelopen situatie. De acties tegen de huurverhoging waren in 1978 feller geweest dan ooit, maar wethouder Van der Ploeg wilde niet over de **vergelijkingshuren** (de voortzetting van Schaefer's beleid door staatssecretaris Brokx) in discussie gaan. Daar kwam bij dat naast de huren de stookkosten een steeds groter deel van de vaste uitgaven gingen uitmaken. Terwijl de jaarlijkse huurverhoging in 1978 zeven procent bedroeg, steeg de verkoopprijs van het gas maar liefst 28 procent, mede door de verhoging van de BTW-toeslag van 4 naar 18 procent.

Gaten Dichten was niet het enige onderzoek naar de betaalbaarheid van het wonen. Naast Crooswijk hadden de bewonersorganisaties van Feijenoord en Cool de handschoen opgenomen die Van der Ploeg had toegeworpen. De onderzoekers gingen vrij nauwkeurig na hoeveel geld er bij de bewoners overbleef als zij hun huur, gas en licht, blokverwarmingskosten en gemeentelijke heffingen hadden betaald, en waaraan dat zou kunnen worden besteed. Ze constateerden in de eerste plaats dat de "beneden-modalen" in de betrokken wijken de overgrote meerderheid vormden. Volgens *Vergulde Armoede*, het rapport over de toekomstige huren van de Persoonshaven in Feijenoord, had 78 procent van de betrokken buurtbewoners minder dan het modale inkomen, tegen 57 procent in heel Rotterdam en 37 procent in de regio Rijnmond. Daarvan verdiende 34 procent minder dan het minimumloon (Rotterdam 25 en Rijnmond 13 procent). Om na de oplevering in 1980 de "bruto-huur" van f371,79 te kunnen betalen, zou 69 procent van de huurders afhankelijk zijn van individuele huursubsidie. Ondanks die subsidie restte een maandelijks verschil van f 41,79 tot f 117,14 met de huurquote van vijftien procent, die de bewoners als eis hadden gesteld. Bezuinigen kortom, op "abonnementen en kontributies, verkeer en vervoer, uitgaan en kado's, voeding en genotmiddelen, onderhoud

en genotmiddelen, kleding en schoenen". Het rapport concludeerde dat er "ongetwijfeld sprake zal zijn van één een groot aantal afvallers, mensen die twee à drie jaar meegepraat hebben over hun toekomstige huis, maar die stap uiteindelijk toch niet kunnen maken, en een groot aantal mensen die de gok toch wagen maar die vroeger of later voor grote financiële problemen zullen komen te staan: "God zegene de greep. Sociale woningbouw dreigt met ferme stappen een laagje verguldsel te worden om "armoede" heen. De contingenten worden gehaald, vergulde armoede rest." 11)

Was het goudkleurige omslag van *Vergulde Armoede* voorzien van Sweelinck die op zijn bankbiljet een traantje wegpinkt, in *Gaten Dichten* ontbrak de dramatiek evenmin. Het rapport over de Crooswijkse nieuwbouw was doorschoten met uitvergroete en verknipte tussenteksten over het bestedingspatroon, zoals "...- op de kosten van trein en tram/de kleinkinderen wat minder verw..." en "...d worden. Mevrouw denkt dit te doen/kleding, door dan maar geen nieuw...". In tegenstelling tot het rapport uit Feijenoord telde *Gaten Dichten* de woonlasten op tot een pakket, een aanslag op het budget van de huurder. De aanslag varieerde van f 286,34 voor een alleenstaande AOW'er tot f 471,34 voor een boven-modaal gezin. Het aandeel in het besteedbaar inkomen steeg bij de overgang naar de nieuwbouw voor alle groepen met ongeveer tien procent, tot 18,2 procent voor het boven-modale gezin en ruim dertig procent voor de alleenstaande AOW'er. Ook hier waren de rapporteurs somber over de toekomst van de stadsvernieuwing: "Bouwen voor de buurt' dreigt een holle frase te worden, aangezien er niet wordt gekeken naar de mogelijkheden voor de bewoners om de financiële consequenties van een nieuwbouwwoning te kunnen dragen". 12)

Pim Vermeulen, wethouder van financiën en plaatsvervanger van Van der Ploeg, nam op 23 mei 1979 bij het slaan van de eerste paal van een blokje woningen in Crooswijk het eerste exemplaar van *Gaten Dichten* in ontvangst. Het gemeentebestuur wees echter een gesprek met de Werkgroep Huren van de hand. Van der Ploeg had er geen enkele behoefte aan om de vergelijkingshuren ter discussie te stellen. Hij gaf zichzelf in Den Haag geen enkele kans op verlaging van die huren. "Ik heb reeds vele malen gezegd, ook in de zitting in Odeon voor de verkiezingen (*ik houd er nu eenmaal niet van mensen blij te maken met dode mussen*) dat de Rotterdamse huurvoorstellen voor nieuwbouwwoningen laag zijn in verhouding tot de huren van woningwetwoningen die elders in het land en zelfs elders in deze stad moeten worden betaald," schreef hij ten antwoord. 13) De huureis van 235 gulden, die bewoners van Cool in het rapport *Hoeho duur?* hadden gesteld, noemde hij in het huis-aan-huisblad *De Havenloods* eveneens onhaalbaar: "Dat zit er niet in. Ik begrijp die eis wel, maar het zal gewoon niet lukken. Dat is erg ontmoedigend." Zijn opvolger Vermeulen geeft hem daar achteraf gelijk in: "Van der Ploeg zag er geen brood in

en begon er er niet over. Ik heb die fout later wel gemaakt." De stuurse houding van Van der Ploeg veroorzaakte, aldus Vermeulen, wel "een redelijke bloedblaar, die had kunnen uitlopen op een crash met de bewonersondersteuners in de projectgroepen."

Anders dan Van der Ploeg reageerde Piet van Gemeren, directeur van de woningstichting Patrimonium. Hij was het ens met de bewoners dat de garantiehuuren niet meer overeenkwamen met de volkshuisvestingsprijs, het uitgangspunt uit 1975. Van Gemeren: "In eerste instantie zei ik: met een huurquote van eenzesde van het modale nettoloon moet je tevreden zijn, en de individuele huursubsidie moet daarop een aanvulling vormen voor de laagste inkomens. Zolang men niet aan de uitgangspunten morreelt is dat systeem perfect. Toen dat wel gebeurde, hebben wij steeds nadrukkelijker de kant van de bewoners gekozen." De Patrimonium-directeur was jarenlang een belangrijk man in de Rotterdamse corporatiewereld, en volgens sommigen kandidaat-staatssecretaris voor het CDA. In een uitgebreid commentaar nam hij de conclusies van *Gaten Dichten* over: "Wij zijn van mening dat de beelden die in dit onderzoek gegeven worden van de bestedingsruimte van Crooswijkers een basis vormen voor gerichte actie naar de gemeente Rotterdam en het Rijk. Wij willen deze actie van harte ondersteunen, en ons dan ook sterk maken voor het genoemde huurbedrag van f 250,50 inclusief servicekosten." 14)

"Je verwacht niet dat een man met zo'n achtergrond het direct met je eens is," zegt Bram Jongman van de Werkgroep Huren. "Toen Van Gemeren dat schreef concludeerde ik: er is nog veel meer mogelijk." De werkgroep ging door met het verzamelen van gegevens over de verhouding tussen de woonlasten en het netto-inkomen. Op de wekelijkse bijeenkomsten werd met sociaal-economische begrippen gegoocheld. De Rotterdamse kranten en huis-aan-huisbladen zaten er bovenop, aldus Jongman: "Als je de pers belde had je zo een volle zaal. Wij vertelden dat de stadsvernieuwing te duur was, dat de mensen besodemieterd werden door de overheid."

Binnen het gemeentelijk apparaat waren de projectgroepleiders in het *Project-coördinatoren-collectief (PCC)* tot de conclusie gekomen dat er iets moest gebeuren. Zij richtten begin 1979 de **Werkgroep Betaalbare Huren** op. Een gezelschap van raadsleden, ambtenaren en bewonersdeskundigen, dat de woonlastenonderzoeken van de wijken zou gaan beoordelen en opdracht moest geven tot nieuw onderzoek. "We wilden uitzoeken wat nu betaalbare huren voor de minst draagkrachtigen waren," aldus Henk van de Rijt, die als stadhuisambtenaar de werkgroep voorzat. Volgens André Ouwehand, de vertegenwoordiger van Crooswijk, ging dat niet bepaald soepel: "Terwijl de gemeentelijke onderzoeksafdeling die onderzoeken zat af te kraken, zeiden wij dat ze toch een grote *indicatieve waarde* hadden. We probeerden die rapporten

ongeschonden naar de raad te krijgen, om Van der Ploeg te laten erkennen dat er wel degelijk woonlastenproblemen waren."

Het enige echte wapenfeit van de Werkgroep Betaalbare Huren werd geboekstaafd op 27 maart 1980, ruim een jaar na het verschijnen van *Vergulde Armoede*. De raadscommissie Stadsvernieuwing (die in Rotterdam wel *stuurgroep* wordt genoemd) besprak die dag haar rapportage en die van de gemeentelijke sociale dienst. De rapportage van de werkgroep gaf de bewoners grotendeels gelijk: ondanks de huursubsidie moesten nieuwbouwhuurders veel meer betalen dan redelijk was volgens de normen van het rijk. Door het aflopen van de *huurgewenningssubsidie* zouden zij in steeds grotere problemen komen, en een aantal toekomstige bewoners zou zelfs vanwege de woonlasten de stap naar de nieuwbouw niet kunnen maken. Ondanks deze scherpe conclusies was de rapportage een compromis: over de betaalbaarheid van de stadsvernieuwingshuren werd geen rechtstreekse uitspraak gedaan.

Het geval wilde dat Van der Ploeg de stuurgroepvergadering voortijdig moest verlaten. Hij vroeg de raad om "een uitspraak over de vraag of deze eerste interim-rapportage van de Werkgroep Betaalbare Huren aanleiding geeft tot bijstelling van het beleid ten aanzien van de huren in stadsvernieuwinggebieden". Henk van de Rijt: "Er was zoals altijd veel volk op de been bij de stuurgroep en mevrouw Van der Pol, die als voorzitter optrad, kon de leden noch het publiek in de hand houden". Het gevolg was dat de commissie de uitspraak deed dat zij "...behoudens een lid van het CDA van mening (is) dat deze interimrapportage aanleiding geeft tot bijstelling van het beleid ten aanzien van de huren in stadsvernieuwinggebieden." De Werkgroep Betaalbare Huren werd gevraagd voorstellen te formuleren op grond waarvan het beleid kon worden bijgesteld.

Van der Ploeg was woedend. Hij had geen enkele behoefte aan de uitspraak van de commissie, en besloot de vaagheid daarvan aan te grijpen om de raadsleden nogmaals bijeen te roepen. De commissie was gedwee. Een week later sprak zij uit dat er "geen twijfel (bestond) over de steun van de commissie aan de pogingen van de wethouder om op basis van de thans vastgestelde huurstelling (f 306,-, prijspeil 1 juli 1979) de onderhandelingen met het rijk voort te zetten." De Werkgroep Betaalbare Huren kreeg van de raadsleden zelfs nog een veeg uit de pan: het doen van "onderzoekingen naar de verhouding tussen object- en subjectsubsidies" moest zij overlaten aan de ambtenaren van de dienst Volkshuisvesting en de secretariaat afdeling Ruimtelijke Ordening en Stadsvernieuwing (RoSV).

Een briljante zet van Van der Ploeg, zo bleek. Enkele maanden later was de rapportage van de diensten VH en RoSV gereed, en die zou nogal verschillen van die van de Werkgroep Betaalbare Huren. De Werkgroep had geconstateerd dat de vergelijkingshuren in vijf jaar tijd rond dertig procent harder waren gestegen dan de minimuminkomens, en steunde daarmee impliciet een

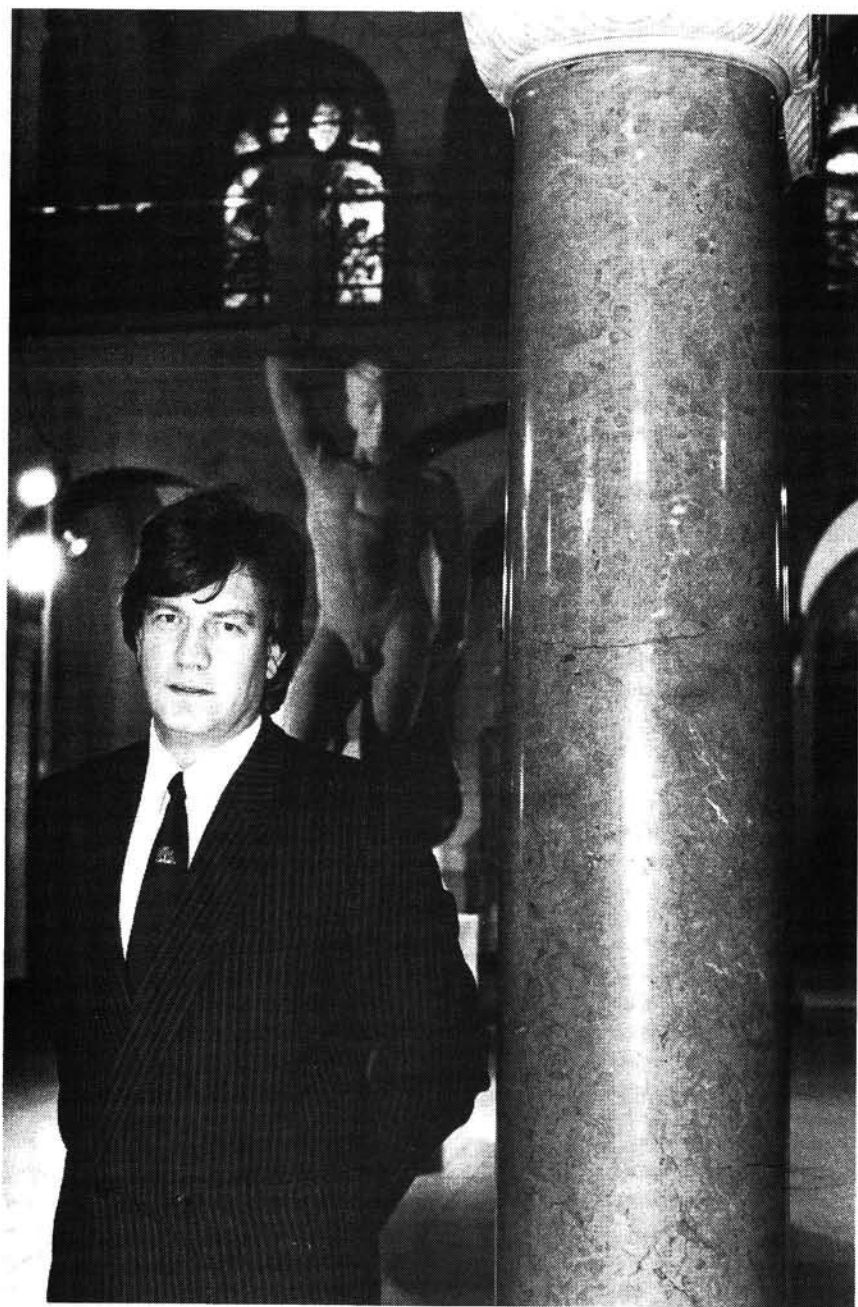
huureis van 220 gulden. VH en RoSV bleven daarentegen in het spoor van de wethouder. Hun rapportage stelde dat een huurverlaging ongewenst was, omdat die alleen aan de hogere inkomens ten goede zou komen en daarmee de inkomensverschillen zou vergroten. 15) Henk van de Rijt, die beide commissies voorzات, had er geen bezwaar tegen de uiteenlopende conclusies te onderschrijven.

De bewonersorganisaties waren verbitterd over de eigenwijze Van der Ploeg, die zich van de huureisen niets had aangetrokken. Op 19 november 1979 kwamen actievoerders uit negen wijken bijeen om een nieuwe strategie te bedenken. "'Het huurpeil in Rotterdam zit muurvast op het niveau van de vergelijkingshuur," constateerde Ben Griep uit het Oude Noorden. Hij stelde voor "zelf vast te stellen wat we kunnen betalen en daarvoor vechten", open latend wat onder dat laatste moest worden verstaan. Huurinhouding, het weigeren van de huurverhoging of acties gericht op de politiek?

Huurinhouding als politiek drukmiddel was nog vrij nieuw. In voorgaande jaren was het regelmatig voorgekomen dat huurdersgroepen delen van de huur of de stookkosten inhielden uit protest tegen achterstallig onderhoud of een slecht werkende verwarmingsinstallatie. Zo hielden 72 huurders in IJsselmonde vanaf het voorjaar van 1979 enkele tientjes van hun huur in omdat ze niet wilden opdraaien voor de verbouwing van de centrale verwarming. Op Katendrecht voerden bewoners een inhoudingsactie tegen een slecht uitgevoerde renovatie. 16) In Amsterdam hadden nieuwbouwbewoners van de Roomtuintjes, de Wagenaarstraat en het Bickerseiland in 1979 besloten niet meer dan tien procent van hun netto-inkomen te betalen, nadat ze al twee voorgaande huurverhogingen hadden geweigerd. (De nieuwbouwhuren lagen in Amsterdam trouwens beduidend hoger dan in Rotterdam: in 1974 werd voor een nieuwbouwwoning in de Roomtuintjes al 275 gulden betaald, exclusief stook- en servicekosten.)

Het broeide en giste in de Rotterdamse wijken. In de Agniesebuurt werd in april 1980 een inhoudingsactie gestart. De huurders van de nieuwe woningen op het Sint Franciscus-terrein hielden eerst eenmalig 267 gulden "droogstookkosten" in, en daarna maandelijks f 19,50 voor bijkomende kosten en de verhoging van het watergeld. De huurders van de bejaardenwoningen weigerden daarnaast de stroomkosten van de lift en de gemeenschappelijke verlichting. Zij hielden f 40,40 in van het bedrag op de acceptgirokaart.

Tineke Raterman, actievoerster van het eerste uur: "Wij zeiden tegen Patrimonium: jullie krijgen geld van het rijk om je administratie te voeren, daar hoeven wij niet voor op te draaien. En voor de bejaarden vonden we het onzin dat die meer moesten betalen dan wij. Je gaat niet voor je lol in een bejaardenwoning, maar omdat je geen trappen meer kunt lopen." De bewonersgroep zorgde voor

6. Wethouder P. O. Vermeulen: "Van der Ploeg ging de discussie over de vergelijkingshuren niet aan. Ik heb die fout later wel gemaakt."

eigen acceptgirokaarten met aangepaste bedragen. De ingehouden gelden werden op een aparte actierekening gestort.

Woningstichting Patrimonium had het ondanks zijn sociale gezicht moeilijk met de actie in de Agniesebuurt. Volgens ex-directeur Van Gemeren kregen de corporatiemedewerkers het vuur na aan de schenen gelegd: "De manier waarop onze mensen werden aangepakt was die van een *tribunaal*. De stoelen werden op een uitgekookte manier neergezet, en het hele spel was ingestudeerd. Ik ben een keiharde, maar in de Agniesebuurt heb ik het moeilijk gehad." Een van de "slachtoffers" was participatiemedewerker Willem Soet. De bewoners verklaarden hem op een gegeven moment tot *persona non grata*. Hij kijkt er zonder wrok op terug: "Er zat een enorme *power* in die buurt. Ze konden een zaal vol mensen krijgen waarvan je dacht: wat moeten we daar nu mee beginnen. Heel emotioneel, en voor ons heel vervelend. Dan kwamen ze weer met een lijst van dertig dingen die niet deugden, en dan moesten wij wel erkennen dat het zo was."

De inhoudingsactie werd door Patrimonium goeddeels gedoogd. De corporatie besloot, zo blijkt uit een notitie van Soet, tot een gevarieerde aanpak. Als "inner" van water- en elektrakosten zou zij "de problemen leggen" bij de desbetreffende gemeentebedrijven. Er zou een droogstookkostenregeling worden ingevoerd, volgens welke tien procent van de stookkosten in het jaar van de oplevering niet betaald zou hoeven worden. Het aandeel van de huurders in de administratiekosten zou bij het rijk "aangekaart worden". In het algemeen zou Patrimonium, volgens de notitie, "pas in laatste instantie trachten middels juridische procedures tot oplossingen te komen". 17)

Hoe sterk de bewonersorganisatie zich voelde bleek korte tijd later, toen staatssecretaris Brokx van de ene op de andere dag besloot de huurgewenningssubsidie niet meer toe te kennen aan bewoners die vrijwillig van de oudbouw naar de nieuwbouw waren verhuisd. Tineke Raterman: "Alleen als je uit een sloopwoning kwam zou je huurgewenning krijgen. Nou, wij hadden met z'n vieren op een tweekamerwoning gezeten, dus zo vrijwillig was onze verhuizing niet. Dat gold voor heel veel mensen. Je had zitten rekenen wat je moest gaan betalen. De huur was hier inclusief servicekosten en blokverwarming 450 gulden. Met huurgewenning zou dat 371 gulden worden. Dat scheelde dus nogal wat, omdat de mensen uit goedkope huisjes kwamen. Dus daar hebben we een inhoudingspunt van gemaakt."

Het bedrag van de zelf-toegekende huurgewenning hoefde niet op de actierekening te worden gestort, aldus Raterman: "We zeiden tegen de mensen: dat geld mag je opmaken, want dit winnen we toch wel. Ze moesten zelf weten of ze het op de actierekening stortten. De andere actie liep ook nog, dus er werden heel verschillende bedragen ingehouden. Wij van de bewonersvereniging gingen huis-aan-huis bij de mensen langs om informatie te geven." De actie

werd inderdaad gewonnen, zij het in Rotterdam en niet in Den Haag. Wethouder Van der Ploeg trok twee miljoen gulden uit om de gedupeerde huurders een helpende hand toe te steken. Die bijdrage gold alleen voor de nieuwbouwwoningen van 1980 en uiteraard alleen voor Rotterdam. De grootste druk was echter van de ketel, en een landelijke actie tegen de maatregel van Brokx kwam niet van de grond.

Geïnspireerd door de Agniesebuurt begonnen ook andere wijken met inhoudingsacties. In het Oude Westen werd vanaf oktober 1980 door enkele honderden huurders 25 gulden per maand ingehouden uit protest tegen de *heroïne-overlast* in de omgeving van de Kruiskade. Nog omvangrijker was de actie van bewoners van sloopwoningen in een groot aantal wijken. Zij hingen bordjes "Onbewoonbaar verklaarde woning" aan de gevels en verlaagden de huur eigenhandig tot twintig gulden. Na anderhalf jaar zou deze actie met succes worden bekroond: in 1982 bepaalde de Nota Woonlasten dat de huur van een sloopwoning in de laatste zes maanden voor de sloop niet hoger mocht zijn dan twintig gulden.

In Crooswijk was de Werkgroep Huren na het uitbrengen van de rapporten *Gaten Dichten* en *Betaalbaarheid en Haalbaarheid* blijven studeren op de betaalbaarheid van de vergelijkingshuur en de overige woonlasten. In gesprekken met Van der Ploeg, de PvdA, de FNV en Patrimonium wilde zij een weg banen naar politieke verandering.

Met Patrimonium-directeur Van Gemeren kwam in 1980 een voorbeeldige coalitie tot stand. Hij bezocht vergaderingen van de bewonersorganisaties en diende hen van inhoudelijk advies. Dankzij zijn dubbelfunctie als secretaris van de Federatie van Rotterdamse Woningbouwcorporaties (FRWC) werd het standpunt van Patrimonium gelijk dat van de Federatie. Zo hoefde een brief van Patrimonium over de toekomst van de garantiehuren, gericht aan de bewonersorganisaties, slechts van aanhef en briefhoofd te veranderen en het was een vlammende aanklacht van de FRWC in de richting van de Tweede Kamer geworden. 18) De calvinistische hand van de meester kon men herkennen aan het vaardig citeren van bijbelteksten. Zo pareerde hij Brokx' voorgenomen bezuiniging op de huurgewinning met een verwijzing naar Jesaja 10, vers 1 en 2: "Wee hun, die heilloze verordeningen uitvaardigen en voorschriften maken, waardoor zwakken van recht verstoken blijven en de misdeelden onder mijn volk van recht worden beroofd."

Van der Ploeg liet zich niet meer uitdagen nogmaals over de vergelijkingshuur te beginnen. Voor de rest van de PvdA gold hetzelfde. De partij-werkgroep Volkshuisvesting, waarvan naast Van der Ploeg de raadsleden Bakema, Henderson en Hoppener deel uitmaakten, steunde hem in het standpunt dat "met behulp van objectsubsidie de volkshuisvestingsprijs gerealiseerd moet worden,

en dat door middel van verbeteringen in het huursubsidiesysteem de lasten verlicht moeten worden van degenen met de laagste inkomens." 19) Op 20 december 1979 kwam het tot een gesprek over de hoogte van de vergelijkingsshuren tussen de Werkgroep Huren en de PvdA-afdeling Centrum/Oost. Eric Bakema, die in 1975 de conclusie had getrokken dat er vanwege het vangnet van de huursubsidie geen behoefte was aan een huurplafond ("geen eenheidsworst"), bleef deze redenering fervent verdedigen.

De Crooswijkers meenden ten onrechte dat ze de PvdA-afdeling van hun gelijk hadden overtuigd. "Uiteindelijk heeft de vergadering zich achter de rapporten gesteld en achter de daaruit vloeiende huureis," concludeerde Arie Harthoorn, *sociaal-begeleider* uit Crooswijk. 20) De PvdA-notulist zag het anders, zo bleek uit het partij-orgaan "Het Oosten is Rood": "Het afdelingsbestuur vindt dat het doel beter op een andere manier gerealiseerd kan worden, namelijk via een systeem van inkomenshuren, wat al gedeeltelijk zou kunnen via een drastische verbetering van de huursubsidieregeling." 21) Bram Jongman: "Ze wisten best iets af van woonlasten, maar ze sloten hun ogen voor het feit dat je in Crooswijk de gevolgen aan den lijve ervoer."

Met de vakbeweging verliep de samenwerking evenmin gesmeerd. Tussen het districtsbestuur van de FNV en de Rotterdamse nieuwbouwgroepen vonden in het najaar van 1980 twee teleurstellende gesprekken plaats. Het tweede gesprek werd door de bond uitgesteld omdat, aldus haar even onthullende als dubbelzinnige brief, "...geen bestuurders (enigermate met de problematiek op de hoogte) beschikbaar waren. Dit met het oog op voordoende zaken, welke dan hoge prioriteit hadden. Derhalve kan uit onze afwezigheid niet de conclusie worden getrokken dat de betaalbaarheid van woningen geen prioriteit heeft." 22)

Enigermate met de problematiek op de hoogte waren bij de FNV alleen districtsbestuurder Ad van den Biggelaar en Industriebond-medewerker Wim van Seeters, die in 1980 in samenwerking met KonsumentenKontakt een woonlastenonderzoek zou opzetten. Een groot aantal kaderleden van de Industriebond werd gevraagd een vragenlijst in te vullen. Het bondsblad "Zin" maakte regelmatig melding van de uitkomsten. Zo bleek in een gemiddeld huishouden in Woerden 22,4 procent van het inkomen aan woonlasten op te gaan, terwijl het Centraal Bureau voor de Statistiek had aangenomen dat de gemiddelde *woonlastenquote* op vijftien procent lag.

In Crooswijk waren ze het wel erger gewend: daar bedroeg de woonlastenquote voor de nieuwbouwbewoners gemiddeld 35 procent, zo was al in 1979 gebleken uit het rapport *Betaalbaarheid en Haalbaarheid*. De Werkgroep Huren wilde verder gaan dan het alleen maar signaleren van die lasten. Het was een van de stappen in een lange ontwikkeling. Die begon bij het vervangen van het begrip huren door het begrip woonlasten, omdat de stookkosten vanaf 1980

verschrikkelijk waren gaan stijgen. En omdat men over de vergelijkingshuren zo langzamerhand wel uitgepraat was. Vervolgens zocht men uit wat er na het betalen van de woonlasten aan bestedingsruimte overbleef. En tenslotte werd de vraag: hoe kunnen we zorgen dat de politiek gaat veranderen.

Arie Harthoorn: "De stemming in de werkgroep was op een gegeven moment: we moeten ermee kappen, of we moeten iets anders gaan doen. We kunnen wel blijven reageren op wat andere overheden doen, maar dat helpt allemaal niet. We moeten een daad stellen, en laat ze dan maar komen. Daar hebben we een half jaar op gestudeerd. We wilden aansluiten bij de FNV-kreet "Ik pik het niet", en we ontwikkelden daar steeds radicalere opvattingen over. Niet met een spandoek naar Den Haag, dat was helder. Dan blijft er een ding over: we betalen niet meer."

Hoe moest dat worden georganiseerd? Uiteindelijk reikte het FNV-onderzoek de helpende hand. Toon Wolfs, die als kaderlid bij Wilton-Fijenoord veel met inkomenscijfers te maken had gehad, rekende de werkgroep voor dat het verschil tussen Crooswijk en Woerden 175 gulden bedroeg. Daar moest iets mee te doen zijn. Toon Wolfs: "Waar ik kwaad over werd, was dat de vakorganisatie niets met haar eigen rapport deed. Het is tenslotte de taak van de vakorganisatie om de koopkracht in de hand te houden." De Crooswijkers besloten de verlaging van de woonlasten zelf ter hand te nemen, en de ingehouden bedragen op een rekening vast te zetten. Wolfs: "In het besef dat woonlasten niet alleen uit huur bestaan, zouden we de mensen oproepen honderd gulden per maand op hun huur in te houden. Honderd gulden, als *schot voor de boeg*."

Hoofdstuk 4

We betalen niet meer

"Wat in Crooswijk gebeurt, is verderop in de stad nog onbekend. Crooswijk blijft weer eens de spits af."

G. van Veldhuizen, Een eeuw Rotterdamse volkswijk (1958)

Duizend nieuwsgierige mensen bevolkten op donderdag 24 februari 1981 sporthal Schuttersveld aan de Crooswijksestraat. Zelden was een manifestatie zo punctueel voorbereid. De propaganda, de zaal, de muziek, de toespraken en de interrupties uit de zaal, alles was van tevoren tot in details besproken. "We hadden met geluidswagens door de buurt gereden. We hadden maandenlang de bouwvergaderingen bestookt. We gingen bij alle buurtclubjes langs om de mensen op te roepen: kom naar die avond en neem je vrienden en kennissen mee. In de laatste weken was je nauwelijks meer een avond thuis. De organisatie zat hartstikke snor. We dachten: als het nou niet lukt, dan lukt het nooit meer", zegt Bram Jongman.

Het lukte. Het scherm dat de sporthal kleiner had moeten maken bij een tegenvallende opkomst, kon al om half acht worden opgehaald. Er zat iets in de lucht, dat was duidelijk. Er zou geprotesteerd worden tegen de hoge woonlasten van de nieuwbouw. De Werkgroep Huren lanceerde, na een langdurige uiteenzetting over de woonlastenproblematiek, het plan om vanaf 1 maart honderd gulden per maand in te houden op de huur. Iets meer dan de helft van de 175 gulden die de huurders in Crooswijk meer betaalden dan de Woerdenaren uit het FNV-onderzoek. Het "schot voor de boeg" diende, aldus Toon Wolfs, om de regering tot een ander beleid te dwingen: "en als de nieuwe regering niet wil praten over een eerlijke verdeling van de woonlasten, dan hebben we nog meer pijlen op onze boog."

De inhoudingsactie kon alleen een succes worden als ieder mogelijk probleem was voorzien. Alle juridische voetangels en klemmen waren van tevoren in de afmattende sessies van de Werkgroep bestudeerd. Voor het beheer van de actierekening was de Vereniging Woonlasten Crooswijk opgericht en bij de Kamer van Koophandel ingeschreven. In alle nieuwbouwcomplexen waren contactpersonen voor bijstand aan de deelnemers van de actie bereikbaar. De eerste weken hield de Werkgroep elke avond spreekuur. Bram Jongman: "In het Schuttersveld waren al die handjes wel omhoog gegaan, maar het was nog een heel spannende tijd voor ze die eerste honderd gulden naar ons overmaak-

7. Het Schuttersveld op 24 februari 1981. Het scherm dat de zaal kleiner had moeten maken kon al om half acht worden opgehaald.

ten in plaats van naar Patrimonium. Ik ben er enorm trots op dat ze zo massaal met ons in zee zijn gegaan. Onze contactpersonen hadden zoveel vertrouwen, dat ze iedere twijfel of het wel goed zat de kop in konden drukken. Naderhand zijn de contactpersonen en de leden van de werkgroep avond aan avond deur aan deur bij de mensen langs geweest om de overige bewoners te bewegen mee te doen aan de actie. Die mensen op de achtergrond waren ontzettend belangrijk. Vrouwen, die bij het winkelen anderen motiveerden."

De massale deelname was een voorwaarde voor het slagen van de actie. Niet minder dan vierhonderd nieuwbouwhuurders deden mee, een aantal dat door sterfgevallen en verhuizingen in de loop van vijf jaar zou zakken tot iets boven de driehonderd. De actie was uiterst gedisciplineerd opgezet. Wie de honderd gulden "opvrat" en niet naar de actierekening overmaakte gold niet als actievoerder, aldus Toon Wolfs: "Aandacht vragen voor de woonlasten, dat was het uitgangspunt. En niet de huisbaas te tillen of mensen in moeilijkheden te brengen. Want dat geld was van de huisbaas en niet van ons, al hebben we vanaf het

begin gesteld dat we de rente zouden gebruiken om de kosten van de actie mee te dekken."

Bescherming van de deelnemers stond voor de Werkgroep voorop. Zij wilde voorkomen dat er verwarring kon ontstaan tussen het tegoed op de actierekening en een eventuele huurschuld daarnaast. Daarom werd aan Patrimonium opgegeven wie de deelnemers waren. Een week na de actie-avond werd de corporatie per brief van de actie op de hoogte gesteld en uitgenodigd voor een gesprek. De actievoerders hoopten dat Van Gemeren, die hun actie altijd had gesteund, enthousiast zou inhaken. Het liep in eerste instantie anders. Na ruim een maand reageerde de directeur met een tamelijk formele brief. Hij maakte bezwaar, niet tegen de actie als zodanig, maar tegen de argumentatie erachter. In plaats van de netto-inkomensgegevens uit het FNV-onderzoek hadden de Crooswijkers hun eigen budget-onderzoek (*Gaten Dichten*) moeten gebruiken. "Dientengevolge kunnen wij de actie als zodanig voorlopig niet ondersteunen of gedogen," besloot hij zijn brief (onderstreping Van Gemeren). 23)

Dat zinnetje maakte veel opwinding los, maar uit de meegestuurde notitie bleek dat de actie in feite wel werd gedoogd. Volgens die notitie zouden de volgende voorwaarden moeten gelden:

- Informatie over de aard en het karakter van de inhoudingsactie.
  - Informatie over de achterliggende uitgangspunten van de actie en de daarbij behorende documentatie.
  - De actie moet gevoerd worden door een erkende bewonersgroep.
  - De ingehouden huur moet worden gestort op een geblokkeerde bankrekening. - De bewonersgroep is verantwoordelijk voor de administratie van de inhoudingsactie.
  - Er dienen afspraken te worden gemaakt over het rentebeheer.
  - Afspraken over procedures van afhandeling en beëindiging zijn noodzakelijk."
- 24)

De Werkgroep Huren (die verder ging als *Werkgroep Woonlasten*) was niet van zins over voorwaarden te gaan praten. "We hadden onze afspraken al gemaakt voordat Patrimonium in beeld kwam," zegt buurtwerker Ton Bassant, die de administratie voerde. De (door andere wijken zwaar bekritiseerde) opgave van gegevens aan Patrimonium hield hij in eigen hand: "Ik kwam eens in de paar maanden bij Patrimonium met mijn kaartenbak en zei dan: die en die heeft zoveel keer honderd gulden overgemaakt. Ze kregen geen inzage in onze administratie."

Wethouder Van der Ploeg nam de actie hoog op. In een raadsvergadering sprak hij van een "*mes in de rug*": deze onbezonnen bewonersactie kon het einde van de vergelijkingshuren betekenen. Op 16 maart stuurde hij Crooswijk een persoonlijke brief. Hij was "bezorgd" en raadde de Werkgroep aan "op deze weg

niet verder te gaan. U wekt verwachtingen bij de bevolking die niet zullen worden waargemaakt. Dit mag u daarom de bewoners van uw wijk niet aandoen." 25) Van der Ploeg gaf toe dat de toestand door de gestegen woonlasten "zorgelijk" was, maar weet dat vooral aan de gestegen stookkosten. De vergelijkings-huren voldeden, aldus zijn brief, dankzij de huursubsidie nog steeds aan de uitgangspunten. Door de inhoudingsacties zou het stadsvernieuwingsproces ernstig kunnen stagneren.

Wat vooral stagneerde was de toenadering tussen de wethouder en de wijken. Zonder enige behoedzaamheid kondigde hij aan een *besloten overleg* te willen voeren over een zestal woonlastenkwesties, waaronder "de bedreiging van huurinhoudingsacties op de voortgang van de stadsvernieuwing en het bouwen voor de buurt". Als er nog slapende honden waren, werden ze wakker gemaakt door de volgende zin: "Reeds nu wil ik zeggen niet bereid te zijn tot massale bijeenkomsten in de avonduren. Wel wil ik graag een besloten zakelijk gesprek (...) met één of twee vertegenwoordigers van uw organisatie." 26)

De reactie uit de wijken was een voorspelbare woedeuitbarsting. "Niet de inhoudingsacties, maar uw halsstarrigheid om aan uw eigen beleid vast te houden en niet te luisteren naar de bewoners van de oude wijken, kunnen leiden tot ernstige stagnatie van de stadsvernieuwing," schreven twaalf bewonersorganisaties in een Open Brief waarmee ze de uitnodiging afsloegen. 27) Het werd tijd voor de PvdA om zich in het strijdgewoel te begeven. De raadsfractie gaf een verklaring uit, waarin de positie van Van der Ploeg centraal stond: "In plaats van steun aan deze wethouder, wordt hij thans op minderwaardige wijze in de rug aangevallen. De fractie beschouwt dit als een rechtstreekse aanval op haar beleid van gezamenlijke strijd voor de financieel zwakkeren in de samenleving." 28) Eric Bakema ziet de verklaring achteraf als "een bescherming die om Van der Ploeg werd gelegd, zonder dat er ingegaan werd op de grieven van de bewoners. Er begon in de partij een sfeer te ontstaan van: kijk eens wat we allemaal bereikt hebben. Van der Ploeg kon geen kwaad meer doen. Dat klopte wel, maar zo'n sfeer is nooit goed."

In april was Van der Ploeg wat gekalmeerd. In het Vrije Volk zette hij nogmaals zijn bezwaren tegen de inhoudingsactie uiteen: "Men speelt met vuur als men de vergelijkingshuren nu nog lager wenst vast te stellen. Dit kan er zelfs toe leiden dat het hele systeem van vergelijkingshuren wordt afgeschaft." De woningcorporaties zouden voorts, "indien werkelijk omvangrijke huurstakingen tot stand zouden komen", niet meer als opdrachtgever kunnen optreden. De stookkosten zouden met een tegemoetkoming verlaagd moeten worden. "Daarmee zijn de vier grote steden momenteel bezig," beloofde Van der Ploeg.

In de algemene opwindung joegen de Rotterdamse kranten op primeurs, waarvan geruchten meestal de bron waren. Zo signaleerde Het Vrije Volk belang-

rijke strategiewijzigingen in de woonlastennotities van Patrimonium, en kondigde op 3 april aan dat Van der Ploeg de kantonrechter zou gaan inschakelen. Het Rotterdams Nieuwsblad dacht op 13 mei een nieuwe inhoudingsactie op het spoor te zijn. Op die datum was er in Crooswijk een manifestatie met het oog op de Tweede Kamerverkiezingen, waar verslaggever Kees Jonker had opgevangen dat de Werkgroep Woonlasten zou oproepen een deel van de GEB-rekening in te houden.

Het Vrije Volk benaderde de acties over het algemeen positief. "De huurstaking in de oude wijken is geen aanval in de rug, maar het laatste middel waarmee huurders laten weten er geen gat in te zien. Dat er iets moet gebeuren is duidelijk", luidde haar commentaar. Aardiger nog was een interview met PvdA-Kamerlid Marcel van Dam, die "begrip" had voor de "huurstakers": "Zolang zulke acties maar strak georganiseerd zijn, maak ik me geen zorgen. Maar in gevallen waar het geld niet op een aparte rekening wordt gezet, is de situatie zorgelijker." 29)

De Crooswijkers waren niet weinig trots op de verworven machtspositie. Niet alleen ten opzichte van de politiek hadden zij het initiatief naar zich toe getrokken, ook ten opzichte van de andere bewonersorganisaties. De honderd-guldenactie was tot het laatste moment voor iedereen een groot geheim gebleven. Die autonome opstelling was bewust gekozen. "We hadden lang genoeg gepraat over onze eisen, die gingen we niet meer opnieuw ter discussie stellen," zegt Bram Jongman. In de ontwikkeling van denkbeelden over inkomens en woonlasten was geen bewonersorganisatie zo ver gevorderd als Crooswijk.

Daar kwam bij dat het **Rotterdams Overleg Bewonersorganisaties (ROB)**, een in 1981 ontstane samenvoeging van het OSOW, het Stedelijk Secretariaat Huuracties en het Tweede-ringsoverleg, volgens de Crooswijkers werd beheerst door opbouwwerkers en bewonersdeskundigen. De verhouding tussen de bewoners en de betaalde krachten was een veelbesproken kwestie in het Rotterdamse. Het grote aantal ondersteuners, meer dan het dubbele van dat in Amsterdam en Den Haag, maakte het mogelijk dat bij stedelijke vergaderingen alleen *werkers*, en geen *bewoners* rond de tafel zaten. De Werkgroep Woonlasten had daarentegen de strategie om geboren, dan wel getogen Crooswijkers als Wolfs, Jongman, Schot, Bontje, Van Bol-Es, Van Bodegom en Klove het woord te laten doen. Mannen van een jaar of vijftig met een zwaar Rotterdams accent, die je zonder plaatsvervangende schaamte op Radio Rijnmond het belang van de wijk kon horen verdedigen.

Niet dat er in de andere wijken niets gebeurde. Honderdvijftig huurders in *Delfshaven* hielden in april 1981 eenmalig de huur in, uit protest tegen de voortgaande stijging van de vergelijkingshuur. 30) In *Cool* weigerden de nieuwbouwbewoners de huurverhoging van zes procent, omdat het Gemeentelijk Woningbedrijf had toegezegd dat de woningen in het eerste jaar geen huurver-

hoging zouden krijgen. De bewoners van de nieuwbouwwijk *Oosterflank* besloten zelfstandig tot het verlagen van hun stadsverwarmingsrekening. Ze constateerden dat het GEB nooit geleverde warmte in rekening bracht. Dat gebeurde op een spontane manifestatie in de open lucht, aldus het Rotterdams Nieuwsblad: "Woedend wappert hij (een bewoner van de Oosterflank) met z'n nota, tot een andere GEB-klant, eveneens gewapend met zijn eindafrekening, hem vraagt er even naar te mogen kijken. Even later wordt er door beide Oosterflankers - hoofden dicht bij elkaar - druk gerekend en vergeleken. Bij het tweetal sluiten zich al snel enkele anderen aan. Overal zijn dergelijke groepjes van terneergeslagen Oosterflankers te vinden: druk bezig gegevens uit te wisselen." 31)

In de *Agniesebuurt*, waar de acties tegen de bijkomende kosten en de huren van sloopwoningen nog steeds liepen, werd op 23 mei 1981 een buurtfestival georganiseerd. Huurderscomité's uit Amsterdam, Utrecht, Lelystad, Amersfoort, Groningen, Helmond en Assen gaven *acte de présence*. Het voorstel te komen tot een landelijk overleg van inhoudingsacties achtten zij onrijp. In plaats daarvan maakte men de afspraak op plaatselijk niveau bij de politici, de corporaties en de vakbeweging aandacht en begrip te vragen voor de inhoudingsacties. Welwillende medewerkers van de corporatie Lieven de Key uit Amsterdam en Volksbelang uit Helmond zouden de landelijke koepels van woningbouwverenigingen gaan bewerken.

In navolging van Crooswijk begon in het *Oude Westen* op 1 september 1981 een honderd-guldenactie. Van de 125 huurders van de nieuwbouw aan de Oude Binnenweg zou de helft meedoen. De actie kwam echter niet van de grond. Directeur Swaters van de Maatschappij voor Volkswoningen kondigde op 25 september aan de achterstanden te gaan invorderen. De Aktiegroep Het Oude Westen verbrak daarop het contact met de corporatie, maar slaagde er niet in de bewoners te motiveren door te gaan.

Op 1 oktober nam de Agniesebuurt het stokje over. Het was de bedoeling, aldus Tineke Raterman, om lijn te brengen in de verschillende lopende acties. De bewoners van het nieuwe complex Kop Almonde konden aansluiten bij de bewoners van "Sint Franciscus" en de Noordsingel: "We gingen bij die mensen langs met onze eigen girokaarten, want de kaarten van Patrimonium konden ze niet gebruiken, en met overzichtjes: Dit moet je betalen en dat is het verschil. Ik hield de administratie in een schriftje bij." Van de 157 Franciscus-huurders deden er zestig mee. Uit Kop Almonde en de "Open gaten" in de buurt kwamen daar later 35, respectievelijk 25 huurders bij. Tineke Raterman: "De planteams, waar over de nieuwbouw werd gepraat, daar zaten wij bij om de bewoners te vertellen dat ze in actie moesten komen. Maar ook dat ze zo'n woning niet vanwege de kosten moesten afwijzen, want die huizen waren voor hen bedoeld."

Bij Patrimonium was men aanzienlijk minder te spreken over de actie van de Agniesebuurt dan over die van Crooswijk. Dat kwam door de ervaringen uit 1980, maar ook door de "anarchistische" handelwijze van de Bewonersvereniging Agniesebuurt. Piet van Gemen: "We zeiden tegen de Agniesebuurt: we gedogen de actie alleen als jullie aan onze voorwaarden voldoen. Er werd daar niet op een rekening gestort, ze hielden het gewoon in. *Thuisbankieren* noemden ze dat."

Tineke Raterman bestrijdt dat pertinent: "Het is nooit onze bedoeling geweest om Patrimonium naar de gallemieze te helpen, maar om samen op te trekken naar de gemeente en het rijk. Dat heb ik altijd gezegd. We wezen de mensen altijd op de actierekening, en op de consequenties als ze daar niet op stortten. Dat thuisbankieren is meer een kreet geweest, zo van: thuis bepaal je wat je aan Patrimonium betaalt en wat aan de actierekening." Een verschil met Crooswijk was niettemin dat de Agniesebuurt geen namen overlegde aan Patrimonium. De bewonersvereniging kon daardoor niet verhinderen dat niet-actiedeelnemers met huurschuld zich konden verschuilen achter de actie.

Aan het eind van 1981 bleek na het optrekken van de kruitdampen de politieke situatie danig te zijn veranderd. De PvdA had zich ingegraven rond de vergelijkingshuur, en was het gesprek over de woonlasten niet aangegaan. Vertegenwoordigers van bewonersorganisaties hadden zich teruggetrokken uit de Werkgroep Betaalbare Huren, omdat Van der Ploeg de woonlastenproblemen niet ter sprake wilde brengen. Patrimonium, dat zowel de woningen in Crooswijk als die in de Agniesebuurt onder haar beheer had, zag de last van de inhoudingsacties met de maand toenemen. De kranten waren moe geworden van het signaleren van steeds nieuwe acties ("*Weer nieuwe inhoudingsactie*", kopte het Rotterdams Nieuwsblad bij de start van de actie in Feijenoord-Noordereiland). En er ontstonden spanningen tussen de actievoerders van Crooswijk en die uit de rest van de stad.

De eigengereidheid van de Crooswijkers was de andere bewonersorganisaties gaan irriteren. De vuile was bleef over het algemeen binnenshuis, maar in een strategiestuk voor het stedelijk nieuwbouwoverleg deed Leon Leemans uit de Agniesebuurt een boekje open. De extern-deskundige verweet Crooswijk een "voldongen-feitenpolitiek", wat niet alleen de honderd-guldenactie als zodanig gold, maar ook de "solo-onderhandelingen met Patrimonium", waardoor de corporatie de afspraken met Crooswijk ook voor de andere wijken liet gelden. "Strategische zetten naar woningbouwverenigingen en gemeente moeten stedelijk besproken worden, en zo mogelijk gezamenlijk gebeuren," vond Leemans. 32)

Daar had de Werkgroep Woonlasten niet veel trek in. Het gevolg was een slopende controverse rond het volgende initiatief uit Crooswijk: de publikatie van

8. Tineke Raterman, de drijvende kracht van de Bewonersvereniging Agniesebuurt.

het rapport *Woonlasten rijzen de pan uit*, waarin een voorzet werd gedaan voor een **inkomens-woonlastenstelsel** (de opzet van dit rapport komt in hoofdstuk 6 aan de orde). De Werkgroep had de concept-versie aan de wijken rondgestuurd. Het voorstel om hogere inkomens een groter deel van hun inkomen aan woonlasten te laten betalen vormde grote conflictstof. Moet een echtpaar waarvan beide partners werken meer gaan betalen? En moet een havenarbeider die geld verdient met overwerk, dat afdragen aan de huisbaas? Vragen die in de Werkgroep Woonlasten al een half jaar waren bediscussieerd, en nu in stedelijk verband in volle hevigheid terugkeerden. Arie Harthoorn: "Het pikante was dat de Agniesebuurt eerst fel tegen was, en een paar maanden later onze grootste bondgenoot."

Omdat een inkomens-woonlastenstelsel niet een-twee-drie zou worden ingevoerd en de politiek de kans zou krijgen te "ontsnappen" door alleen over principekwesities te praten, presenteerde de Werkgroep twee maanden later een vervolgnota met politieke voorzetten: *Van woonlastentabel naar konkreet beleid*. Uit deze nota bleek dat het ook in andere kostenposten dan de huur en de stookkosten nog om forse bedragen kon gaan. De kosten waar de gemeente rechtstreeks invloed op had zouden tientallen guldens per huurder per maand kunnen worden verlaagd. In tegenstelling tot het sociale beleid dat de gemeente propageerde, waren haar tarieven en heffingen gemiddeld hoger dan elders. Niet alleen de bewoners, ook Patrimonium wachtte op een tegenbod van de gemeente. Directeur Van Gemeren had zich ten aanzien van de inhoudingsacties op het standpunt gesteld dat zij niet zou ingrijpen voor er "*politieke besluitvorming*" had plaatsgevonden, zoals hij in juli 1981 verklaarde tegenover het Rotterdams Nieuwsblad. Dat betekende dat de acties werden gedoogd, hoewel ze niet voldeden aan de voorwaarden die vier maanden eerder waren gesteld. In de Agniesebuurt werden actievoerders die geen honderd gulden op de actierekening stortten niet afgezonderd. Crooswijk weigerde toezeggingen te doen over de rente. Bram Jongman: "Over de rente hadden we gezegd dat die geen probleem zou vormen. Als je wat langer meeloopt leer je dat je in sommige gevallen vaag moet zijn."

Was er een reëel uitzicht op de gewenste politieke besluitvorming? Op 28 juli verzocht Van Gemeren daarom in een brief aan Van der Ploeg, zonder concrete maatregelen voor te stellen. In zijn antwoord gaf Van der Ploeg de erkenning dat "het totaal aan woonlasten een veel te groot deel van het inkomen vraagt" en droeg voor de verlichting daarvan een aantal mogelijkheden aan. Zo zou de gasprijs voor gebruikers van kleine hoeveelheden moeten worden verlaagd. Een revolutionaire verandering, waarvan nadien nooit meer is vernomen. Verder dacht hij aan een verlaging van het stadsverwarmingstarief en het "tot het uiterste beperken" van de stijging van gemeentelijke heffingen.

De besluitvorming zou worden opgehouden tot het verschijnen van de gemeentelijke *Nota Woonlasten* in 1982. Bij Van Gemeren liepen wens en gedachte door elkaar, volgens Willem Soet. "Hij had iets dubbels: hij kon scherp uit de hoek komen, maar geen haar op z'n hoofd dacht dat zijn idealen gerealiseerd zouden worden. De medewerkers van Patrimonium vonden ook allemaal dat de bewoners hartstikke gelijk hadden, maar we wisten dat we er niets aan konden doen. In die situatie speelde een grote rol dat de huuradministratie slecht functioneerde. Dat is zowel door Vermeulen als door de bewonersorganisaties zwaar uitgebuit. Die zeiden: zoek eerst maar eens uit hoe hoog die schulden precies zijn. En dan gebeurde er weer een hele tijd niets."

Vanaf eind 1981 nam wethouder Vermeulen de woonlastenportefeuille waar, terwijl Van der Ploeg als loco-burgemeester fungeerde. In zijn periode zou meer overleg gepaard gaan aan steeds minder resultaat. "Doordat het rijk absoluut niet reageerde met maatregelen die leidden tot tientjes in de portemonnee, werden de verschillende partijen teruggedrukt in de hoek van de eigen verantwoordelijkheid," luidt zijn eigen verklaring. De gemeente en de corporaties moesten, kortom, doen wat in hun vermogen lag en vervolgens orde op zaken stellen met de inhoudingsacties.

In de *Nota Woonlasten* gaf Vermeulen, of beter gezegd het ambtelijke restant van de Werkgroep Betaalbare Huren, aan wat de mogelijkheden van de gemeente waren. Men concludeerde in de eerste plaats dat "het door ons ontwikkelde huurbeleid voor de stadsvernieuwingswijken: een systeem van vergelijkingshuren, niet heeft gefaald". 33) De problemen zaten dus bij de bijzondere lasten, in het bijzonder de stookkosten. De nota stelde zich ten aanzien hiervan uiterst terughoudend op. De gemeente zou zich niet moeten mengen in de vaststelling van de gasprij. En evenmin zou de zestig miljoen gulden winst van het Gemeentelijk Energiebedrijf voor woonlastenverlaging moeten worden aangewend. Wel zou, aldus de nota, bij het rijk worden gepleit voor afschaffing van het "luxe" 18 procent BTW-tarief op het aardgas. Verder bevatte het werkstuk een waslijst van voorstellen: normering van servicekosten, bevordering van woningisolatie, bouw van super-geïsoleerde woningen zonder centrale verwarming en controle op een zo efficiënt mogelijke bouwwijze. Voor de langere termijn adviseerde de nota de ontwikkeling van een inkomens-woonlastenstelsel, waarmee Vermeulen zich aansloot bij zijn Amsterdamse collega Schaefer.

Voor augustus 1982, de maand waarin de definitieve versie verscheen, leverden de bewonersorganisaties en de vakbeweging uitgebreid commentaar op de concepten van de nota. De gezamenlijke reactie van de bewonersorganisaties verscheen in mei. Zij bekritiseerden in de eerste plaats de vergelijkingshuur. Die was op grond van de ontwikkeling van de CAO-lonen (die minder hard waren gestegen dan het modale inkomen) zeventig gulden te hoog. Met de door Scha-

efer voorgestelde huurquote voor het gemiddeld CAO-loon bedroeg het verschil zelfs honderd gulden. Het gemeentebestuur deed niets aan de totstandkoming van zulke inkomenshuren, aldus de bewoners: "De Gemeente gaat op geen enkel voorstel in en wil slechts een brief schrijven naar Den Haag om de huurquote van modaal niet nog verder te verhogen. Blijkbaar is op al die voorstellen ook het etiket "onhaalbaar" geplakt." 34) Volgens de schrijvers van de reactie, Andre Ouwehand uit Crooswijk en Willie de Groot uit de Agniesebuurt, zou de *Nota Woonlasten* voor de bewoners een "*woonlastenverlaging van 0,0 gulden*" opleveren.

In een discussiestuk voor het FNV-district Rotterdam noemde Gerard Ande-riessen de nota "af en toe tegenstrijdig en vaak opportunistisch". De gemeente koos niet voor wezenlijke politieke veranderingen, aldus de vakbondsman: "De nota had een veel grotere betekenis kunnen hebben als er gekozen was voor een beleid dat uitgaat van socialisatie van de volkshuisvesting, dat wil zeggen de erkenning van het recht op een goede woning voor een ieder ongeacht zijn inkomen, tegen een prijs die losgekoppeld is van de stichtingskosten van de woning, en het onttrekken van de financiering van woningwetwoningen aan de kapitaalmarkt." 35)

De wijken grepen de kritiek op de *Nota Woonlasten* aan voor een confrontatie met de verantwoordelijke wethouders waar het, met de raadsverkiezingen in zicht, juist tijd voor was. Weer een frustrerende stormloop als in 1978 zagen de bewonersorganisaties niet zitten. Ze besloten de discussie over de woonlastenproblemen onder te brengen in een "denderende manifestatie". Op 15 mei reden speciale trams uit alle wijken naar de zaal Odeon in het Oude Westen. Spreekstalmeesters, muzikanten en pakweg duizend aanwezigen riepen "Ho-Ho!": "Het wordt tijd dat we Ho roepen! Tegen de afbraak van de wijkvoorzieningen. Tegen de steeds hogere woonlasten. Tegen de bezuinigingen op de stadsvernieuwing. We willen goed en betaalbaar wonen in een leefbare wijk." "Ho-Ho!" maakte geen einde aan de stijgende woonlasten. Wel aan de vorming van deelgemeenteraden. De acht miljoen gulden die daarvoor was uitgetrokken kon beter aan wijkvoorzieningen worden besteed, vonden de bewoners. Binnen enkele maanden kregen ze hun zin: het nieuwe college zette een punt achter het bestuursexperiment uit de jaren zeventig.

Het program-akkoord van het nieuwe Rotterdamse college werd gevormd door de PvdA, D'66, de CPN en de PPR/PSP-combinatie. Volgens Roel van Veldhuizen, die de overstap maakte van het ROB naar het CPN-raadslidmaatschap, werd er "tot diep in de nacht" onderhandeld over het program. Waar de partijen er niet uitkwamen, namen CPN en PSP/PPR een minderheidsstandpunt in: zij verklaarden zich oneens met bezuinigingen op gemeentelijke arbeidsplaatsen en welzijnsvoorzieningen.

Het program bepaalde dat Rotterdam het rijk "met kracht van argumenten (zou) trachten te overtuigen dat een systeem van inkomens-woonlasten veel rechtvaardiger oplossingen kan bieden". Met dat doel was een commissie van ambtenaren aan het werk gegaan, vanaf maart 1983 gecontroleerd door een *klankbordgroep* van raadsleden en bewonersdeskundigen. Haar eindproduct zou pas in 1985 verschijnen. Zodoende kreeg het Rotterdamse woonlastenbeleid een twee-sporenkarakter: het politiek perspectief op langere termijn was het inkomens-woonlastenstelsel, op kortere termijn verlaging van de woonlasten door vermindering van gemeentelijke heffingen en tarieven. De resultaten waren niet indrukwekkend. Ton Bassant: "Vermeulen slaagde er niet in door de macht van de ambtenaren en de bedrijven heen te komen. In het eerste gesprek beloofde hij een woonlastenverlaging van 25 gulden. Daar is niets van terechtgekomen, behalve een merkwaardig compromis over de kwijtschelding van reinigingsrechten (mensen met een minimum-inkomen konden hun betaalde reinigingsrecht terugvragen). Het waterleidingbedrijf zou bijvoorbeeld de tarieven verlagen als het meer klanten kreeg. Dat gebeurde gewoon niet. Op de tarieven van zo'n bedrijf blijkt de politiek geen invloed te hebben."

Eigenlijk was er nog een derde spoor. De "afnemende betalingsmoraal", of die nu door de inkomensproblemen of door de huuracties werd veroorzaakt, begon Vermeulen zorgen te baren. De *Werkgroep Betalingsproblemen Woonlasten*, bestaande uit vertegenwoordigers van een groot aantal diensten en bedrijven, werkte aan een rapportage die in 1984 zou verschijnen onder de titel *Tussen wal en schip*. Voor dat onderzoek was alle reden. Niet alleen werd in 1982 het aantal huurinhoudingsacties "onbeheersbaar" groot, ook begon men te beseffen dat voor veel mensen het betalen van de huur of de GEB-rekening erbij inschoot, omdat ze *eenvoudig niet konden betalen*. Stadhuisambtenaar Pieter Bol maakte in opdracht van Vermeulen een overzicht van de lopende huuracties. "We kregen", aldus Bol, "van de corporaties signalen dat er geld werd ingehouden zonder dat het gestort werd op een actierekening. De bewoners werden door hun organisaties op onverantwoorde wijze overgehaald. Je kon er donder op zeggen dat ze in de problemen zouden komen."

Het overzicht van Bol telde 22 inhoudingsacties, waarvan het aantal deelnemers uiteenliep van één (de twintig-guldenactie in Delfshaven) tot meer dan vierhonderd (Crooswijk, Oude Noorden). Het verschil tussen die laatste twee was overigens groot. Tegenover de gedisciplineerde actie in Crooswijk stond een massale, maar tamelijk vrijblijvende actie in het Oude Noorden tegen de kostenafrekening van de stadsverwarming. Vierhonderd van de zevenhonderd nieuwbouwhuurders hielden f 44,50 per maand in. Het comité *Tegengas* beheerde een actierekening, maar volgens actievoerster Corrie Ulenberg was storten niet verplicht: "Je denkt toch zeker niet dat wij tegen de wijkbewoners

zeggen dat zij een deel van de huur op een gemeenschappelijke rekening moeten storten. Hoe kan je zoiets nu propageren bij mensen die van het bestaansminimum moeten rondkomen? Veertig tot vijftig procent van de wijkbevolking moet het per maand doen met 1450 gulden. Dat is zo weinig, dat je niet ook nog eens kan verlangen dat ze een deel daarvan op een actierekening storten. Als anderen zich daarentegen solidair met ons verklaren door wel een deel van de huur op de gezamenlijke rekening te storten, dan is dat natuurlijk een goede zaak." 36)

In Feijenoord verlaagden tachtig bewoners van de nieuwbouw op de Persoonshaven hun huur met f 77,50 per maand. 37) Dat was het verschil met een "goeden-goedkoophuur" op basis van lage stichtingskosten, zoals die op het Simonsterrein werd gerealiseerd. "Wij hadden aangetoond dat de huur zoveel omlaag kon, als de subsidie voor bijzondere locaties werd toegepast bij een goedkoop ontwerp", aldus bewonersdeskundige Wim Wilbers. "Onze argumenten waren dus nogal technisch. Het woonlastenverhaal werd verpakt in een ontwerp- en subsidieverhaal." In de eerste maanden werden de actiedeelnemers gemeld aan de Maatschappij voor Volkswoningen. Directeur Den Dunnen besloot de actie te gedogen, "in afwachting van een antwoord van de politiek". Enkele tientallen Patrimonium-huurders uit de Provenierswijk sloten zich aan bij de honderd-guldenactie van Crooswijk en de Agniesebuurt. Met de huurders uit het Oude Noorden die onder Patrimonium vielen vormden zij een vierwijkenoverleg. Voor de corporatie werd het steeds moeilijker om maatregelen te nemen. Het Rotterdams Nieuwsblad begon eraan te herinneren dat met de behandeling van de Nota Woonlasten de gewenste politieke besluitvorming had plaatsgevonden, al waren de bewoners er geen cent wijzer van geworden. Patrimonium-directeur Van Gemeren vond het niet op zijn weg liggen de acties met harde hand te breken, zolang het gemeentebestuur of het rijk hem niet dwongen. "Ons standpunt was dat de gemeente moest zeggen dat er een eind aan moest komen," zegt hij. "Als de actie dan niet zou ophouden, zouden er andere problemen ontstaan: dan zou onze toelating ingetrokken kunnen worden. Ik weet niet of de standpunten van Vermeulen zo helder en duidelijk waren."

Vermeulen besloot, samen met zijn collega's uit Amsterdam, Den Haag en Utrecht, de Tweede Kamer te vragen om een *hoorzitting over de woonlasten*. In Amsterdam was in juni 1982 na de rechtszaak tegen Jan Witte, huurinhouder op het Bickerseiland, al een hoorzitting gehouden. Daar was besloten nog zo'n hoorzitting te houden op landelijk niveau, met Kamerleden erbij. De Kamer stemde toe: op 1 december zou zij een en al oor zijn. Binnen drie maanden ontstond een unieke landelijke coalitie van de vier gemeentebesturen, de landelijke en stedelijke koepels van woningcorporaties, landelijke en stedelijke bewonersorganisaties en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

*9/10. Tweemaal Den Haag op 1 december 1982.
Amsterdammers in gesprek met het CDA-Kamerlid Dijkman (boven).
Jan Schot verheft zijn stem in Amicitia (onder).*

Het *Landelijk Ombudsteam Stadsvernieuwing (LOS)* mobiliseerde de bewonersgroepen. Zij werden het na intensief overleg eens over een gezamenlijk eisenpakket, waarvan vooral de eerste eis opmerkelijk was: invoering van een inkomens-woonlastensysteem. De inbreng uit Crooswijk was hieraan niet vreemd. De wijk trok met acht volle autobussen, de helft van het totaal uit Rotterdam, op 1 december naar Den Haag.

Een zinderende manifestatie, 's avonds in het gebouw Amicitia, werd voorafgegaan door een even opwindende hoorzitting in het Tweede-Kamergebouw. Aan superlatieven geen gebrek. Het was nu menens, maakte de ene na de andere spreker duidelijk. Henny de Jong uit Utrecht: "Vindt u het vreemd, dat wij huurschuld hebben? Of vindt u dat wij dan maar niet meer verzekerd moeten zijn? Of moeten we misschien de kinderen van 13 en 14 jaar weer van school af halen om ze zwart te laten werken, met alle gevolgen van dien?" Hans van Zanten uit de Haagse Schilderswijk: "Het is winter, meneer de voorzitter. Of het een oorlogswinter wordt is aan u, leden van de Tweede Kamer!" En Piet van Gemeren, namens de vier federaties van woningbouwverenigingen: "Wij hopen in 1983 niet voor de keuze gesteld te worden tussen oorlog met onze huurder en oorlog met de overheid. Bedenk dat zelfs de meest strenge calvinist het recht van opstand erkent, wanneer het geweten aan de orde komt." 38) Jan de Jong, voorzitter van de Amsterdamse Federatie van Woningcorporaties, trok deze uitspraak door: "*Als we moeten kiezen tussen oorlog met onze bewoners of oorlog met de overheid, dan wordt het oorlog met de overheid.*" 39)

Wie verwacht had dat de beleidsmakers na deze noodkreet het roer zouden omgooien, kwam bedrogen uit. De reactie was lauw, of beter gezegd: er kwam geen reactie. NRC Handelsblad onthulde dat een woonlastennota van verschillende samenwerkende ministeries maandenlang door Economische Zaken was tegengehouden. En de inhoud daarvan was bepaald niet revolutionair: de werkgroep stelde voor om regelmatig de woonlasteneffecten van regeringsmaatregelen na te gaan, niet om die effecten te verminderen of teniet te doen. Marcel van Dam, inmiddels ex-minister van Volkshuisvesting, keurde het idee van een inkomens-woonlastenstelsel als "onbetaalbaar" af. Staatssecretaris Broxk kondigde een forse vermindering van de individuele huursubsidie aan. Door niets te ondernemen voor verlaging van de woonlasten had de Tweede Kamer aan politieke besluitvorming gedaan, concludeerde wethouder Vermeulen. De huuracties hadden volgens hem hun langste tijd gehad: "Doordat het rijk absoluut niet reageerde met maatregelen die leidden tot tientjes in de portemonnee, werden na de saamhorigheid van Den Haag de verschillende partijen teruggedrukt in de rol van de eigen verantwoordelijkheid. Er heeft nooit het misverstand kunnen bestaan dat als het mis zou lopen, in de zin dat verandering van het rijksbeleid uitbleef, de rekening gedeponneerd zou kunnen worden bij de corporaties of de gemeente."

11. Duizenden handtekeningen "tegen elke woonlastenstijging" worden op 2 juni 1983 aangeboden aan wethouder Vermeulen en burgemeester Peper.

Hoofdstuk 5

Een dolksteek aan twee kanten

"In het gesprek bleek nu al duidelijk, dat de gemeente bang is om de uiterste consequentie van het nieuwe beleid te trekken, in casu invorderen t/m deurwaarder. Op zo kort mogelijke termijn derhalve is overleg nodig om een Patrimoniumstandpunt te bepalen ten aanzien van een eventuele cryptische formulering van de gemeente, in verband met de te verwachten vragen van bewonersorganisaties."

Notitie van Patrimonium-medewerker Herman Michels aan het dagelijks bestuur, 28 maart 1983

"In februari, maart 1983 ben ik de confrontatie aangegaan. De gemeente speelde een dubbelspel: *pappen en nathouden* was de politiek die bedreven werd. Tegelijk schermde men met het tekort van vijftig, zestig miljoen bij Patrimonium. De positie van Van Gemeren werd zwak, binnen de federatie was zijn macht aan het tanen. Toen heb ik in alle redelijkheid tegen de bewoners gezegd: we hebben die bijeenkomst gehad in Amicitia, maar de regering blijft doorgaan, wat moeten we nu met die inhoudingsactie? Het verzwakt ons als corporatie en jullie worden geassocieerd met een club waar het niet goed mee gaat. De politieke besluitvorming had plaatsgevonden, kon je zeggen, al was nooit duidelijk aangegeven wat daaronder moest worden verstaan."

Herman Michels, in 1983 de onderkoning van Patrimonium, vond het tijd voor een koerswending in het beleid van Rotterdams meest vooruitstrevende woningcorporatie. *Teruggedrukt in de rol van de eigen verantwoordelijkheid* moest Patrimonium de prioriteit verleggen van de politiek naar de boekhouding: "Ik heb tegen Van Gemeren gezegd: de woonlastenproblemen vinden bij de Tweede Kamer geen gehoor. Hij heeft toen een slag gemaakt en besloten dat er een eind moest komen aan die acties. We zijn naar Vermeulen gegaan en die zei: goed, we schrijven een persconferentie uit en het is afgelopen."

Op 27 april 1983 berichtte wethouder Vermeulen de verzamelde pers dat de totale huurachterstand in Rotterdam was opgelopen tot twaalf miljoen gulden, waarvan één miljoen door de huurinhoudingsacties. "Dit overziende," sprak de wethouder, "is het uiteraard zo dat een duidelijke scheidslijn tussen huurachterstanden die het gevolg zijn van betalingsproblemen van huishoudens, en die het gevolg zijn van inhoudingsacties, niet valt te trekken. Combinaties van beide veroorzakers zullen ongetwijfeld voorkomen. Wij zijn daarom tot de conclusie gekomen, dat ook voor wat betreft de huurachterstanden die het gevolg zijn

van huurinhoudingsacties tot een geïndividualiseerde benadering moet worden gekozen. Wij doen dan ook een dringend beroep de honderd- guldenacties te beëindigen en af te bouwen." 40)

De boodschap was Vermeulen al vooruitgesneld. Het Vrije Volk had op 11 april lucht gekregen van "geheime besprekingen" tussen de wethouder en de Federatie van Rotterdamse Woningbouwcorporaties. De inhoud liet zich raden: "Huurinhoudingsacties zullen niet meer worden gedoogd". Onder het prikkelende kopje "Niet Openbaar" verspreidde de bewonersvereniging Agnie-sebuurt notulen van een interne Patrimonium-vergadering, waarin het federatiestandpunt stond: "...dat de oude huuracties beëindigd dienen te worden en dat het regeringsbeleid uitgevoerd moet worden. Dit standpunt komt overeen met het gemeentelijke standpunt (wethouder Vermeulen)." Ook buurtkrant De Crooswijker rook lont, ruim een week voor de persconferentie: "Zet u vast schrap, we menen een rottende lucht van het stadhuis te bespeuren." Crooswijk had alle reden zich *belazerd* te voelen: nog op 12 april had de Werkgroep Woonlasten een gesprek met Vermeulen gevoerd, waarin de beëindiging van de huuracties niet ter sprake was gekomen. De bewonersorganisaties spraken daarom van "verraad", of zoals het door een buurtbewoner in het Rotterdams Nieuwsblad met gepaste overdrijving werd geformuleerd: "Dit is een nekslag voor ons. Of sterker nog: dit is een dolksteek aan twee kanten van het lichaam, zoals Van der Ploeg dat wel eens zei. We zijn domweg besodemieterd door Vermeulen." 41)

De verhouding tussen de gemeente en de actievoerende wijken was danig verstoord. Wat een tactische zet had moeten zijn, was een blunder van de eerste orde geworden. De wethouder zucht diep als hij na vier jaar met het geval wordt geconfronteerd: "Wat ik tot vervelens toe heb gezegd, is dat de gemeente en de corporaties het woonlastenprobleem niet kunnen oplossen. Er was instemming met de doelstelling van de acties, maar de middelen, daar is nooit enig misverstand over geweest, mochten niet ten laste komen van de corporaties. Dat betekent dat die acties aan een aantal voorwaarden moesten voldoen. Het was wel heel gemakkelijk om het geld te laten wegvloeien. De acties verliepen. Er was een mengeling van mensen die dat wel en niet wisten, en actievoerders die een enorme verantwoordelijkheid droegen."

Het was, aldus Vermeulen, niet de bedoeling om strak georganiseerde acties als die in Crooswijk te breken. Dat lijkt een merkwaardige nuancering achteraf. In de eerste plaats zou de grootste groep actievoerders door Patrimonium, waar Herman Michels op een harde aanpak had aangedrongen, moeten worden ontzien. In de tweede plaats zou de vermoeiende discussie over de gedoogvoorwaarden opnieuw beginnen. En het karakter van de persconferentie zou, bij deze uitleg, door de media en de actievoerders verkeerd zijn begrepen.

Volgens Pieter Bol, die als assistent van Vermeulen de persconferentie voorbereidde, moest bij de bewonersorganisaties een barrière worden doorbroken: "De bewoners verzetten zich tegen een beleid waarin mensen die niet wilden betalen zouden worden geholpen en mensen die niet konden betalen zouden worden aangepakt. Men was bang om afspraken te maken over betalingsproblemen. Die barrière, daar moesten wij doorheen." Het standpunt van Vermeulen was, aldus Bol, "in feite een herhaling van een eerder standpunt van Van der Ploeg. Diens aanvankelijke afwijzing en de afwijzing van Vermeulen liggen in elkaars verlengde."

Waarom werd dan gekozen voor een *verrassingstactiek* in de vorm van een persconferentie, in plaats van de vertrouwde overlegstructuren? Geen van de woningcorporaties zag het zitten om los van de anderen de kat de bel aan te binden. Er bestond geen overleg op stedelijk niveau tussen de federatie en de bewonersorganisaties. Binnen de federatie groeide bovendien het ongeloof aan een andere woonlastenpolitiek. Wat moest men zich voorstellen bij de "finale politieke besluitvorming", die voor Patrimonium het richtpunt was geweest? Niets, zo bleek toen het niet-reageren van de Tweede Kamer op de noodkreten van de grote steden met terugwerkende kracht als besluitvorming werd beschouwd. Op 27 januari 1983 beloofde Patrimonium nog te wachten met ingrijpen, aldus een brief aan Wijkorgaan Crooswijk: "In afwachting van finale politieke besluitvorming ondersteunen wij de f 100,- woonlastenacties. Wij zijn (...) niet de partij die beslist over uiteindelijke erkenning of afwijzing en zijn daarmee afhankelijk van politieke besluitvorming." Op 14 maart besloot een meerderheid van de federatieleden de lopende acties te beëindigen en nieuwe acties niet meer te gedogen.

Dat men daarmee een advies van het bestuur verwierp, geeft aan dat het gezag van Van Gemeren afbrokkelde. Bij Patrimonium had hij in oktober 1982 zijn directeurschap overgedragen aan een management-team; hij bleef functioneren als "algemeen adviseur" van Patrimonium en als secretaris van de federatie. Hij stelt met spijt vast dat er bij de federatieleden een smalle basis was voor zijn ethische standpunten: "Ik heb het idee dat we in de federatie veel mensen hebben *overruled* met kennis. Ik was nogal een drammer. Ik twijfel eraan of men er ook achter stond, want er zijn veel dingen stopgezet of teruggedraaid toen ik niet meer werkte. Dat Patrimonium zo veel te betekenen had, kwam doordat wij veel geld hadden gestoken in een grote groep academici, project-managers zonder werkervaring maar met een duidelijke visie op stadsvernieuwing." Volgens Van Gemeren was dat verdedigbaar als lange-termijninvestering, maar daar had het rijk geen oog voor: "Toen wij met tekorten kwamen te zitten is er gezegd: het gaat niet goed, de geldkraan gaat dicht."

Herman Michels bevestigt dat Patrimonium onder financiële curatele kwam te staan: "Eens per maand moest Patrimonium te biecht. Het gekke was dat die fi-

nanciële jongens het punt van de inhoudingsacties angstvallig vermeden. Wij hadden grote huurachterstanden, daar praatte de gemeente wel over, maar het gesprek stakte bij de inhoudingsacties. Vermeulen was er niet bij gebaat om die aan de orde te stellen." Door de federatie werd hij daartoe gedwongen. Op 16 maart vroeg men om "duidelijke uitspraken" van de wethouder over:

- de financiële consequenties van de inhoudingsacties (inbaarheid en renteverliezen;
- het onderscheid tussen bewoners die niet kunnen en niet willen betalen;
- beëindiging van de lopende en standpuntbepaling ten opzichte van eventuele nieuwe acties. 42)

Niet zozeer de lopende acties baarden de corporaties grote zorgen ("*die anderhalf miljoen gulden was tamelijk safe*", aldus Michels) als wel de dreiging van nieuwe acties. Het Rotterdams Overleg Bewonersorganisaties had op 12 maart tijdens een woonlastenconferentie besloten dat "er massaal een huurinhoudingsactie, tegen de totale woonlasten, moet worden georganiseerd. Deze actie zal op stedelijk niveau gevoerd dienen te worden, zodat ook in Den Haag duidelijk wordt waar het om gaat (een politieke actie dus)." 43) Bovendien eisten de bewonersorganisaties een totale boycot van woonlastenverhogingen door de gemeente en de corporaties.

Vermeulen kwam hieraan in één opzicht tegemoet: de huurharmonisatie zou in de stadsvernieuwingswijken tot het uiterste worden beperkt. De huuraanpassing zou worden nagelaten voor de door de gemeente aangekochte woningen, en door een "verfijning" van het puntenstelsel zouden de overige woningen zo laag mogelijk worden ingeschaald. Voor aparte gevallen als het Simons-complex, waar de huren laag waren door bewonersacties maar door de harmonisatie dreigden te worden opgetrokken, zou om ontheffing worden gevraagd. Het was wel het minste dat de gemeente kon doen. In de publiciteit werd het sympathieke gebaar ondergesneeuwd door het *njet* tegen bestaande en toekomstige inhoudingsacties. In de Rotterdamse pers werden de schermutselingen tussen Vermeulen en de wijken gespannen gevolgd. Op 3 mei legden de projectgroepen van Crooswijk, de Agniesebuurt, het Oude Noorden en de Proveerderswijk uit protest de stadsvernieuwing stil. Fred de Ruijter, hoofd van de projectorganisaties, gaf ze in het Rotterdams Nieuwsblad gelijk: "Het afbouwen van de huurinhoudingsacties is een heilloze weg, die leidt tot escalatie van de problemen (...), en dat terwijl het rijk in zijn vuistje lacht." 44) Wim van Es, directeur van de gemeentelijke dienst Volkshuisvesting, was het eens met Vermeulens beslissing ("als je er niks aan probeert te doen, zit je in een mum van tijd aan de twintig, vijfentwintig miljoen huurschuld"), maar beschouwde de persconferentie als een "tactische fout". 45)

De bewoners waren als morele winnaars uit de strijd gekomen, en genoten er met volle teugen van. Op vele wijzen kreeg wethouder Vermeulen de door hem geworpen handschoen teruggesmeten. Nadat de stadsvernieuwing in vier wijken was stilgelegd, trokken Andre Ouwehand en Leon Leemans zich namens de bewonersorganisaties tijdelijk terug uit de gemeentelijke studieclub voor het inkomens-woonlastenstelsel. Katendrecht, Feijenoord en het Oude Westen kondigden nieuwe huurinhoudingsacties aan. Het **Woonlastenoverleg Nederland (WON)**, dat enkele maanden na de hoorzitting van 1 december was opgericht, organiseerde een brievencampagne van huurderscomite's. De radicaal-linkse partijen verklaarden zich solidair. In Crooswijk werd de kreet *Verraad!* gelanceerd. Voor 31 mei belegden de vier samenwerkende bewonersorganisaties een manifestatie in sporthal Schuttersveld. Op 13 mei werd het gemeentebestuur nog eenmaal per brief gemaand "het mes van tafel te halen": "Samenwerken kan alleen als de partijen op eigen wijze en met eigen middelen actie voeren, met wederzijdse ondersteuning van elkaars initiatieven," aldus de bewonersorganisaties. 46)

Op 20 mei kregen ze antwoord. Een brief van de wethouder en de FRWC, met een zalvende, begripvolle toon: "*U bent boos, ontzettend boos.* In hoofdlijnen spitst zich dat toe op de door ons gevolgde procedure en ons dringende beroep over te gaan tot afbouw van de inhoudingsacties. Wij zouden het mes op tafel hebben gelegd, of het zelfs al gehanteerd hebben." Dat was een misvatting, aldus de brief. Omstandig werd verklaard dat de acties wel zouden worden gedoogd: "Enerzijds hebben wij dus een methode willen vinden waarmee we die mensen die eenvoudig niet meer kunnen betalen een uitzicht willen bieden (de in de persverklaring genoemde individuele benadering, anderzijds willen wij hierbij nadrukkelijk verklaren, dat die acties die enerzijds het - door ons ondersteunde - protest tegen het rijksbeleid onderstrepen, maar anderzijds de voortgang van de stadsvernieuwing niet schaden, onder bepaalde voorwaarden door ons zullen worden gedoogd. Zulks is al jaar en dag uitgangspunt van ons beleid." 47) De bewonersorganisaties werden uitgenodigd over de gedoogvoorwaarden te komen praten.

Was Vermeulen omgezwaaid, zoals de bewonersorganisaties en de media concludeerden, of was er zoals hij zelf zei "niets gebeurd"? Pieter Bol verdedigt het laatste: "Er is nooit gesteld dat de acties niet gedoogd zouden worden. Toen dat op 20 mei verduidelijkt werd, is er geroepen: haha, Vermeulen gaat door de bocht." Niet goedkeuren, wel gedogen, was kortom het beleid van de gemeente. Erg helder is dat nooit geformuleerd. Volgens Eric Bakema heeft de PvdA-fractie in het conflict een rol gespeeld. De raadsleden waren van tevoren niet op de hoogte: "Die persconferentie is buiten ons om georganiseerd, en dan rest er niets anders dan praten. *De fractie drong aan op een gedoogsituatie. Dat was*

altijd al de situatie geweest, en er was geen enkele aanleiding om daar iets aan te veranderen, afgezien van wat wilde acties."

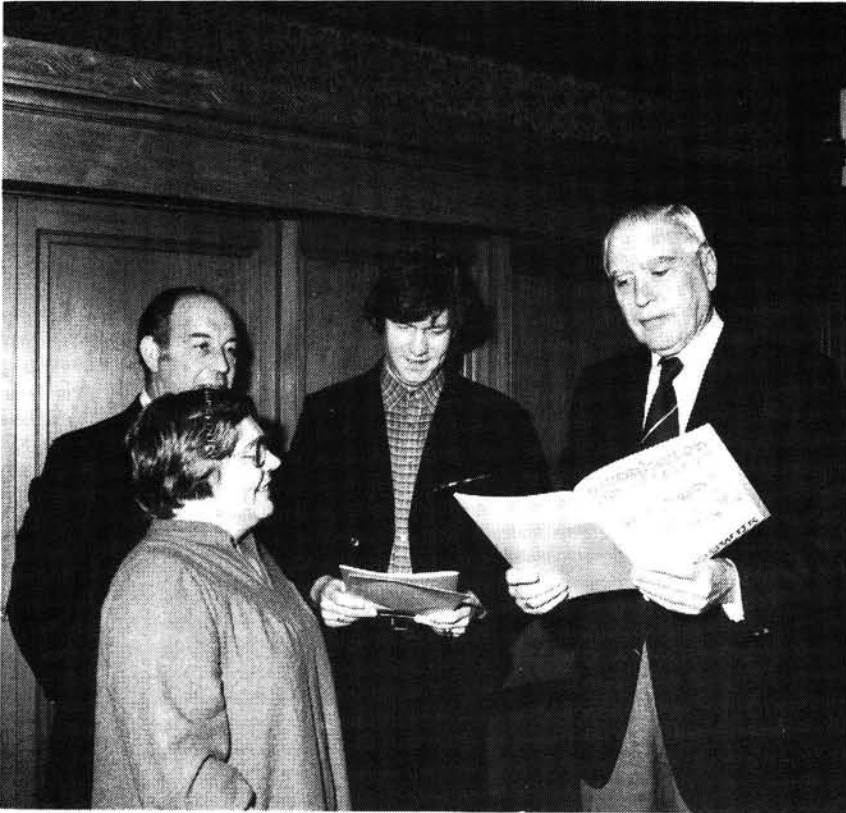
De hele affaire gaf een enorme impuls aan het moreel van de actievoerders. Willie de Groot, bewonersdeskundige van de Agniesebuurt: "Op het moment van die persconferentie was er bij de bewoners zoveel kwaad bloed gezet, dat het geen vraag was of we door zouden gaan. Natuurlijk gingen we door." Pieter Bol: "Laten we wel zijn, de persconferentie is de wijken niet slecht uitgekomen, want de acties waren al aan het indommelen. Ze kregen de kans voor het doen van pittige uitspraken, en die hebben ze gegrepen. Persoonlijk ben ik daar niet rouwig om. Het doel van de huurinhoudingsacties, dat de woonlasten in de publiciteit zouden komen, is wel bereikt." En Arie Harthoorn uit Crooswijk: "Die kwestie van het verraad heeft ons een heel jaar lucht gegeven. Onze positie werd erdoor verstevigd."

Een jaar lucht, op het moment dat de aandacht voor de woonlasten zijn hoogtepunt bereikte. In het land rezen woonlastencomite's als paddestoelen uit de grond. De *Buitenparlementaire Enquêtecommissie Woonlasten*, in het leven geroepen door het Woonlastenoverleg Nederland, publiceerde het rapport "*Woonlasten omlaag, het moet en het kan*". Het eerste deel bevatte hartverscheurende cijfers over de woonlastenquote, die voor sommige inkomensgroepen in vijf jaar acht procentpunten was gestegen tot meer dan veertig procent. In het tweede deel werd aangegeven hoe een ander beleid eruit zou kunnen zien. Het eisenpakket van 1 december werd door het WON licht gewijzigd overgenomen. Maar het grote verschil was dat het pakket nu niet alleen door de bewonersorganisaties van Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag, maar ook door Alkmaar, Vlissingen, Heerlen, Winschoten en vele andere plaatsen werd gesteund.

Op 1 oktober 1983 werd in Rotterdam de eerste landelijke woonlastenmanifestatie gehouden. Vijfduizend mensen, voor een niet gering deel uit de Rotterdamse wijken, demonstreerden over de Lijnbaan en de Coolingsingel, onthulden een woonlastenmonument ("de lege beurs") voor het stadhuis en hielden markt in de Doelen. In dat gebouw vond de grote slotmanifestatie plaats. De eerste spreker was Marie Altelaar uit Amsterdam, die voor haar Kattenburgse woning nooit meer had betaald dan ze naar haar eigen mening kon betalen: "Huurverhoging moeten we weigeren, stookkostenverhoging moeten we weigeren, elke korting moeten we weigeren!" De Groninger Jan Siemons vestigde de aandacht op het schandaal van de gasprijzen. En Jan Schot uit Crooswijk sprak het slotwoord: "We gaan over van netjes praten tot keihard knokken. Laat die rovers zelf maar opdraaien voor hun eigen chaos!" 48)

De manifestatie overrompelde de buitenwereld. "Woonlastenbeweging wordt volwassen," constateerde de verslaggever van de Volkskrant. Woonlastenproblemen, die eerder niet meer dan routineus behandeld waren, kregen plotse-

ling grote aandacht. Er zat ook een andere kant aan het succes: terwijl elders in het land de organisatie van de grond begon te komen, was de manifestatie voor veel Rotterdammers een herhalingsoefening. De inhoudingswijken hadden twee-en-een-half jaar intensieve actie achter de rug, en het gebrek aan vers bloed begon voelbaar te worden. Tineke Raterman: "Voor veel mensen begon het te lang te duren. Die zeiden bijvoorbeeld: ik heb vierduizend gulden gestort, laat dat maar staan, maar ik ga weer gewoon betalen. Achteraf bleek dat de mensen die tot het eind meededen niet de grootste problemen hadden. Ik denk dat mensen die van het ene gat in het andere moeten springen, meer angst hebben om aan zo'n actie mee te doen. Ze hebben het vaak al moeilijk genoeg om rond te komen."

12. "Woonlasten rijzen de pan uit" wordt overhandigd aan Wethouder Van derr Ploeg (rechts) en zijn opvolger Vermeulen (midden).

Hoofdstuk 6

Een intellectuele koprol

"Zolang er armen zijn, zullen er ook zijn die slechts weinige stuivers weekhuur voor een woning kunnen betalen, zullen er zijn zelfs, die zonder steun van anderen dakloos zouden wezen. Hier echter betreedt men het pad der armenzorg, liggende buiten het terrein van deze wet."

Memorie van Toelichting bij de Woningwet (1899)

Dit hoofdstuk is een intermezzo. Het beschrijft de ontstaansgeschiedenis van het inkomens-woonlastenstelsel, die als een rode draad door de geschiedenis van de acties heenloopt. Een andere verdeling van de woonlasten, zodat de sterkste schouders de zwaarste lasten zouden dragen, was naast een absolute verlaging van de lasten voor bewonersorganisaties en gemeentebestuurders een politiek perspectief. Het is, helaas, tot de dag van vandaag een perspectief gebleven. Ontbrak het aan de juiste ideeën, de juiste strategie, of strandde het plan door de tegenstand van de op bezit gerichte burgerlijke maatschappij?

In een gezellige slingervorm verrees in maart 1974 een blok woningen aan de Roomtuintjes in de Amsterdamse Dapperbuurt. Een spandoek maakte de aanblik nog feestelijker. "Mensen uit de slechtste panden moeten hier het eerst belanden", stond erop. Dat had de aannemer er niet op gezet. Een van de nieuwe woningen was, nog voor de oplevering, bezet door boze buurtbewoners. Zij eisten een huur die voor iedereen betaalbaar zou zijn. De bezetting had gedeeltelijk succes: wethouder Kuypers verlaagde de huur voor de laagste inkomens van 275 naar 245 gulden. Een idee was geboren: de huren moeten niet afhankelijk zijn van de stichtingskosten van de woning, maar van het inkomen van de huurder. Wonen naar draagkracht, kortom. 49)

Eigenlijk is dat idee al heel oud. Socialistische gemeentebestuurders halen graag Kuypers' illustere voorganger F.M. ("Floor") Wibaut aan, die het principe in de jaren twintig aldus verwoordde: "Daarom moet als stelling worden aangenomen dat niet de grootte van de woning de huur bepaalt, maar dat de grootte van het gezin de grootte der woning bepaalt en dat de draagkracht van het gezin de huur bepaalt." 50) De werkelijkheid was weerbarstiger dan zeventien jaar wethouderschap van Wibaut en veertig jaar socialistisch gemeentebestuur daarna. Maar niet alleen het beleid, ook het denken over de relatie tussen huur en inkomen stond in de tussentijd stil.

Die relatie werd pas weer gelegd in de **Nota Huur- en subsidiebeleid** (1974), waarin de bewindslieden Gruijters, Van Dam en Schaefer het begrip *volkshuisvestingsprijs* introduceerden. Dat hield in dat iemand met een modaal inkomen zonder gebruik van individuele huursubsidie zou moeten kunnen wonen in een "sobere nieuwe vierkamerwoning". Voor lagere inkomens zou de huursubsidie uitkomst bieden; "dit houdt in," aldus de nota, "dat eigenlijk op een stelsel van inkomenshuren wordt overgestapt voor huurders die - ook na eventuele object subsidiering van de woning - nog te zwaar worden belast." 51) Het aan huur te besteden inkomensdeel (de normhuurquote) lag voor iemand met het minimumloon op tien procent en voor iemand met een modaal inkomen op zeventien procent.

Helaas bleek uit huuronderzoeken in de Roomtuintjes (1976) en de Kinkerbuurt (1977) dat de bewoners van de Amsterdamse nieuwbouw in de praktijk veel meer betaalden dan de volkshuisvestingsprijs. Als wethouder in de hoofdstad kon Jan Schaefer het werk voortzetten dat hij als staatssecretaris was begonnen. In 1981 verscheen zijn nota **Naar een stelsel van inkomenshuren**, waarin hij "zocht naar een basis voor de verbetering van de verhouding tussen inkomens en woonlasten, waarover bewoners, corporaties en gemeentebestuur het met elkaar eens kunnen worden". 52) De spanning tussen deze partijen werd zowel in de oude als de nieuwe wijken steeds groter, constateerde Schaefer (ook in de Bijlmermeer waren huurders zich gaan organiseren), en de corporaties dreigden in deze confrontatie "...ten onrechte te worden gemengeld". De inkomenshuren die de wethouder wilde realiseren kwamen neer op een verbeterde toepassing van de Nota Huur- en subsidiebeleid: de gewenste huren werden bereikt door verstrekking van huursubsidie. De normhuurquotes van tien en zeventien procent werden in ere hersteld. De lijn daartussen, die een boog maakte, werd rechtgetrokken: het percentage huursubsidie dat bij stijging van het inkomen naar een volgende groep maximaal moest worden ingeleverd werd teruggebracht van zestig naar 27,5 procent. Daarnaast wilde Schaefer compensatie bieden voor de stookkosten, die na 1975 vijftien procent per jaar gestegen waren, ruim tweemaal zo snel als de huren. Een vastgesteld deel van de stookkosten, het zogenaamde *stookkostenforfait*, zou bij de huur worden opgeteld en aldus in aanmerking komen voor individuele huursubsidie. Wat daarboven uitsteeg was voor rekening van de huurder, zodat die toch gestimuleerd zou worden tot "bewust energiegebruik".

De nota werd lauw ontvangen. Marcel van Dam, minister in het tweede kabinet-Van Agt, wees het stookkostenforfait af. Schaefer's collega Van der Ploeg kreeg een tamelijk negatief advies van zijn assistent Henk van de Rijt. Die vond het een "zwak argument" om de overheid als gas-groothandelaar voor de stookkosten te laten opdraaien: "Om dezelfde reden zou men telefoonkosten en postzegels onder de huursubsidie kunnen laten vallen. De voorgestelde metho-

de lijkt eerlijk, maar is het niet zolang niet bij iedere subsidie-ontvanger het warmteverbruik individueel wordt gemeten." 53) Niettemin sloot Van der Ploeg zich, samen met de wethouders uit Utrecht en Den Haag, bij Schaefer aan toen de nota aan de Tweede Kamer werd aangeboden.

Het bleef in Rotterdam na Schaefer's nota geruime tijd stil. De gemeente deed niets met een motie van het PvdA-raadslid Bakema, aangenomen op 10 december 1981, waarin gevraagd werd om onderzoek naar de voor- en nadelen van een systeem, waarin inkomens en woonlasten van huur- en koopwoningen zouden zijn gekoppeld. Bakema: "Ik had daar vergaande denkbeelden over: zorg dat het geen aanvullende maatregel is die alleen maar geld kost, maar zorg dat het ook geld oplevert. Maak een directe koppeling aan de inkomstenbelasting, zodat er een hoop regelingen kunnen vervallen. Haal de ambtenaren uit hun hokjes, en hevel een deel over naar de belastingdienst. Ik zag een hoop bureaucratie verdwijnen." Maar Van der Ploeg zat, aldus Bakema, meer op de lijn van de bewoners die liever lagere huren hadden dan individuele huursubsidie. Het ontbrak bovendien aan een instantie die klaar stond om het onderzoek te verrichten. Van de Werkgroep Betaalbare Huren, waaruit de bewonersorganisaties waren vertrokken, werkten nog slechts enkele ambtenaren aan de Nota Woonlasten. De uitvoering van de motie- Bakema liet een jaar op zich wachten.

De Werkgroep Woonlasten in Crooswijk was intussen al aan de slag gegaan. Begin 1982 publiceerde zij het rapport **Woonlasten rijzen de pan uit** om, zoals Toon Wolfs zegt, "aan te geven hoe het anders kon": "We waren stukgelopen op het stellen van huureisen. Omlaag, omlaag, omlaag, dat kon je blijven roepen. We hadden uitgezocht dat sommige inkomensgroepen, zoals de alleenstaande AOW'ers, wel veertig procent van hun inkomen aan woonlasten besteedden. Wat ons interesseerde was de bestedingsruimte die overbleef. Daarom keken we naar het effect op de koopkracht. Want het was me gaan irriteren dat de bruto- indexcijfers wel stegen, maar dat je er netto bijna niets aan overhield." De woonlasten zouden anders verdeeld moeten worden, was de logische conclusie. Daarom bevatte het rapport naast de cijfers over de treurige realiteit een alternatieve normtabel. Het sprak vanzelf dat de "omhoog gierende" stookkosten daarvan deel uitmaakten. Volgens de tabel zou iemand met een netto-inkomen van duizend gulden 193 gulden, dus 19,3 procent, betalen aan huur, servicekosten, energie, heffingen en water. Per honderd gulden steeg dat bedrag vanaf dat moment met 19, 20, 19 en 24 gulden, en vervolgens steeds met 40 gulden. Iemand met gemiddeld CAO-loon zou volgens de Crooswijkers 371 gulden per maand gaan betalen, waarmee hij er ruim tweehonderd gulden op vooruit ging. De pijn begon bij netto-inkomens van f 2300,- of hoger: zij zou-

den veertig cent per "schone" gulden meer betalen (ofwel: minder subsidie ontvangen), tot het maximum van 648 gulden per maand.

Bram Jongman: "Dit moest in de politiek terechtkomen. Het was een discussiestuk, wij zagen wel in dat het niet een-twee-drie uitgevoerd zou worden." Daarom meldde het rapport niet hoe het nieuwe woonlastenbeleid georganiseerd zou moeten worden. Wel ging het uitgebreid in op de praktische bezwaren die tegen het stelsel konden worden ingebracht. Gaf de woonlastentabel geen vrijbrief om erop los te stoken? Nee, want boven een bepaalde stooknorm (afhankelijk van de woninggrootte en isolatie) zou de huurder voor zijn energieverbruik moeten bijbetalen. Zou iemand die werkloos werd niet vastzitten aan een te hoge woonlastenrekening? Niet als een "noodprocedure" voor tussentijdse bijstelling zorgde. Wat gebeurde er met geld dat verdiend was met overwerk of door een partner? Hiervoor kon een vrijstellingsnorm tot een bepaald bedrag uitkomst bieden, suggereerde de nota.

Een half jaar lang had de werkgroep geworsteld met alle mogelijke woonlasten- en inkomensproblemen. Vervolgens werden de andere wijken om commentaar gevraagd. De kritiek was niet mals. "Ze deden of wij heel stom waren, en daar werd je wel een beetje rancuneus van," zegt Bram Jongman. "Want alle vragen die zij stelden waren al in de werkgroep aan de orde geweest." Behalve tegenwerpingen van praktische aard hadden andere bewonersorganisaties ook principiële bezwaren. Zij wilden "*het geld halen waar het zit*", en dat was niet bij de netto-inkomens van 2300 gulden. De rekensom was gauw gemaakt: iemand die meer verdiende, dat kon een opgeklommen havenarbeider zijn, zou door het stelsel een stukje moeten inleveren van zijn zuur verdiende loon.

De Agniesebuurt en het Rotterdams Overleg Bewonersorganisaties (ROB) schreven notities met kritische kanttekeningen over de voorgestelde woonlastentabel. "We moeten oppassen om het woonlastenprobleem alleen toe te spitsen op de minimum- inkomensgroepen. Voor de politiek geeft dit al te snel aanleiding om verzachtende maatregelen voor de minimumlijers te nemen," oordeelde Leon Leemans uit de Agniesebuurt. 54) Volgens Roel van Veldhuizen, stafmedewerker van het ROB, was het invoeren van zo'n tabel niet het meest urgente actiepunt: "Mijns inziens is er met de *woonbelasting* wel iets te beginnen in de toekomst. Maar hierover moeten wij in onderhandelingen en eisenpakketten niet praten. Een en ander betekent wel dat een zeer gevarieerde woonlasten eis à la Crooswijk niet per definitie af te wijzen is." 55) Het netto-eindresultaat van de discussie: Crooswijk won op punten, maar het enthousiasme in de wijken voor een inkomens-woonlastensysteem ontbrak. Dat zou drie jaar later, toen de gemeente Rotterdam zo'n voorstel uitbracht, niet anders zijn.

Het was voor de Crooswijkers moeilijk te beseffen wat een omwenteling het voorgestelde principe in de samenleving teweeg zou brengen. Een totale kop-

peling van inkomens aan woonlasten, inclusief een heffing voor de hogere inkomens, was nieuw. De nota van Schaefer was nog niet verder gegaan dan een verbeterd stelsel van individuele huursubsidie (Schaefer noemde dat een vorm van *inkomensherverdeling*). De Industriebond FNV en Konsumenten Kontakt hadden in 1981 ook een woonlastenonderzoek gehouden, waarin zij slechts de aanbeveling deden "de huidige individuele huursubsidie te vervangen door een meer omvattend woonlastensubsidiesysteem". 56)

Minister Van Dam, die het rapport na het verschijnen in februari 1982 kreeg toegestuurd, reageerde slechts op de subsidiekant van de woonlastentabel. Het stelsel was volgens hem onbetaalbaar: "Hoezeer ik enerzijds begrip kan hebben voor Uw standpunt om te komen tot een normbedrag dat een huurder gezien zijn inkomen per maand aan woonlasten zou moeten betalen, kan ik anderzijds hieraan niet tegemoet komen." Het normbedrag van f 193,- voor iemand met een inkomen van duizend gulden was volgens de bewindsman "ten enen male ontoereikend om daarmee de kosten voor het wonen op zich en de kosten van het energieverbruik en dergelijke te dekken." 57) Dat was uiteraard juist, maar Van Dam vergat dat de "bovenkant" van de tabel die kosten zou compenseren. De reactie van wethouder Vermeulen was positiever. Hij onderschreef het principe van een inkomens-woonlastenstelsel, al vond hij dat de stookkosten daar niet in thuishoorden. In de Nota Woonlasten kwam te staan dat er een herstelling moest komen van de bestaande subsidies: "Naar onze opvatting biedt het totale bedrag aan object- en subjectsubsidies, huurwaardevoordeel en hypothecaire renteaftrek (bij elkaar meer dan f 7 miljard) voldoende ruimte." Het totale subsidiebedrag zou door zo'n herstelling zelfs kunnen dalen, "omdat nu immers veel wegvloeit naar de hogere en hoogste inkomensgroepen." 58)

Het was inmiddels september 1982, en de motie-Bakema begon te beschimmen. Crooswijk en de Agniesebuurt drongen aan op spoed. Ze vroegen de raad de gemeente op te dragen uiterlijk in december een rapport uit te brengen. Zo snel draaiden de ambtelijke molens echter niet: aan het eind van het jaar was juist de opdracht gereed. Volgens de opdracht zouden twee ambtenaren in vijf maanden de klus moeten klaren, gecontroleerd door een *klankbordgroep* bestaande uit wethouder Vermeulen, de bewonersdeskundigen Leon Leemans en André Ouwehand, de raadsleden Bakema en Van Veldhuizen en H. van Fulpen van het Sociaal Cultureel Planbureau. In eerste instantie beperkte men zich tot de huursector, in tegenstelling tot wat Bakema in zijn motie had gevraagd. In het eindrapport zou de gemeente zich, aldus de opzet, moeten uitspreken over het effect van een inkomens-woonlastenstelsel op:

- de doorstroming;
- de huurharmonisatie;

13. Bram Jongman en Toon Wolfs uit Crooswijk.

- het toewijzingsbeleid;
- de relatie tussen huur en bouwkosten;
- de bestaande subsidies;
- de bijkomende kosten (vooral stookkosten). 59)

Het waren nogal praktische vragen, die in het eindrapport merendeels onbeantwoord zouden blijven. Er verstreek dan ook nogal wat tijd tussen de opdracht en de voltooiing van de "*intellectuele koprol*" (wethouder Vermeulen): twee-en-een-half jaar. Het werd een lijdensweg. Op 13 september 1983, negen maanden na de start van het project, beloofde Vermeulen dat de rapportage "eind oktober" gereed zou zijn. 60) Op 19 december antwoordde hij op een boze brief uit Crooswijk dat het februari 1984 zou worden. 61) Op 1 november van dat jaar vroeg de wethouder nog eens zes weken uitstel; het werd uiteindelijk maart 1985.

Het politiek klimaat was er intussen niet beter op geworden. Op het Binnenhof had het eerste kabinet-Lubbers zich stevig genesteld. Een gezelschap arrogante politici, die versoepeling van het woonlastenbeleid beschouwden als gevaarlijke geldverspilling. De talrijke woonlastenrapporten werden als wereldvreemd geneuzel afgedaan, of op zijn best als belangwekkende signalen uit de samenleving.

Maar erger was dat het Rotterdamse inkomens-woonlastenstelsel door de vertraging niet meer kon aansluiten bij landelijke bewonersacties. Op de manifestatie van 1 december 1982 in Den Haag, het hoogtepunt van die acties, was er grote behoefte geweest aan een uitgewerkt stelsel. De bewonersorganisaties van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht eisten een koppeling van de woonlasten en het netto-inkomen. "Twee zaken zijn daarbij van groot belang," aldus hun eisenpakket. "Het systeem moet uitgaan van alle woonlasten, dus inclusief energiekosten, gemeentelijke heffingen e.d., en de woonlasten moeten echt betaalbaar zijn. Er moeten dus veel lagere lasten uitkomen dan nu het geval is." 62)

Het Woonlastenoverleg Nederland (WON), dat begin 1983 werd opgericht, scherpte deze eis aan door bedragen te noemen, afgeleid van de normen van Crooswijk: 270 gulden aan totale woonlasten voor iemand met het minimumloon, en 375 gulden voor iemand met het gemiddeld CAO-loon. Het WON-rapport **Woonlasten omlaag, het moet en het kan!** gaf bovendien met een voorbeeld aan hoe het stelsel zichzelf zou kunnen financieren. Als de mensen met een netto jaarinkomen van meer dan 42.000 gulden een even groot deel van hun inkomen aan huur zouden besteden als de gemiddelde huurder, namelijk veertien in plaats van 9,5 procent, dan zou dat 462 miljoen gulden opleveren. Met dit geld zou de huurquote voor de laagste inkomensgroepen van rond de twintig naar twaalf procent kunnen worden teruggebracht. 63)

Eind 1984 werd de Bewonersvereniging Agniesebuurt het wachten moe. Ze besloot opnieuw te gaan strijden voor een oude eis: verlaging van de vergelijkingshuur. "De acties voor lagere woonlasten lijken te verzanden in stapels rapporten en ingewikkelde discussies over nieuwe subsidiestelsels," stelde de organisatie verbitterd vast. "Vooralsnog levert al dat papier ons geen cent op." Met elke maand uitstel daalden de overlevingskansen van het gemeentelijke rapport. De gigantische vertraging werd veroorzaakt door technische problemen en politieke meningsverschillen. De materie was "zeer weerbarstig en complex", aldus het rapport, zó weerbarstig dat na een jaar de eerste werkgroep van twee ambtenaren en twee studenten moest worden afgelost. Secretarie-ambtenaar Len de Klerk, die tot dan toe in de klankbordgroep had gezeten, nam het werk in zijn eentje over, vanaf 1984 geholpen door volkshuisvestingsambtenaar Elbert Raadsen. "We schoten niet op omdat de probleemstelling niet duidelijk was," aldus De Klerk. "Er lagen een paar bruikbare studies, zoals over de belastingevolgen voor de koopsector, maar het eindresultaat staat nogal op zichzelf."

Dat mag gezegd worden. De Klerk en Raadsen maakten een aantal eigenzinnige politieke keuzen die afweken van hun opdracht. De bewonersorganisaties uitten zware kritiek op Vermeulen, die niet in staat was zijn ambtenaren bij te sturen. Zo werd het een nogal theoretisch werkstuk, geheel volgens de opvatting van De Klerk: "We hebben ons gekwetend van een opgave in technische zin. We hebben ons intellect verkocht om een aantal vooronderstellingen uit te werken. Net zoals een architect, die niet het programma van eisen vaststelt, maar wel een gebouw moet ontwerpen dat bij windkracht drie standhoudt. We hebben een aantal problemen uitgezocht die er bij zo'n stelsel komen kijken, veel grondiger dan Schaefer had gedaan. Het rapport gaat over grondslagen, het heeft niet de pretentie een uitgewerkt stelsel te bieden." De uitvoeringspraktijk werd door de Amsterdamse dienst Volkshuisvesting onder de loep genomen in een vervolgrapport, dat in april 1986 zou verschijnen als "Inkomenswoonlasten, een rechtvaardige verdeling".

Grondslagen voor een Inkomens-woonlastenstelsel wilde een oplossing bieden voor de volgende problemen:

- welke kosten tot de "basis-woonlasten" zouden behoren;
- de vergelijking van de lasten van huur- en koopwoningen;
- de gewenste verhouding tussen inkomen en woonlasten;
- een norm voor de extra-kosten van hoger woongenot.

Het eerste vraagstuk dreef de onderzoekers en de bewonersorganisaties direct uiteen. De Klerk en Raadsen kozen, in weerwil van de Nota Woonlasten, voor een "zo beperkt mogelijk woonlastenbegrip". Dat liet zich definiëren als de huur van een huurwoning, en de kapitaalslasten en/of erfpachtscanon en de on-

roerend-goedbelasting van een koopwoning. Stookkosten, heffingen, elektriciteit en water zouden buiten het stelsel blijven. Kabeltelevisie en elektriciteit konden (deels) gelden als kosten van recreatie of ontspanning, en het waterverbruik zou tot de kosten van levensonderhoud moeten worden gerekend. De Klerk, schamper: "Onze vrienden uit Crooswijk begonnen over de kosten van de telefoon. Zo weet ik er nog wel een paar."

Door het buiten beschouwing laten van de stookkosten werd de werking van het stelsel danig verminderd. De Klerk en Raadsen wezen het stookkostenforfait van Schaefer, en andere voorstellen voor verlaging van de gas- en olieprijsen, af vanuit de verwachting dat die prijzen niet meer zo hard zouden stijgen: "De laatste paar jaar is de stijging van de aardgasprijs gemiddeld lager dan in de periode 1976-1981. Hoe dit in de komende tien jaar zal zijn is onbekend, maar de noodzaak om via een inkomenssubsidie van het ene ministerie het prijsbeleid van het andere te corrigeren is relatief kleiner geworden. Deze wijze van correctie doet op zichzelf al grotesk aan." 64) Bovendien zouden "de toch al moeilijk vergelijkbare posities van huurders en eigenaar-bewoners nog verder worden gecompliceerd", aldus het rapport. De overweging dat het stookkostenforfait in 1981 al was afgewezen speelde, aldus De Klerk, bij het niet-opnemen een grote rol. "Van Dam heeft die nota van Schaefer waarschijnlijk één seconde op zijn bureau gehad en zich toen afgevraagd: *waar stond die prullebak ook al weer?*"

In plaats van het stookkostenforfait stelden de auteurs voor woningisolatie maximaal te bevorderen. De puntenwaardering van een geïsoleerde woning zou zo hoog moeten zijn dat "gemiddeld de gehele stookkostenbesparing aan de woningexploitant wordt doorgegeven". Voor de verhuurder zou isolatie dus een zeer voordelige zaak worden. Maar ook voor de huurder, omdat het bespaarde gedeelte van de stookkosten met de huur inkomensafhankelijk zou worden. Een huurder met een laag inkomen zou immers voor de opgevaardeerde woning relatief minder betalen dan zijn buurman met een hoog inkomen.

De vergelijking tussen huur- en koopwoningen werd het huzarenstukje van het Rotterdamse rapport. Niemand had zich hier eerder aan gewaagd. Len de Klerk: "Je moet bedenken dat niet duidelijk is wat in de koopsector onder woonlasten moet worden verstaan. De een heeft honderdduizend gulden in zijn hand, en koopt daarvan een woning zonder hypotheeklasten. De ander leent het geld bij de bank, en kan kiezen uit drie soorten aflossingen. Wij zijn uitgegaan van de verkoopwaarde van de woning, en hoe die is gefinancierd doet niet ter zake." De benadering van de koopsector kwam erop neer dat een eigenaar-bewoner zowel huurder als verhuurder is: hij is als het ware *huurder van zijn eigen woning*. Als huurder komt hij in aanmerking voor de inkomensafhankelijke subsidies en heffingen. Als verhuurder wordt hij aangeslagen door de inko-

mens- en vermogensbelasting. De waardestijging van het huis zou bij verkoop worden aangepakt: dan inde de vermogensbelasting 43 procent. Hoe dit zou uitpakken gaven Raadsen en De Klerk aan met een voorbeeld: een woning van 142.000 gulden, gewaardeerd met 150 punten, zou iemand met een belastbaar inkomen van 30.000 gulden (met 100% hypotheek) een jaarlast opleveren van f 8662,29 in plaats van f 11.955,- in de bestaande situatie. Gecorrigeerd met de waardestijging resteerde een theoretische "IW-woonlast" van f 4748,40 in plaats van f 9230,-. Iemand met een bruto inkomen van 60.000 gulden zou daarentegen f 12.082,10 gaan betalen; zijn IW-woonlast zou gelijk blijven.

Huurders en eigenaar-bewoners zouden dus in principe op gelijke wijze huur betalen, afhankelijk van hun inkomen en de kwaliteit van de woning. De hamvraag was uiteraard hoe die schaal zich zou verhouden tot de bestaande werkelijkheid. De Klerk en Raadsen namen de volkshuisvestingsprijs over uit de Nota Huur- en subsidiebeleid, maar scherpten de definitie aan: de huurquote van zeventien procent zou niet meer gelden voor een modaal inkomen (dat jaarlijks wordt vastgesteld door het Centraal Bureau voor de Statistiek), maar voor een inkomen op de ziekenfondsgrens. De norm van tien procent voor iemand met het minimumloon bleef gehandhaafd. Daartussen lag het gemiddeld CAO-loon met een huurquote van 15,8 procent. Dit loon zou het richtpunt van het stelsel moeten worden, aldus het rapport. De percentages waren afgestemd op de "sobere nieuwbouwwoning" uit de nota van Van Dam, door de Rotterdammers gedefinieerd als een woning met 150 kwaliteitspunten.

Boven het gemiddeld CAO-loon steeg de quote niet verder. De Klerk verduidelijkt dat met de begrippen *inkomensprij*s (een vast percentage) en *superinkomensprij*s (een stijgend percentage). "De superinkomensprij valt niet eindeloos vol te houden, want als je de hogere inkomens voor alles stijgende percentages laat betalen komen ze boven de honderd procent uit. Niet iedereen was daar gelukkig mee. De bewonersorganisaties waren bang dat de beschouwing over de inkomensprij door de politiek misbruikt zou kunnen worden, maar dat was een argument waar ik niet gevoelig voor was." Wat wel steeg, was de huurquote in relatie tot de kwaliteit. De hogere inkomensgroepen konden een groter deel van hun inkomen aan wonen besteden, maar kregen er dan wel meer kwaliteit voor terug. De bovengrens van het stelsel werd gevormd door de kostprijshuur, oftewel de lasten van een woning die zonder enige subsidie zou worden gebouwd (voor een woning met 150 punten bedroegen die bijvoorbeeld bijna achthonderd gulden).

Ook aan de onderkant van de schaal verviel de superinkomensprij. Voor de 150-puntenwoning zouden mensen met minder dan het minimumloon onveranderlijk tien procent van hun inkomen betalen. Ten opzichte van het bestaande huursubsidiestelsel was dat een verbetering: de toegekende huursubsidie blijft daar onder het minimumloon in guldens gelijk, waardoor de quote voor

de lagere inkomens stijgt in plaats van daalt. In afwijking van de nota van Schaefer wilden De Klerk en Raadsen de quoten niet aanpassen aan een dalende of stijgende koopkracht. Tussen 1980 en 1985 was het gemiddeld CAO-loon minder waard geworden. De normhuurquote bleef echter gelijk, waardoor het woonlastenaandeel steeg ten opzichte van de koopkracht.

De *bezettingsgraad* van de woning speelde tenslotte ook nog een rol. Het was redelijk, aldus het rapport, dat een huishouden van meer personen een grotere woning kreeg dan een alleenstaande met hetzelfde inkomen. De norm van 150 punten gold daarom voor een tweepersoonshuishouden; voor een eenpersoonshuishouden verschoof zij naar 130 punten, en voor een vierpersoonshuishouden naar 170. De huurprijs werd dus berekend uit inkomen, kwaliteit en bezetting. De Klerk en Raadsen ontwierpen daarvoor een simpele vuistregel: voor iedere kwaliteitspunt gold een inkomensafhankelijke prijs. Met het inkomen in de hand kon men dus in een ogenblik vaststellen hoeveel huur er voor een woning met een bepaald aantal punten betaald zou moeten worden, na puntenaftrek of -bijtelling voor de bezettingsgraad. Om te voorkomen dat de huurders met de laagste inkomens onveranderlijk in de slechtste woningen terecht zouden komen, werd voor hen een zekerheid ingebouwd: onder het gemiddeld CAO-loon bleef de huurquote tot 130 punten gelijk.

De ambtenaren becijferden dat de staat ruim een miljard gulden per jaar aan het stelsel zou verdienen. Uit de huursector resulteerde een batig saldo van 140 miljoen, terwijl de koopsector 920 miljoen zou opleveren. Door de belasting op de waardevermindering, geheven bij verkoop van een woning, zou nog eens zes miljard gulden binnenstromen. Uiteraard viel hier wel wat op af te dingen: het rapport was in veel opzichten een momentopname, en de uitvoeringskosten van het stelsel waren er niet in begrepen. Voor de bewoners waren de effecten duidelijker aan te geven: in de huursector zouden de gevolgen gunstig zijn voor belastbare inkomens tot 60.000 gulden, in de koopsector tot 50.000 gulden. "Zij kunnen zich beter dan thans een koopwoning van 150 punten permitteren, zelfs geheel met vreemd vermogen gefinancierd," concludeerde de nota.

Op 28 maart 1985 kon wethouder Vermeulen de eerste exemplaren aan de pers overhandigen. Hij had haast gemaakt om in te kunnen spelen op de discussie in de PvdA over de toekomst van de volkshuisvesting; de klankbordgroep had de laatste versie van het rapport niet meer gezien. In de reacties overheerste een sceptische toon. "Wij vinden het nogal naïef te denken dat je met een nota de woonlastenproblemen op kunt lossen," schreef het Rotterdams Overleg Bewonersorganisaties (65), terwijl de volkshuisvestingsdeskundigen in de PvdA spraken van "luchtfietserij". (66)

Twee leden van de klankbordgroep, Roel van Veldhuizen en André Ouwehand, reageerden met een groot aantal kanttekeningen. Roel van Veldhuizen

vond de "hoofddlijn OK", maar kritiseerde vervolgens enkele uitgangspunten van de nota: de "budgettaire neutraliteit", de (financiële) scheiding van huur- en koopsector en het optellen van inkomens achter de voordeur. Door de budgettaire neutraliteit werd het inkomens-woonlastenstelsel in principe een *herverdelend* stelsel. Van Veldhuizen vreesde dat die herverdeling wel eens verkeerd toegepast kon worden, temeer doordat de geldstromen van huur- en koopsector apart werden berekend. "Een toevallige meerderheid in het parlement zou kunnen besluiten om het systeem alleen in de huursector in te voeren. Dan moeten goedkoop wonende huurders met een aardig inkomen meer woonlasten betalen. Die zullen dus zo snel mogelijk een eigen huis kopen, dus in de huursector geen geld binnen brengen, d.w.z. einde IW-stelsel." 67)

Het optellen van inkomens achter de voordeur, waarbij overigens in de nota de inwonende kinderen buiten schot werden gehouden, achtte het CPN-raadslid "onaanvaardbaar". Hij voorzag dat twee werkende partners al gauw samen boven het modale inkomen zouden zitten. Geén bezwaar had Van Veldhuizen tegen het niet opnemen van een stookkostensubsidie. In plaats daarvan zou de gasprijs drastisch moeten worden verlaagd: "De produktieprijs van gas is, in tegenstelling tot die van huizen, onderwijs en gezondheidszorg, voor iedereen te betalen. Het is onzin om eerst het gas kunstmatig duur te maken en vervolgens individueel te subsidiëren."

André Ouwehand verwoordde de kritiek van de Werkgroep Woonlasten uit Crooswijk, onder de titel *Een belangrijke stap? Het Rotterdamse voorstel voor een inkomens-woonlastenstelsel nader bekeken*. 68) Ook hij stelde een aantal hoofdbestanddelen ter discussie:

- het buiten beschouwing laten van de stookkosten;
- de hoogte van de normhuren;
- de behandeling van eigenaar-bewoners;
- het handhaven van de aftrekbaarheid van hypotheekrente.

Het buiten beschouwing laten van de stookkosten betekende "dat een van de belangrijkste veroorzakers van de woonlastenproblematiek buiten beeld blijft", aldus Ouwehand. Hij pleitte voor invoering van een stookkostenforfait: "Als het voorstel-Schaefer indertijd wel zou zijn toegepast zou dat de bewoners nu vele tientjes per maand hebben gescheeld. Het argument dat het systeem-Schaefer te veel geld zou kosten, maakt op ons geen indruk: kijk maar naar de steeds hogere winsten van de oliemaatschappijen en naar de ongelooflijk grote bedragen die het rijk op het gas verdient. Daar zit dus geld zat."

De normhuurquoten, die waren afgeleid van de nota-Schaefer (tien procent voor een minimum-inkomen en zeventien procent voor een inkomen op de ziekenfondsgrens) zouden moeten worden aangepast aan de dalende koopkracht. Boven het gemiddeld CAO-loon bleef de quote voor een 150-puntenwoning onveranderd op 15,8 procent. De quote, die gericht was op het belastbaar inko-

men, zou daar echter moeten verminderen om dezelfde aanslag te doen op het netto-inkomen, vanwege de hogere belastingen en premies. De inkomensafhankelijke prijs-per-punt (f 2,86 voor het gemiddeld CAO-loon) zou moeten worden verlaagd om uitkomst te bieden in de oude wijken, waar grote, maar oude woningen te hoog gewaardeerd dreigden te worden.

Tenslotte voorzag Ouwehand dat huisbezitters door het stelsel in de watten zouden worden gelegd. Ook hij vond het onjuist dat de huur- en de koopsector ieder voor zich het geld moesten opbrengen, omdat daardoor de bestaande ongelijkheid in stand werd gehouden. Bovendien kreeg de eigenaar-bewoner, die als "verhuurder" zijn onderhoud van de belasting mocht aftrekken, een extra voordeel ten opzichte van de huurder, die veel kleine onderhoudswerkzaamheden voor zijn eigen rekening neemt. Tenslotte dreigden volgens "*Een belangrijke stap?*" de duurste koopwoningen de dans te ontspringen: het *woningwaarderingssstelsel* zou een veel te lage huurwaarde opleveren. Daarom stelde Ouwehand voor de aftrekbaarheid van hypotheekrente te beperken tot woningen onder de 200.000 gulden.

Naast deze kritiek bevatte het commentaar een duidelijke aansporing aan het Rotterdamse gemeentebestuur: *aan het werk* met het inkomens-woonlastenstelsel. "Nu moet de zaak verder gebracht worden naar de politiek, de Tweede Kamer, enzovoort. Een straf tijdschema is daarvoor noodzakelijk! In dit verband zijn de verkiezingen in 1986 van groot belang. Op basis van de verkiezingsprogramma's en de stembusuitslag zal er een nieuw regeerakkoord moeten komen. Als het Rotterdamse voorstel nu niet bij de opstelling van verkiezingsprogramma's wordt betrokken is het straks te laat."

Is Vermeulen te laks geweest? Die conclusie dringt zich op, ook al was het inkomens-woonlastenstelsel bij voorbaat niet erg kansrijk. De wethouder zocht het eerst steun bij zijn collega-politici uit de andere grote steden, die al eerder samen hadden gepleit voor de nota van Schaefer. Op 20 mei 1985 kwamen de raadscommissies voor volkshuisvesting en stadsvernieuwing van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht in het stadhuis aan de Coolsingel bijeen, met uitzondering van de VVD-afgevaardigden ("als Thorbecke nog had geleefd, was hij geen lid van de VVD," verzuchtte Roel van Veldhuizen). Voorzichtig enthousiasme beheerste de vergadering. Aan het eind kon wethouder Vermeulen constateren dat "in elk geval de (in de nota) gekozen uitgangspunten door de bij deze bijeenkomst aanwezigen" (dat gold dus onder meer de CDA- en PvdA-fracties van de vier steden) "volledig worden onderschreven". 69)

Maar de Utrechtse CDA'er Zwart had de spijker op de kop geslagen, door droogjes op te merken dat voor het "inkomens-herverdelingsvoorstel... het politieke draagvlak op landelijk niveau niet grootschalig aanwezig zal zijn". En dat gold niet alleen Ruding en Lubbers, die drie jaar lang de inkomens in de omge-

keerde richting hadden herverdeeld, maar ook de PvdA. Zowel oud-minister Van Dam als oud-staatssecretaris Schaefer hadden in het verleden al uitgesproken standpunten over inkomenshuren kenbaar gemaakt, en de politieke kansen van Schaefer waren niet gestegen sinds hij zich al te luidruchtig als toekomstig partijleider had geafficheerd.

Het was de Delftse hoogleraar Hugo Priemus, binnen de PvdA gezaghebbend op volkshuisvestingsgebied, die het vonnis velde over het inkomens- woonlastenstelsel. Hij betoogde dat de invoering van het stelsel zeer problematische kanten had: vanwege het optellen van inkomens zou het lucratief worden gescheiden te wonen, of zelfs naar het buitenland te vertrekken: "Als de cijfers uit het rekenvoorbeeld bij het Rotterdamse rapport morgen zouden gelden, zou de woningmarkt op z'n kop staan. Bewoners met hoge inkomens zouden en masse naar de koopsector vluchten, en als deze qua woonlasten zou worden geïndividualiseerd, naar België en West-Duitsland. Huishoudens zouden zich op grote schaal splitsen. (...) De vraag naar matige en slechte woningen zou sterk teruglopen. De distributie-opgave voor de betere woningen zou enorm zijn. Als het wonen voor lagere inkomensgroepen in een goed huis erg goedkoop wordt, ontstaat waarschijnlijk een gigantische extra woonconsumptie doordat veel meer kinderen van 18 jaar en ouder zich zelfstandig vestigen en veel partners elk een eigen huis aanhouden." 70) In het PvdA-programma voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 werd het Rotterdamse voorstel niet overgenomen. Wel bevatte het stuk een aantal aanbevelingen in de richting van inkomenshuren:

- vergelijkingshuren handhaven om te kunnen "bouwen voor de buurt" - herstel van de volkshuisvestingsprijs
- herverdeling van lasten tussen huurders en eigenaar-bewoners
- subsidie voor een standaard-hoeveelheid gasgebruik voor de laagste inkomens.

Alle geuite kritiek betekende voor de Werkgroep Woonlasten niet dat het rapport nu maar in de kast moest worden opgeborgen. Voor de tweede keer in de geschiedenis had een Rotterdamse wethouder aangegeven wat een wenselijke woonlast was. De eerste was Van der Ploeg geweest, bij de totstandkoming van de vergelijkingshuur. Vermeulen had zich nooit laten vastpinnen: hij had wel toegegeven dat "de vergelijkingshuur de vergelijkingshuur niet meer was", maar nooit een alternatief bedrag genoemd. Dat deed hij nu wel, concludeerden de Crooswijkers, en stelden voor de normbedragen van het inkomens- woonlastenstelsel te gaan betalen.

Een stedelijke actie kwam echter niet van de grond. Zoals we zagen juichte het Rotterdams Overleg Bewonersorganisaties, waarin de wijken waren vertegenwoordigd, het stelsel bepaald niet toe. Het grootste bezwaar achtte men de verdeeldheid die erdoor zou ontstaan. "Biedt het IW-stelsel mogelijkheden om je

deeldheid die erdoor zou ontstaan. "Biedt het IW-stelsel mogelijkheden om je basis te versterken?," vroeg ROB-medewerker Rob Bos zich af. Het antwoord was ontkennend: "...omdat het a. De wereld voor de bewoners uit onze wijken nog ingewikkelder maakt, b. De problemen nog meer dan tot nu toe individualiseert, c. Collectieve acties bemoeilijkt (zie je de spandoeken al voor je met "Wij eisen f 2,44 per punt" of iets dergelijks?)." 71) De wijken werden het wel eens over een andere toepassing van het stelsel: op de schulden. De gemeente kon geen schulden gaan invorderen die zij zelf als onredelijk beschouwde, betoogden de bewonersorganisaties. Een cartoon in het LOS-blad gaf dit het best weer: aan de ene kant gaf de gemeente een nota uit "waarin staat dat je te veel betaalt", aan de andere kant kwamen de corporaties (en gemeentelijke bedrijven, zoals het GEB en het GWR) met een rekening "waarin staat dat je te weinig betaalt". "In de nota gaf de gemeente aan wat een rechtvaardige woonlast was. Wij vonden dat dat maar meteen op de schuldaflossing moest worden toegepast. Daar wilden wij best aan meewerken," aldus Toon Wolfs.

Een aantal bewonersorganisaties bezette op 18 april 1985 de kamer van het stadhuis waar de raadscommissie stadsvernieuwing zat te vergaderen. Ze eisten dat wethouder Vermeulen zich zou uitspreken over de relatie tussen het stelsel en de dreigende invorderingen. "Het kan niet zo zijn dat de gemeente zich aan de ene kant uitspreekt over wat betaalbaar is, en aan de andere kant de nu onbetaalbare woonlasten int, desnoods met behulp van afsluitploegen en deurwaarders." 72) Ook André Ouwehand was die mening toegedaan. In "Een belangrijke stap?" stelde hij dat "de gemeente natuurlijk niet met twee maten kan gaan meten": "Als de gemeente van mening is dat de in de nota voorgestelde bedragen het maximum zijn dat men bij een bepaald inkomen voor een bepaalde woning zou moeten betalen, kan ze niet overgaan tot het incasseren van veel hogere woonlasten. De nu ontstane huurschulden zullen duidelijk in verband gebracht moeten worden met het voorgestelde systeem." 73)

Vermeulen had zes weken uitstel bedongen om zich over de eis uit te spreken. Zijn antwoord kwam na een maand, in de vorm van een notitie over GEB- en huurschulden. Het inkomens-woonlastenstelsel werd niet genoemd. De gemeente begon met invordering van huurschulden in plaats van herverdeling van inkomens. Het is "onzinnig" om tussen die twee een relatie te leggen, oordeelt Vermeulen achteraf. En zijn assistent Pieter Bol: "Het inkomens-woonlastenstelsel bood geen *nastrevenwaardige norm*. Het is een rekenmodel. Als er in het rapport zeventien procent staat, dat had het ook tien of twintig procent kunnen zijn. Het is aan de politiek om daar iets mee te doen."

En de politiek deed er niets mee. Terwijl het inkomens-woonlastenstelsel op het rangeerterrein belandde, verliet de incasso-trein het station.

14. De actievoerders uit Feijenoord-Noordereiland. Tweede van rechts Bep van Leeuwen.

Hoofdstuk 7

In de schulden

"De echte crisis van de stadsvernieuwing is dat je ziet dat jede mensen te dure woningen hebt aangesmeerd. We hadden gedacht de arbeidersklasse een dienst te bewijzen door goede woningen voor haar te bouwen. Nu blijkt dat de problemen met hoge woonlasten groot zijn. Om dan te zeggen: laat de boel maar barsten, dat vind ik op z'n zachtst gezegd uitermate dubbelzinnig."

Wim van Es, directeur Dienst Volkshuisvesting, in gesprek met Het Vrije Volk, 24 januari 1987

Drie groepen ambtenaren waren in 1982 door wethouder Vermeulen aan het werk gezet. De Werkgroep Betalingsproblemen Woonlasten was het eerst klaar. In februari 1984 verscheen haar rapport *Tussen Wal en Schip*, met een inventarisatie van betalingsachterstanden en voorstellen voor het innen daarvan. De achterstanden bij de corporaties en de nutsbedrijven waren in drie jaar tijd meer dan verdubbeld, en bij het Gemeentelijke Energiebedrijf en het Gemeentelijk Woningbedrijf zelfs verdrievoudigd. Tekorten van miljoenen gulden ontstonden doordat in duizenden huishoudens het ene gat met het andere werd gedicht. Huishoudens die vaak bij de instanties en bij de bewonersorganisaties onbekend waren, stille armoede die achter de vitrages verborgen bleef. De Rotterdamse Drinkwaterleiding constateerde een verschuiving van "korte schulden" (minder dan vier maanden) naar "lange". Vierduizend mensen waren in 1983 van gas en licht afgesloten, huisuitzetting kwam ongeveer honderdmaal voor.

Het rapport eindigde met een model voorschuldaflossing en schuldsanering, dat in 1985 als basis zou dienen voor het **Project Schuldsanering** van de Sociale Dienst. Mensen met schulden zouden terecht kunnen bij de Gemeentelijke Kredietbank, die de schulden zou overnemen in ruil voor hun "aflossingscapaciteit": elke gulden die na de eerste levensbehoeften overbleef. Na drie jaar aflossen zou de resterende schuld worden kwijtgescholden.

Slechts een klein deel van de achterstanden werd, zo bleek, door de huuracties veroorzaakt; naar de inhoudingsacties werd in het rapport zelfs niet verwezen. De bewonersorganisaties realiseerden zich dat dit rapport hun gelijk nog eens onderstreepte, maar ook dat er kennelijk een grote groep probleemgevallen was die zich nooit had laten mobiliseren door buurtkranten en pamfletten. Moesten deze anonieme lotgenoten als medestrijders worden omhelsd, of

moesten de goed georganiseerde inhoudingsacties worden afgeschermd? Kon je spreken van "wanbetalers", of **niet-willers en niet-kunners**, zoals de gemeente deed? Rob Bos, bewonersdeskundige van het Oude Noorden, neigde naar het eerste standpunt: "De mensen die actie voeren (geld op een rekening storten) en de mensen die een betalingsachterstand hebben zijn in principe gelijk, al zullen er ongetwijfeld een aantal mensen zijn die het er onder de vlag van de actie lekker van nemen." 74) De Agniesebuurt vond dat iedereen met achterstand een actievoerder was. Tineke Raterman: "Dat gepraat over niet-willers en niet-kunners, dat was gewoon onzin." Willie de Groot: "Als je de redenering op de spits drijft moet je erkennen dat wanbetaling wel bestaat. Maar als de woonlasten te hoog zijn, en de woningcorporatie vertaalt haar standpunt niet in beleid, dan drukken de mensen dat uit in huurachterstand. In de situatie dat er stadsvernieuwing plaatsvindt terwijl de huren te hoog zijn, er achterstanden zijn en de corporatie er niets aan doet, kun je die uitspraak verdedigen."

In Crooswijk werd door de Werkgroep Woonlasten wel een scherp onderscheid gemaakt tussen deelnemers aan de inhoudingsactie en mensen met een huurachterstand. De Werkgroep had een zwaar gevoel van financiële verantwoordelijkheid tegenover de driehonderdvijftig actievoerders. "Wat wij ook deden, de mensen mochten er niet de dupe van worden," aldus Toon Wolfs. "Daarom konden wij niet goedmoedig zeggen: vreet die honderd gulden maar op." De degelijkheid van de actie sprak Patrimonium en Vermeulen wel aan. Zij prezen het "Crooswijkse model" waar andere wijken een voorbeeld aan konden nemen, totdat het zowel die andere wijken als Crooswijk de keel begon uit te hangen.

Overigens was de vrees terecht dat niet alleen de ongeorganiseerde wanbetalers, maar ook de inhoudingsacties zouden worden aangepakt. Het aanpak-schema in "Tussen Wal en Schip" maakte daarin geen onderscheid. Na de beroering rond Vermeulens omstreden persconferentie veranderde de gemeente haar tactiek, aldus wethoudersassistent Pieter Bol: "We zouden niet meer rechtstreeks naar voren treden, maar per wijk en per corporatie onderhandelen. Ik heb eerlijk gezegd mijn hart vastgehouden dat het tot groot-scheepse ontruiming zou moeten komen. We slaan de deurwaarders de buurt uit, werd er in sommige wijken gezegd."

Het voornaamste motief om de inhoudingsacties aan te pakken was niet de omvang ("die viel op de keper beschouwd wel mee," aldus Bol), maar de verwarring tussen "actie-achterstanden" en andere huurachterstanden. Daarnaast was er een toenemende druk uit Den Haag. Staatssecretaris Brox dreigde Rotterdam een bijdrage van 97 miljoen gulden te onthouden. Bol: "Er werden vragen gesteld in de Tweede Kamer. Die hebben we tevreden kunnen stellen met: we hebben de zaak onder controle, het is niet zo'n grote puinhoop als buiten Rotterdam wordt beweerd." Voor de corporaties kwam daarbij dat hun aanzien

werd geschaad. Herman Michels van Patrimonium: "Het beeld begon te ontstaan dat je niet altijd je huur hoeft te betalen als je bij Patrimonium zat."

Op kousevoeten begonnen de corporaties te onderhandelen met de afzonderlijke bewonersorganisaties. Het ROB had de wijken verenigd achter de eis dat er tijdens de onderhandelingen geen huurders in de "actie-complexen" met incasso's zouden worden benaderd. Als dat wel gebeurde, zouden alle wijken het overleg moeten staken. Wethouder Vermeulen maande de Federatie hiermee akkoord te gaan: "Wij hebben afgesproken dat door de individuele corporaties niet tot invordering van acties wordt overgegaan dan nadat volstrekt duidelijk is geworden dat geen overeenstemming mogelijk is en nadat hierover aan u en aan mij volledige informatie is verschaft." 75)

De Patrimonium-wijken (waartoe naast het bekende viertal ook de Oosterflank behoorde) eisten daarnaast dat hun corporatie een uitspraak zou doen over de *betalbare woonlast*. Als de woonlasten voor de lage inkomens onbetaalbaar waren, zoals Patrimonium menigmaal had toegegeven, hoe kon men dan verlangen dat er daarboven nog een bedrag zou worden afgelost? De corporatiebestuurders, die voelden dat hier een *booby-trap* op ontploffing lag te wachten, weigerden hun politieke uitspraken in getallen om te zetten. In plaats daarvan werkte Willem Soet bij Patrimonium aan een "volstrekt onhaalbaar voorstel": "Met Michels besprak ik de mogelijkheid om de mensen een achterstand te laten opbouwen en die dan vervolgens kwijt te schelden. Dat waren gedachtenspingsels die de besluitvorming niet ten goede kwamen." Even idealistisch was volgens hem de zogenaamde *marsroute*, een schema met blokken en pijlen dat dicht in de buurt kwam van het aanpak-schema uit "Tussen Wal en Schip". "Het uitgangspunt daarvan was: we moeten de politiek onder druk zetten met harde cijfers. De marsroute zou als een zeef moeten werken, om alleen de echte niet-kunners over te houden. We werden in die tijd doodmoe van Vermeulen, die altijd riep: we weten niet waar het over gaat, wie zijn die echte niet-kunners? Vermeulen liet de zaken op hun beloop. Wij hadden de naïeve gedachte dat ook de bewonersorganisaties er behoefte aan hadden om spijkerharde gegevens boven water te krijgen."

Nog meer spijkerharde gegevens? Daar hadden de bewoners geen behoefte aan, en dat wordt begrijpelijk als Soet vaststelt dat de marsroute "wel per definitie de actie kapot zou maken", omdat de actiedeelnemers naar persoonlijke omstandigheden zouden worden uitgesplitst. "Een heel langzame wurggreep", was de karakteristiek van de bewonersorganisaties. Bij andere corporaties was er evenmin animo voor een politiek offensief. "Samen optrekken naar de politiek" werd steeds meer een frase zonder inhoud. Samen optrekken naar Vermeulen wilden ze wel, om een einde te maken aan de inhoudingsacties. De corporaties die zich intensief met de woonlastendiscussie hadden bemoeid wa-

15. Herman Michels (links) en Willem Soet: "Pappen en nathouden was de politiek die bij Patrimonium bedreven werd."

ren op de vingers van één hand te tellen: Patrimonium, Onze Woning en de Maatschappij voor Volkswoningen. Hun collega's hadden in de buitenwijken te maken met veelal slecht georganiseerde huuracties. "Voor de corporaties was nauwelijks inzichtelijk wat nou een actie was en wat een betalingsprobleem," volgens Federatie-secretaris Cor van Zelst. 76)

De weinig inhoudelijke opstelling van de corporaties begon vooral op te vallen na het vertrek van Piet van Gemeren. De ex-directeur van Patrimonium had zich uit al zijn functies teruggetrokken, nadat het Rotterdams Nieuwsblad in de tweede helft van 1983 een serie dodelijke onthullingen over financiële malversaties had gepubliceerd. Met hem verdween echter ook een groot denker en een knappe tacticus uit de corporatiewereld. Wethouder Vermeulen benadrukt dat er een smalle basis voor samenwerking met de bewonersorganisaties overbleef: "Er werd natuurlijk in federatieverband veel over gesproken en gedacht. Er waren veel corporaties die vonden dat de gemeente te ver was meegobogen, en dat er nu harder en formeler moest worden opgetreden." Dat kon, aldus de wethouder, maar de verantwoordelijkheid lag bij de corporaties. "De gedoogvoorwaarden zijn door de corporaties niet gebruikt als toetsmiddel voor de acties, en wat er ook niet uitkwam was het argument: schei er nou maar mee uit, we weten toch wel dat er aan die voorwaarden niet wordt voldaan."

De windstilte maakte de bewonersorganisaties onzeker. Er was geen enkele garantie dat de actievoerders ontzien zouden worden bij het innen van huurschulden. De Agniesebuurt constateerde dat de huurinhouders met de laagste inkomens de neiging hadden op te geven. Voor hen stond er meer op het spel dan voor mensen met hogere inkomens. "Als je in de bijstand zit, ben je veel vatbaarder voor intimidatie," zegt Willie de Groot, "en je hebt ook niet zo veel over je geld te zeggen. Onze solidariteitsdeelnemers waren niet de mensen met de grootste problemen. Ze wilden ons de kans geven om de woonlasten aan de orde te stellen, maar ze zeiden: als de deurwaarder komt en het gaat me geld kosten, dan stop ik. Dat gegeven moest je in je strategie betrekken."

Het politieke perspectief werd steeds vager. De Patrimonium-wijken raakten in hun huisbaas teleurgesteld: wat waren alle mooie woorden waard geweest? De woningstichting maakte het helemaal bont door in maart 1984 de teruggave van te veel betaalde stookkosten met de huurachterstanden te willen verrekenen. De bewoners van het Franciscus-complex wisten dat terug te draaien door een bezetting van het Patrimonium-wijkkantoor. Het werden echter steeds meer defensieve acties: het initiatief waren de actievoerders kwijt. "Je ging zitten wachten wat Patrimonium ging doen," aldus Arie Harthoorn uit Crooswijk. Volgens regio-manager Michels werd er in 1984 "ontzaglijk lang" gepraat over de gedoogvoorwaarden, die op 20 mei 1983 door Vermeulen en de Federatie aan de wijken waren aangeboden: "Die voorwaarden waren in allerlei brieven

gesteld, maar nooit hard over tafel gegaan. Het is niet gelukt om afspraken te maken over het einde van de actie en het renteverhaal. Ondertussen probeerden we de huuradministratie op peil te krijgen. Je kreeg, ordinair gezegd, het idee dat je je kruut zat te verschieten op die stevig georganiseerde huuracties, terwijl het risico zat in de andere huurachterstanden."

Bij de Maatschappij voor Volkswoningen, die veel woningen bezat in het Oude Westen en Feijenoord, was de *no-nonsense*-lijn ingezet door in 1982 aangetreden directeur Swaters. Marianne van Es uit Feijenoord: "De actie van de bewoners van de Persoonshaven was door zijn voorganger Den Dunnen gedoogd. Die werkte mee aan een videoprogramma over de huren, hij vond ook dat die te hoog waren. Swaters ging ervan uit dat de politiek toch niet zou veranderen. Hij benadrukte meer het bedrijfseconomisch gezichtspunt." Volgens wethouder Vermeulen gaf Swaters in 1984 aan dat hij een einde wilde maken aan de lopende acties. "Volkswoningen zei: *het zal wel heisa geven, maar we willen doorpakken*. Toen heb ik gezegd: het is niet aan mij om dat te beslissen. Kijken jullie maar of er een actierekening bestaat van pakweg twee miljoen."

In november 1984 ging het Volkswoningen-offensief van start in het Oude Westen. De corporatie maakte geen uitzondering voor de huurachterstanden van de tientallen actievoerders die sinds juni 1983 maandelijks vijftiengulden inhielden. Zij selecteerde 117 mensen met huurschuld voor een deurwaardersprocedure. Voor het grootste deel niet-actiedeelnemers, constateerde de Aktiegroep Het Oude Westen: "Sinds kort lijst met 117 gezinnen met huurachterstand aan de huisbaas ontfutseld waar al een deurwaardersprocedure aan de gang is. Daarbij zijn ook bewoners die meedoen met de inhoudingsactie, maar het grote knelpunt is dat meer dan honderd gezinnen in betalingsproblemen zitten maar op geen enkele manier contact met de actie hebben. Ze zijn bijvoorbeeld niet eens naar de buurtwinkel geweest." 77)

Rond dezelfde tijd werd de Bewonersorganisatie Feijenoord door de incasso's overvallen. Ook hier maakte de Maatschappij geen enkele uitzondering: niet voor de enige tientallen overgebleven actievoerders in de Persoonshaven, die - 77,50 inhielden en inzicht in de boekhouding verschaften, niet voor de ruim driehonderd deelnemers aan de vijftienguldenactie en niet voor de mensen met huurschuld. "Er kwamen hier honderden mensen met incasso-briefjes, waaruit bleek dat de administratie van Volkswoningen niet klopte," aldus actievoerster Bep van Leeuwen. Toen iemand een deurwaardersbevel ontving, bezette de bewonersgroep het wijkkantoor van de corporatie. Bewonersdeskundige Wim Wilbers: "Op dat moment zijn we ons met de resterende actievoerders gaan beraden op onze strategie. Ze zeiden: we zijn solidair met anderen die zich hier niet laten zien, waar doen we het nog voor? We besloten niet opnieuw te gaan overleggen, maar een proefproces uit te lokken."

Bep gaf zich daar spontaan voor op. Maar het toeval wilde dat er uiteindelijk een dagvaarding kwam voor iemand die vanaf het begin had meegedaan en op het minimum zat. Precies de ideale persoon voor een politiek proces. "

Ook bij Volkswoningen was het idee van een proefproces opgekomen, waarschijnlijk nog eerder dan bij de actievoerders. 78) Het betekende in elk geval een jaar uitstel, en dat was voor een aantal huurhouders reden om ermee in te stemmen. De beide partijen besloten daarnaast een woonlastenonderzoek te houden, dat de inkomenssituatie in de wijk nogmaals onder de aandacht van de politiek moest brengen. Bep van Leeuwen: "Wij zeiden: ga eerst eens na wat de oorzaken van de schulden zijn. Dat was een poging om het incasseren uit te stellen, maar ook om de problemen duidelijk te maken."

Zowel in het Oude Westen als in Feijenoord ging in de lente van 1985 zo'n onderzoek van start. De resultaten verschenen in oktober als *De onbetaalbaar verklaarde woning* (Feijenoord) en *Gewoon een buurt, wat kost het?* (Oude Westen). Schokkend, voor wie het lezen wilde, was de verdergaande achteruitgang van de besteedbare inkomens in de wijken: meer dan zestig procent van de Feijenoorders zat onder het minimumloon, en besteedde meer dan veertig procent daarvan aan woonlasten. Een groot aantal mensen kampte met schulden: "*Ik heb me, omdat ik m'n familie geholpen heb, m'n ouders dan, in de verdommenis geholpen en daar moet ik nou bovenop komen. Want ja, je betaalt één keer niet en twee keer niet, dan loopt het zo op*", "*nou krijg ik die afrekening en die kan ik ook niet betalen, dus ik heb die vent opgebeld: vind je het erg als ik later betaal, dan wacht ik op de kinderbijslag en dan betaal ik het.*" Maar evenzeer schokkend was dat de geïnterviewde "probleemgevallen" nauwelijks contact bleken te hebben met de woonlastengroepen in de wijk. Ze hadden grote angst om mee te doen aan de inhoudingsacties: "*Ik heb al problemen zat, ik denk dan krijg je nog veel meer moeilijkheden*", "*het is wel goed dat er zo'n actie is. Ik doe niet mee, want ik kan de huur niet betalen.*" 79)

De onderzoeksters adviseerden, "op het gevaar af vermoeid uitgelachen te worden", een huurverlaging van minimaal honderd gulden, verlaging van de gemeentelijke tarieven, bijstelling van het rijksbeleid, tijdige aanmaning bij achterstanden en een goede begeleiding bij schuldsanering. Alleen die laatste aanbeveling zou door de gemeente worden overgenomen. Het gemeentelijk woonlastenbeleid was uitgekristalliseerd in het inkomens-woonlastenstelsel, een aantal concrete maatregelen op beperkte schaal en het Project Schuldsanering; daar wilde de raad niets meer aan af- of toedoen. Wel besloot men in de twee wijken een *woonlastensteunpunt* te vestigen, waar bewoners met problemen terecht zouden kunnen.

De incasso-trein kwam intussen nader. "Die onderzoeken waren een ultieme poging om het probleem nog een keer op tafel te krijgen, maar de stuurgroep hoorde ons verhaal aan en zei: wat moeten we ermee?", zegt Herman Michels,

die in 1985 van Patrimonium naar de Maatschappij voor Volkswoningen overstapte. De corporatie besloot te wachten op de afloop van het proefproces in Feijenoord. Op 11 april 1986 werd een bewoonster van de Persoonshaven gedagvaard vanwege haar deelname aan de f 77,50-actie. Na twee schriftelijke rondes zou de rechteruitspraak doen. "Het verliep nogal lullig, omdat we niet wisten hoe we met zo'n proces moesten omgaan," vertelt Wim Wilbers. "De verwachting van onze advocaat was dat dat geen zitting zou worden, maar de rechter maakte er wel een zitting van. Op de Henegouwerlaan stond het vol met politie, terwijl wij met z'n tienden kwamen aanzetten."

De rechter hield een lang verhaal. Het kwam erop neer dat de bewoners gelijk hadden, maar Volkswoningen gelijk kreeg: "Het feitelijk gelijk inzake het nog steeds zo voortduren van de woonlastenproblematiek is aan de zijde van Elshof (de bewoonster), daarover bestaat geen dispuut. De vraag is echter of, dat zo zijnde, Volkswoningen gehouden zou zijn haar met "gedoogsteun" betitelde en door haar ook bewust zo aanvaarde passieve houding inzake de niet-betaling van aan haar verschuldigde huurpenningen, te hervatten of te continueren. Dat is echter niet het geval." Zo viel het doek. Bep van Leeuwen: "Na de uitspraak zijn we naar Volkswoningen gegaan voor een uitdraai van de huurschulden. Die hebben we met onze administratie vergeleken, en we hebben de mensen voor de keus gesteld hun geld naar Volkswoningen over te maken of het op hun eigen rekening te storten."

Mensen met schulden, veelal ook niet-actievoerders, konden in Feijenoord terecht bij het woonlastensteunpunt. De voornaamste functie daarvan is de weg te wijzen in het doolhof van aflossingen. Het Project Schuldsanering is vaak de gunstigste mogelijkheid. De sociale dienst heeft de woonuitgaven gebonden aan een maximum van 35 procent, terwijl de corporaties en het GEB gewoon zoveel mogelijk geld willen zien, aldus Wim Wilbers: "Bij Volkswoningen wordt geen norm gehanteerd. Daar vragen ze alleen: hoeveel wilt u aflossen? *Als de mensen vijf maanden niet willen eten kan dat ook.* Er is zelfs een concurrentieslag tussen de corporaties en het GEB. De corporaties hebben gezegd: het gaat erom als eerste schuldeiser aan de deur te komen." Niettemin merkt Herman Michels op dat het woonlastensteunpunt voor de Maatschappij voor Volkswoningen geld oplevert. Het mes snijdt aan twee kanten: door de aflossingsadviezen hoeven er minder schulden als *oninbaar* te worden weggeboekt. "Het steunpunt heeft heel wat geld voor ons binnengehaald," aldus Michels.

Wim Wilbers trekt een sombere conclusie: "In de loop van die vijf jaar is ons duidelijk geworden dat de politiek stok- en stokdoof is. Er zijn momenten geweest waarop we ons afvroegen: waarom doen we het nog? Als bewustwording het doel was geweest, of een signaalfunctie, hadden we wel kunnen stoppen. Maar het ging erom die huren om laagte krijgen. Als de wijken samen waren

opgetrokken, had dat kunnen lukken. Maar de federatie is erin geslaagd de wijken uit elkaar te spelen, gebruik makend van het verliezersgevoel."

In 1984 was de kentering voltooid. Ook de Patrimonium-wijken (Crooswijk, de Agniesebuurt, de Provenierswijk en een gedeelte van het Oude Noorden) slaagden er niet meer in het initiatief naar zich toe te trekken. De Bewonersvereniging Agniesebuurt deed eind 1984 een poging: "Zit momenteel iedereen in Rotterdam te wachten op een inkomens-woonlastenstelsel, dat een klein gezelschap op het stadhuis aan het voorbereiden is? In ieder geval verontrust het ons dat het opmerkelijk stil is aan het woonlastenfront. Na tien jaar stadsvernieuwing wordt het tijd dat de vergelijkingshuur herijkt wordt aan de originele uitgangspunten. Dat betekent dat die nieuwbouw-vergelijkingshuur met zo'n honderd piek verlaagd zou moeten worden." 80)

Zo'n verlaging zou niet meer dan 3,8 miljoen gulden per jaar kosten, en dat zou Rotterdam, als onderhandelingen met het rijk zouden mislukken, zelf nog wel kunnen opbrengen. De raad zag er niets in. Niemand stak zijn nek uit voor voorstellen die verder gingen dan de drie sporen die de gemeente volgde: het inkomens-woonlastenmodel, het schuldsaneringsproject en een beperkte reeks woonlastenverlagingen in concrete situaties. Op de vraag wat de PvdA nog voor de bewoners kon doen had fractie voorzitter Henderson een openhartig antwoord: "Daar weten we niets op." 81) Bij de definitieve behandeling van de Nota Woonlasten in juni 1984 had de PvdA een kwart miljoen gulden, bestemd voor verlaging van servicekosten (de elektriciteit van galerij verlichting en wattertoevoer), doorgeschoven naar het gemeentelijk waarborgfonds.

De pers begon verveeld en cynisch te reageren op de aankondiging van nieuwe acties. Rotterdams Nieuwsblad-verslaggever Kees Jonker, de enige journalist die de inhoudings acties vanaf het begin had gevolgd, groeide uit tot een aartsvijand van de actievoerders. Onder de kop *Woonlasten 'manifesteren' zich weer* gaf hij te kennen hoe hem voor de zoveelste keer een vrije zaterdag door de neus was geboord: "Op het Afrikaanderplein speelde zich zaterdagmiddag een woonlastenmanifestatie af. Het gebruikelijke ritueel voltrok zich wederom, zij het op kleine schaal. Stencils, waarin is uitgelegd hoe men het best zijn huurverhoging kan weigeren en waarom men dat absoluut moet doen. De poppenkastvoorstelling van Koos Wieman, de salsagroep Salsa Sabor Latino en de Fanfare van de Eeuwigdurende Bijstand maakten het evenement nog gezelliger." 82)

Nieuws en opinie liepen in de stukken van Jonker volstrekt door elkaar. Vanaf 1984 hamerde hij op twee thema's: de *rente* die de corporaties mis liepen door de inhoudingsacties, en de *verjaringstermijn* van huurschulden: vijf jaar. Daar was het de actievoerders uiteindelijk om te doen, aldus Jonker: "Indien de Crooswijkse huurinhouder eind januari '86 geen officiële aanmaning heeft gekregen om die eerste honderd gulden die hij in februari '81 op zijn huur inhield

te betalen, kan hij die in zijn eigen zak steken. Dat zal een maandelijks terugkerende gebeurtenis worden, zolang de gemeente de inhoudingsacties blijft gedogen." 83) Een tamelijk venijnige suggestie, die het Crooswijkse uitgangspunt miskende. "Dat geld is van de huisbaas, niet van ons," zei Toon Wolfs namens de Werkgroep Woonlasten, en maakte dat in 1986 waar door het geld (met uitzondering van de rente) naar Patrimonium terug te storten.

Jonker merkte overigens terecht op dat wethouder Vermeulen zich aan zijn verantwoordelijkheid onttrok. Vermeulen ging ervan uit dat het conflict rond de inhoudingsacties door de corporaties moest worden opgelost. Terwijl de Maatschappij voor Volkswoningen de eerste incasso's verstuurde had Patrimonium andere zorgen: het voortbestaan van de stichting stond op het spel. Vanaf september 1984 werkte interim-directeur G.I. Boot als *trouble-shooter* aan een reddingsplan, dat *Wrijven helpt niet* zou gaan heten. Bij de zestig miljoen gulden die Patrimonium tekort kwam viel de anderhalf miljoen die in de vier inhoudingswijken op de rekening stond in het niet. Het plan had vooral gevolgen voor de medewerkers en het woningbestand: 65 arbeidsplaatsen zouden moeten verdwijnen ("een massa-ontslag", aldus Willem Soet) en ruim duizend woningen zouden worden afgestoten. De "voortrekkersfunctie" van Patrimonium moest gehandhaafd blijven. Aan de inhoudingsacties zou niet worden getornd zolang ze voldeden aan de gedoogvoorwaarden, schreef Boot in een brief aan Wijkorgaan Crooswijk.

De Aktiegroep Provenierswijk ging na de publikatie van het rapport in de tegenaanval. Samen met Crooswijk en de Agniesebuurt richtte zij het *Komitee Verontruste huurders Patrimonium* op. In een brief aan het bestuur van de corporatie werd het initiatief toegelicht:

"Waarom een komitee?

1. Omdat onze huisbaas slecht met ons geld omspringt. Zestig miljoen tekort op 12.000 woningen is 5000,- per woning.
2. Omdat onze huisbaas plannen maakt via reorganisatie en bezuinigingen dit tekort weg te werken. Wij willen niet met voldongen feiten geconfronteerd worden.
3. Omdat de laatste tijd onze huisbaas z'n werk slechter gaat doen. Er steeds minder personeel voor meerwerk beschikbaar is. Als dat een voorbode is van wat komen gaat, dan is dat voor ons onaanvaardbaar!
4. Omdat de geruchten steeds sterker worden dat het probleem over onze rugen opgelost gaat worden: minder geld voor onderhoud, afstoten van woningen, strengere incasso, minder personeel enzovoorts.
5. Omdat wij vinden dat wij belanghebbend zijn bij de manier waarop het financiële probleem van onze huisbaas wordt opgelost en we desondanks niet betrokken worden in de besluitvorming." 84)

Het Komitee vulde een zwartboek met klachten over Patrimonium. "Van bondgenoot tot tegenstander" luidde de kernachtige ondertitel. "Steeds duidelijker bleek dat Patrimonium niet meer onverkort achter de eisen van Crooswijk stond. De woonlasten zijn dan wel hoog of misschien wel te hoog, maar ze moeten worden betaald, ook door mensen die dat niet kunnen. De lijn van vroeger wordt geheel verlaten en Patrimonium is geen bondgenoot meer." 85) De voorgenomen sanering, waardoor het woningonderhoud centraal zou worden geregeld in plaats van in de Patrimonium-regiokantoren, leidde tot een bezettingsactie. Op 7 november 1985, de avond van de beslissende bestuursvergadering, kwamen bewoners uit de betrokken wijken met drie bussen naar het Patrimonium-hoofdkwartier aan de Koningslaan. Het bestuur stelde het reorganisatiebesluit uit tot april 1986, na inspraak van vakbeweging, ondernemingsraad en huurders.

Willem Soet beleefde de overigens niet de rustigste avond uit zijn carrière. De aanwezige bewoners grepen de gelegenheid aan om kritiek te leveren op zijn nota over huurachterstanden, die juist was verschenen. "Ik schrok me rot, want het bestuur wist op dat moment nog niets van die nota," aldus Soet. In opdracht van Boot had hij drie modellen voor schuldsanering aangegeven. "Ik had, met medewerking van een aantal bewoners in twee Crooswijk-complexen, een uitgebreide berekening gemaakt op basis van het inkomens-woonlastenstelsel en van het Project Schuldsanering van de sociale dienst. De conclusie was dat de sociale dienst de verhuurder bijna alles liet innen, waardoor de bewoners in hun besteedbare inkomen tot op of onder het bestaans minimum werden gedrukt. Het inkomens-woonlastenstelsel zou leiden tot gigantische afboekingen, je kon op je klompen aanvoelen dat de corporatie dat niet kon accepteren." Het derde scenario was een middenweg, die als het **scenario-Soet** de geschiedenis in zou gaan. Volgens het systeem van Soet kon een huurder door het betalen van een inkomensafhankelijke aflossing van zijn schuld afkomen. Voor mensen met een minimum-inkomen bedroeg die aflossing niet meer dan tien gulden, en daarom sprak men wel van de tientjes-regeling. Na drie jaar aflossen zou de resterende schuld worden kwijtgescholden. Men moest onder tussentijd wel de volledige huur betalen, en daar zat de *crux* van het voorstel: deelnemers aan het scenario zouden drie jaar lang niet mee kunnen doen aan welke huuractie dan ook. Ze waren met handen en voeten gebonden.

Het voorstel oogde schappelijk, maar de actievoerende wijken wezen het principieel af. Toon Wolfs: "Het was verraad van Patrimonium aan het eigen standpunt. Je kunt niet vijf jaar lang zeggen dat de huur onbetaalbaar is, dan de mensen verplichten drie jaar lang de volledige huur en nog wat te betalen. Volgens ons moest het inkomens-woonlastenstelsel de norm zijn. Dat gaf aan wat een huurder met een bepaald inkomen zou moeten betalen, en wat daarboven uitkwam zou als oninbaar moeten worden afgeboekt." Het stadhuis ging daar

niet in mee. "Het zijn twee zaken die je niet op elkaar moet betrekken," aldus wethouder Vermeulen. "Het inkomens-woonlastenstelsel was een intellectuele koprol, een model dat je niet zonder een politieke omslag zou kunnen realiseren." Ook voor Patrimonium was het scenario-Soet het absolute eindbod. Willem Soet: "In de ogen van iedereen was het een onmogelijk scenario, in de zin dat alle overheden ertegen tekeer zouden gaan. Maar Buijsrogge, onze nieuwe directeur, herkende het als de enig juiste weg. We willen van die schulden af, was de stemming hier."

Het gekke was dat de confrontatie uitbleef. Op gezette tijden werd er tussen Patrimonium en de wijken vergaderd, maar de actievoerders wisten niet waar ze aan toe waren en er begon zich een zekere moeheid te manifesteren. De aandacht voor het woonlasten probleem verschoof bovendien naar aflossing van de schulden. De Crooswijkers zochten naar een mogelijkheid om het initiatief weer in handen te krijgen, en vonden die toen Buijsrogge bekendmaakte dat staatssecretaris Brokx de corporatie had bevolen een eind te maken aan de huuracties, als voorwaarde voor steunverlening. Het was 19 februari 1986. Toon Wolfs: "We zeiden: jullie houden je niet aan de afspraken, dan gaan wij de actie verscherpen. We gaan het geld terugstorten aan de deelnemers, en die mogen zelf uitmaken of ze het opvreten." Het was een dreigement om Patrimonium uit zijn tent te lokken.

De woningstichting reageerde door de wijken afzonderlijk te confronteren met het scenario-Soet, te beginnen met de huurders met achterstand en het kleine aantal actievoerders in de Provenierswijk. Voor de huurinhouders met een minimum-inkomen kon het systeem voordelig uitpakken: wie sinds 1983 elke maand honderd gulden op de actierekening had gestort, hoefde hiervan niet meer dan een tientje af te lossen. Ook in de Agniesebuurt gingen de meeste actievoerders met de regeling akkoord, tot verbazing van de Bewonersvereniging. Willie de Groot: "Wij wezen het scenario af, maar konden niet voorkomen dat Patrimonium het individueel aan de huurders ging voorleggen. We hebben de trouwe hap bij elkaar gehaald en uitgelegd waarom we er tegen waren. Min of meer tegen de verwachting is men er toch vrij massaal op ingegaan. Wij vonden het toen niet verantwoord om de mensen aan hun lot over te laten, daarom hebben we hen geholpen om er het maximaal haalbare uit te slepen." Tineke Raterman: "Het is ons gelukt om mensen er duizenden guldens aan over te laten houden. Prima toch? Ik ga van het standpunt uit dat Patrimonium zijn principes heeft laten vallen, wij niet. Zij zijn in Den Haag om steun gaan vragen toen ze in de problemen kwamen."

De Crooswijkers, die als laatsten aan de beurt zouden komen, weigerden elke bemoeienis met het scenario. Toon Wolfs: "Het was een luizestreek. Wij werden geconfronteerd met de verdeeldheid tussen de uit elkaar gespeelde wijken.

Als wij hadden gewild hadden wij die regeling ook gehad, daar ben ik van overtuigd. Maar we zeiden: *onze principes zijn niet te koop*. Het zou verraad aan de actie zijn als we nu ineens gingen meewerken aan een aflossing waarbij je meer betaalt dan de woonlast waarvan je eerder hebt vastgesteld dat hij te hoog is. We zijn ons ook niet gaan afvragen wat je er individueel aan over kon houden, want we voerden die actie met z'n allen."

Uiteindelijk werd besloten de actie te beëindigen. Dat gebeurde toen Patrimonium tegenover de pers bekend maakte de actie niet langer te gedogen. De reden was dat de Werkgroep Woonlasten "het overleg uit de weg ging" over de verjaring van de huurachterstanden, aldus Willem Soet. 86) Toon Wolfs: "We hadden bedreigd het geld aan de deelnemers terug te storten, omdat Patrimonium niet wilde praten over een rechtvaardige verdeling in de richting van het inkomens-woonlastenstelsel. " De verhouding tussen Patrimonium en Crooswijk had in de voorgaande jaren ruwere stormen overleefd, maar nu was het noodlot onafwendbaar: ook wethouder Vermeulen, die zich terughoudend bleef opstellen, stak geen spaak in het wiel. Hij meldde het wijkorgaan dat hij "geen reden (had) om te veronderstellen dat Patrimonium dit op losse gronden heeft gedaan. Indien u bewijzen van het tegendeel heeft, verzoek ik u mij deze mee te delen." 87)

Crooswijk sloeg nog één keer terug: "U hebt misschien nog de mogelijkheid om drie-en-een-half jaar de woonlasten ellende aan u te zien voorbijtrekken. De bewoners, waarop dit politieke faillissement wordt af gewenteld, hebben die mogelijkheid niet. Op hun hoofd wordt al die ellende uitgestort. Wij laten het er niet bij zitten. U kennelijk wel." 88) Niet alle deelnemers waren trouwens direct tot stoppen bereid. Zij werden door de Werkgroep overtuigd dat verder doorgaan geen perspectief meer bood. Op enkele uitzonderingen na stortten alle driehonderd resterende actievoerders de gereserveerde gelden terug naar Patrimonium. "We wilden voorkomen dat de actie in verval zou raken," zegt Bram Jongman." De afronding van de actie zal het langst blijven hangen. Als je er een klerezootje van maakt, is dat wat de mensen zich herinneren".

Even gedisciplineerd als zij was begonnen eindigde de actie van Crooswijk. Er wordt, ruim een jaar na afloop, met zoveel ontzag over gesproken dat je je afvraagt waarom Patrimonium ooit is opgehouden met gedogen. "Ik heb er nooit aan getwijfeld dat de hele bups (zo'n anderhalf miljoen gulden) zou worden teruggestort," zegt Willem Soet. "Als men werkelijk had overwogen het geld in de achterzak te steken, had dat de actie enorm naar beneden gehaald. De opvatting van Crooswijk was, zoals Toon Wolfs altijd zei: *het geld behoort jullie toe, maar het is van ons*." Er bleef één geschilpunt over: wat volgens de Crooswijkers niet aan Patrimonium toebehoorde, was de rente op de actierekening. Die was bestemd voor de kosten van de actie en is, begin 1987, over de actievoerders verdeeld. Een eenmalige uitkering van honderden gulden. Bram Jongman:

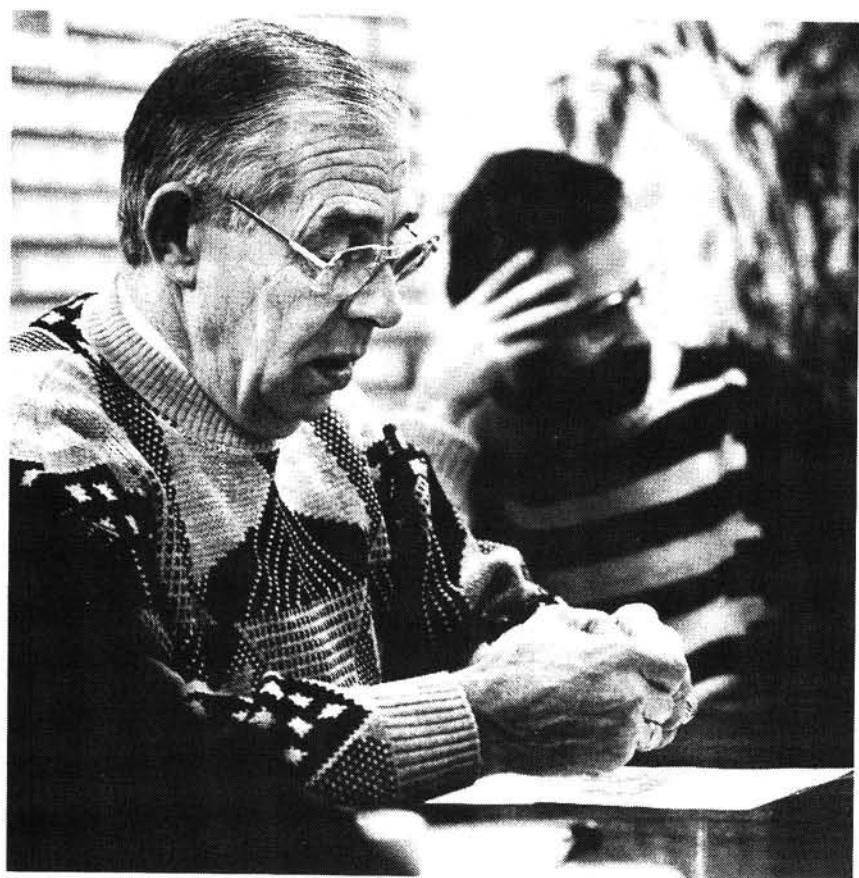

"Wij zijn al die jaren minder slordig met het geld omgegaan dan Patrimonium. Toen het tot het eind onduidelijk was wie daar de rechthebbende van was, hebben we besloten het geld aan de mensen terug te storten. En dat heeft Toon met veel plezier gedaan."

Trots, met opgeheven hoofd, zo voelen ze het, hebben de actievoerders afscheid genomen van hun actie. Een actie die vijf jaar duurde, omdat de politiek geen oog had voor de sociale werkelijkheid. Het *verliezersgevoel* is er ook. "Een lichtpuntje kan ik niet ontdekken," zegt Bep van Leeuwen uit Feijenoord. "Of misschien toch wel een: als we geen actie hadden gevoerd waren de huren nog veel hoger geweest."

16. Piet van Gemeren, Pim Vermeulen, Tineke Raterman, Jan Schot: "Er is vanaf het begin geknokt voor betaalbare woonlasten, en die hebben ook heel even bestaan."

17. Toon Wolfs, Arie Harthoorn: "Wij hebben eenvoudige cijfertjes op tafel gelegd waarvan je achteraf zegt: hé, dat is een inkomens-woonlastenstelsel."

Hoofdstuk 8

Het debat

Buurthuis De Arend, 1 december 1987. In een ronde-tafelgesprek kijken elf betrokkenen terug op dertien jaar acties voor betaalbare woonlasten: Toon Wolfs, Jan Schot, Arie Harthoorn en Ton Bassant uit Crooswijk, Tineke Raterman uit de Agniesebuurt, Bep van Leeuwen en Wim Wilbers uit Feijenoord-Noordereiland, André Ouwehand van de klankbordgroep inkomens-woonlastenstelsel, ex-Patrimonium- directeur Piet van Gemeren, Herman Michels van Patrimonium (tot 1985) en de Maatschappij voor Volkswoningen (daarna), en wethouder Pim Vermeulen. Vier onderwerpen komen aan de orde: de "coalitie" van gemeente, bewoners en corporaties, de confrontatie van 1983, het inkomens-woonlastenstelsel en de verhouding tussen de wijken.

De coalitie: "Toen wij ook een happie wilden was de koek op"

Jan Schot: "Toen ze in 1974 tot de conclusie kwamen dat er ook eens wat aan de oude wijken gedaan moest worden, was dat eigenlijk twintig jaar te laat. Als je naar de Coolsingel keek, dan zag je een prachtige Coolsingel, maar geen huizen voor de mensen die sinds 1945 geholpen hadden om de economie weer op te bouwen. Toen zeiden wij: je kunt lullen wat je wilt, maar nou zijn wij aan de beurt. Dat geldt nog steeds. En wat ik het allerergste vind is dat toen die coalitie van start ging er meteen werd gezegd: de koek die we moeten verdelen is een beetje minder geworden. Die koek was heel groot geweest, maar toen hadden ze niet aan ons gedacht. Toen wij vroegen of we ook een happie mochten was die koek haast op.

Ik denk dat we in de jaren 1974-1975 te veel compromissen hebben moeten sluiten met de regering en de politiek. De bijl had op tafel gemoeten, want in die tijd waren de huren al honderd gulden te hoog. Aan de ene kant ben ik er trots op dat er in Crooswijk zoveel huizen zijn gebouwd, aan de andere kant beklemt het me dat er zoveel mensen zijn die worstelen met schulden en die zeggen: geef mij maar een oudbouwwooning. Daar lig je wel eens van wakker."

Wethouder Vermeulen: "Als je ziet wat er een gigantische hoop geld omgaat in de stadsvernieuwing, kun je niet zeggen dat de koek op is. Er is vanaf het begin geknokt voor betaalbare woonlasten, en die hebben ook heel even bestaan. Rond 1976, 1977 hadden we het idee dat we bereikt hadden wat we wilden. Daarna is het goed misgegaan, doordat het rijk niet reageerde op de stijging van de gasprijzen en de economische recessie. Het rijksbeleid heeft ervoor gezorgd

dat grote groepen mensen armer zijn geworden. Die dreigen door de bodem te zakken, omdat stadsvernieuwing per definitie de woningvoorraad duurder maakt."

André Ouwehand: "Je moet twee zaken uit elkaar houden. De produktie van de stadsvernieuwing heeft de gemeente altijd goed in de hand gehad. Met de woonlasten ligt het een stuk ingewikkelder. Waar het kon heeft de gemeente geprobeerd in Den Haag zo veel mogelijk voor de bewoners uit het vuur te slepen, totdat de produktie in gevaar dreigde te komen. Dan werd er gezegd: sorry, dit is rijksbeleid, daar kunnen we niets aan doen. Je kon met de gemeente behoorlijk onderhandelen over het bouwen, maar over de woonlasten hield dat op een gegeven moment op. En we zijn er met z'n allen ook sterren in geweest om die besluitvorming voor ons uit te schuiven, zodat er gebouwd kon worden."

Ton Bassant: "Daar zat een element van verdoezeling in. We zeiden ook tegen de mensen: ga maar in die woningen, want je hebt er recht op. Dat was een soort collectief standpunt. In de sfeer van de produktie heeft de coalitie goed gewerkt, maar in de woonlastensfeer is hij er in feite nooit geweest."

Piet van Gemeren: "In de coalitie is verzuimd te regelen wat de bewegingsvrijheid van de corporaties was. De gemeente maakte afspraken met de bewoners, en de bewoners met de corporaties. Tussen de gemeente en de corporaties was de situatie onduidelijk, en toen de macht verschoof in de richting van de gemeente ontstond er een spanning tussen de bewoners en de corporaties."

Wethouder Vermeulen: "De discussie over de groepen waar je voor bouwt is na 1977 verscherpt toegenomen. Iedere partner in het overleg komt voor de vraag te staan of je ermee door moet gaan, in het licht van de mensen voor wie die woningen zijn bedoeld. Maar de echte achterkant van het gelijk is natuurlijk het staken van de produktie. Die stap heeft de gemeente nooit willen zetten, en ik denk dat hetzelfde geldt voor de bewoners."

De confrontatie van 1983: "Het rijk is buiten schot gebleven, maar de vraag is of je het rijk onder schot had kunnen nemen"

Herman Michels: "Precies vijf jaar geleden, op 1 december 1982, zijn we met z'n allen naar Den Haag gegaan om het woonlastenbeleid te veranderen. Twee maanden later bleek in de Kamer dat het allemaal niets had uitgehaald, en toen was de vraag wat dat voor gevolgen zou hebben voor de inhoudingsacties. Er is intensief overleg gevoerd tussen de gemeente en de corporaties, en daar zijn gedoogvoorwaarden uitgerold die op een persconferentie naar buiten zijn gebracht. Dat conflict is hoog op de spits gedreven, maar toen kreeg je de vraag: wat moeten we doen? Als we hier consequenties uit gaan trekken, ligt het hele stadsvernieuwingsproces op z'n kont. In die patstelling heeft iedereen zich ver-

volgens in zijn eigen huis teruggetrokken. Er werd niet meer met elkaar gepraat."

Piet van Gemeren: "We hadden tot dan toe de inhoudingsacties gedoogd, omdat de toezeggingen over de huren niet werden nagekomen. De toezegging was dat de huren in de nieuwbouw betaalbaar zouden zijn, en dat element was in de verdrukking geraakt. De partij die daarvoor verantwoordelijk was zat niet bij ons aan tafel, want dat was het rijk. Het rijk is bij de confrontatie buiten schot gebleven. Als we op dat moment hadden besloten te gaan invorderen, was alleen de juridische vraag aan de orde geweest of de huurder op grond van zijn huurcontract verplicht was het geld te betalen."

Arie Harthoorn: "Ik vertel nou even onze kant van het verhaal. Wij zijn de inhoudingsactie begonnen omdat we dachten dat we het eens konden worden met Patrimonium en de gemeente. Op 1 december 1982 is dat vrij aardig gelukt. Maar toen wij vervolgens kwamen met voorstellen voor een aantal dingen die de gemeente zelf aan de woonlasten kon doen, toen kwamen we in ons oppie te staan. Over het concrete beleid hadden we met wethouder Vermeulen vergaderd, dat was bespreekbaar, en pakweg twee weken later kwam de confrontatie. Dat hebben we als "het verraad" bestempeld. Waar ik nou nog altijd nieuwsgierig naar ben is waarom Vermeulen die stap heeft gezet terwijl hij met ons aan het onderhandelen was, en waarom heeft dat ertoe geleid dat er nooit meer iets gezamenlijk bij het rijk aan de orde is gesteld?"

Jan Schot: "De reactie van het rijk had op dat moment uitgelokt moeten worden."

Wethouder Vermeulen: "Als je zegt dat het rijk buiten schot is gebleven, ga je ervan uit dat je het rijk onder schot had kunnen krijgen. Er was wel een mooie samenballing op dat illustere avondje in Amicitia, maar toen er vervolgens een negatieve Kamerbeslissing kwam en de actie dus geen resultaat had gehad, bleven de gemeente en de corporaties met de schade zitten. Daar waar iedereen het erover eens was dat de schuld bij het rijk lag, werd een actie gevoerd die ten koste ging van de plaatselijke overheid. En dan ontstaat er gebakkelei tussen de partijen die het op 1 december zo met elkaar eens waren. Wij probeerden het zaakje maatschappelijk in het gareel te krijgen door uit te spreken: wij willen acties die werken met een actierekening, met afspraken over de rente-effecten, en we willen praten over het doel van de actie. Dat werd als verraad gedefinieerd."

Arie Harthoorn: "Volgens mij vergeet je de essentie. Wat bij ons vreselijk hard is aangekomen, is het tot nul reduceren van de toezegging van woonlastenverlaging door de gemeente, van drinkwaterleiding tot en met onroerend-goedbelasting. De actie breken en vervolgens de toezeggingen niet nakomen, dat kon niet."

Tineke Raterman: "Wij vertelden aan de bewoners: we voeren gesprekken met de gemeente over die en die concrete punten, en volgende maand vertellen we wat we hebben binnengehaald. Maar er viel niets te vertellen, want we hadden niets bereikt. Al was het maar vijf gulden in de maand geweest."

Wethouder Vermeulen: "Ik heb er geen moeite mee te snappen wat het effect van de persconferentie was, in het licht van de niet succesvolle discussie over kleine onderdeeljes van de woonlasten. Aan de andere kant wilden we de zaak niet ten koste laten gaan van de corporaties. Ik stel nu vast dat we daar niet in geslaagd zijn, en evenmin in een gezamenlijke poging om het rijk daadwerkelijk onder druk te zetten."

Het inkomens-woonlastenstelsel: "51 procent ziet niet dat 49 procent de moord steekt"

Andrè Ouwehand: "Het heeft allemachtig lang geduurd voordat het inkomens-woonlastenstelsel er lag, en toch is het aan het eind in 1985, een vluggertje geworden. Dat kwam doordat er in de PvdA op dat moment een congres over de volkshuisvesting werd georganiseerd door een werkgroepje onder leiding van Priemus, en Vermeulen dacht: het is nu of nooit, als het rapport na dat congres verschijnt komt er niets meer van terecht. Als het eerder klaar was geweest, had er wat langer gepraat kunnen worden over de vraag hoe je zo'n rapport een rol kunt laten spelen in de politieke discussie. Er is, vind ik, daarna te weinig mee gebeurd."

Wethouder Vermeulen: "We waren het op een gegeven moment wel eens over de principes en hoe je het zou moeten aanpakken, maar we wilden aangeven dat het ook financieel kon. We dachten dat de politieke kracht van het geheel zou winnen als je daar berekeningen op losliet. Daarvoor ging er een opdracht naar een bureau dat dat kon, met prachtige computermodellen. Het is een tamelijk theoretisch totaalsysteem gebleven, waarvan de elementen tot de millimeters kloppen, maar politiek werkt het niet zo. Misschien zijn we ook wel te vroeg geweest. Er komt zonder twijfel een discussie op gang over hoe het verder moet met de volkshuisvesting, en reken maar dat dit soort onderwerpen weer volop aan de orde komen. Ik zie in een aantal discussies elementen uit het inkomens-woonlastenstelsel: haal geld weg bij mensen met lage woonlastenquotes en los het lullige probleem op dat mensen in de stadsvernieuwing meer dan 35 procent van hun netto inkomen aan woonlasten kwijt zijn."

Andrè Ouwehand: "Wat een grote rol gespeeld heeft, is dat binnen de PvdA de discussie over het eigen-woningbezit in een compromis-achtige sfeer verloopt. Het eigen-woningbezit is een groot en heilig goed, en zodra je daar maar even mee in strijd komt begeef je jezelf in een conflict. Er is geen principiële keuze gemaakt, terwijl iets als een inkomens-woonlastenstelsel ontzettend diep ingrijpt in de maatschappij-ordening."

Toon Wolfs: "Wat ik nou zo vervelend vind, is dat dat door de politiek verdedigbaar gemaakt moet worden, en de bewoner in zijn achterportiekie zit te wachten terwijl de politici vijf jaar bezig zijn om een systeem te maken waar ze zelf niet achter staan. Ik kom uit de hoek van bewoners die een beetje nadenken, en die denken wat directer dan de politiek. In een democratie mag 51 procent beslissen, maar wij zien dat die 51 procent niet ziet dat 49 procent de moord steekt. Wij hadden zelf wat eenvoudige cijfertjes op tafel gelegd, waarvan je achteraf zegt: he, dat is feitelijk een inkomens-woonlastenstelsel. In "Minima zonder marge" lees je dat de koopkracht van de laagste inkomens in vijf jaar vijftien procent achteruit is gegaan. Wij zien de mensen in de verpaupering gaan. Maak dat dan maar duidelijk, niet met lapmiddelen als de schuldsanering, maar zet desnoods honderduizend mensen in een tentje op het Binnenhof."

Jan Schot: "Als we gaan praten over het volkshuisvestingsbeleid voor de jaren negentig, laten we dan geen compromissen sluiten met mensen met wie geen compromissen te sluiten zijn. Kijk niet naar die gozer die zeventig- tot tachtigduizend gulden per jaar verdient, maar probeer de mensen waar Toon over sprak uit hun isolement te halen."

André Ouwehand: "We moeten elkaar niet in de put praten. We hebben een hoop potenties als gemeente, corporaties en bewonersorganisaties, en we moeten ervoor zorgen dat deze thema's, die tien jaar geleden voorop stonden in prachtige nota's over herorientatie in de maatschappij, dat die weer terugkomen op de politieke agenda. Daar zullen we de komende tijd een harde dobber aan hebben, en als we het niet doen fietsen we nog verder achteruit."

De wijken: "Durf te praten over solidariteit"

Tineke Raterman: "Ik geloof dat de acties van de wijken elkaar hebben aangevuld. We zijn in 1980 in de Agniesebuurt begonnen met het inhouden van de bijkomende kosten, kleine bedragen waren dat. Toen kwam Crooswijk met het schot voor de boeg van honderd gulden, en omdat we dezelfde huisbaas hadden was het handig om die strijd gezamenlijk te voeren. Daar zijn later nog het Oude Noorden en de Provenierswijk bij gekomen. Crooswijk heeft daar een heel machtige positie in gehad, maar het was niet zo dat wij achteraan kwamen hobbelen. Wel hebben veel wijken zich opgetrokken aan het vier-wijkenoverleg en de woonlastennota's van Crooswijk."

Wim Wilbers: "De samenwerking hing af van de machtsballing naar de huisbazen, en daarom hebben wij in Feijenoord en het Noordereiland meer samengewerkt met het Oude Westen. Als het ging om de stadsvernieuwing werkten we samen met het Oude Westen, en als het ging om politieke initiatieven en massaliteit ook met Crooswijk en de rest van de stad."

Tineke Raterman: "Het hing er ook van af hoe ver je was met je stadsvernieuwing. Wij zaten midden in de stadsvernieuwing en hadden te maken met hoge

18. Wim Wilbers, Bep van Leeuwen, Herman Michels, André Ouwehand: "De coalitie was er wel om woningen te bouwen, maar niet om de woonlasten laag te houden."

woonlasten, andere wijken hadden huizen die nog gesloopt moesten worden en moesten kiezen tussen renovatie en nieuwbouw. Daardoor lagen de belangen heel verschillend."

Ton Bassant: "Een groot verschil was dat de vier wijken een voorstel voor een oplossing hebben aangeboden. Daar zijn we het vervolgens niet over eens geworden. We werden het er wel over eens dat je de woonlastenstrijd moest voeren, maar niet over de manier waarop."

Wim Wilbers: "Zo'n alternatief, dat vonden wij meer de verantwoordelijkheid van de politiek. Wij hadden een alternatief in technische zin: je moet alle bestaande regelingen uitbuiten, enzovoort. Over aanzetten voor een inkomens-woonlastenstelsel is de discussie in Feijenoord wel gevoerd, maar je constateerde dat je daar bij je kaders in de wijk de handen niet voor op elkaar kreeg. Met name de mensen die zelf het hoofd wel boven water konden houden, zagen zich door het inkomens-woonlastenstelsel gepakt. En dat was de groep waar de actie op dreef."

Ton Bassant: "Je moet de stap durven doen om over solidariteit te praten. Wij hebben hier heel wat naar onze kop gekregen, maar toch doorgezet om die discussie aan te gaan. Als je dat gedaan had en je ging naar het stelsel kijken, dan viel het meestal erg mee. Dan slaakte iedereen een zucht van verlichting van hé, we gaan er toch nog op vooruit."

Toon Wolfs: "Wij hebben de moed gehad om te zeggen: probeer eens een voorstel te doen hoe het wel zou moeten. Niet met de pretentie dat het zo zou moeten, maar dat je je gedachten erover laat gaan. Daarmee hebben we een risico genomen, en dat is niet geaccepteerd."

Jan Schot: "Men dacht geloof ik dat Crooswijk de macht had, maar de clou was dat je iets wat je zelf vond naar voren bracht om het voor iedereen bespreekbaar te maken. Dat dat bij de bewonersorganisaties niet lukte vanwege de achterban kan ik wel begrijpen. Maar ik heb de politici verweten dat ze bang waren van dat stuk."

Wethouder Vermeulen: "Ik denk dat de totale samenballing van acties en alternatieven met een zekere eenheid naar buiten is gebracht. Als je dan constateert dat het probleem niet is opgelost, dan kun je daar heel teleurgesteld over praten, maar het zegt niets over de manier waarop we het hebben aangepakt. Ik geloof niet dat je je dat moet laten aanpraten. Er is een verschuiving naar subjectivering, en dat heeft alles te maken met solidariteit. Als we wat willen doen voor de honderdduizend bewoners die door de bodem zakken, dan zal het misschien ten koste gaan van bewoners van Zuidwijk, Pendrecht of Schiebroek die veertigduizend gulden of meer belastbaar verdienen en een woonlastenquote hebben van tien of vijftien procent."

Toon Wolfs: "De grens lag boven de vijftigduizend."

Tineke Raterman: "Wij hebben op een gegeven moment gezegd: laten we ophouden met te praten over de minima en de echte minima, want het gaat net zo goed over de modalen. Het zou zo moeten zijn dat iedereen onafhankelijk van subsidies normaal zijn huur kan betalen. De politiek moet zorgen dat ik genoeg heb om niet overal mijn hand te gaan ophouden. We werden al die jaren niet gehoord, maar we worden nu bevestigd in wat we altijd gezegd hebben: staar je niet te veel blind op de individuele huursubsidie, want die wordt je ook nog afgepakt."

Toon Wolfs: De aanleiding voor dit boek is dat we zijn gestopt met een unieke actie, de honderd-guldenactie. Maar laten we nou niet in de veronderstelling zijn dat we onszelf kunnen opdoeken. Ik geloof dat we in de wijken en in de stad aandacht moeten blijven besteden aan het recht op een goede en betaalbare woning."

Noten

1. Wonen TA/BK, themanummer "Rotterdam... helpt stadsvernieuwing tegen verkrotting?", Amsterdam, mei 1979, p. 10-11.
2. Hugo Priemus, Drie moeizame jaren, Delft 1978, p. 30 e.v.
3. L.A. de Klerk (red.), Stadsvernieuwing in Rotterdam, 's Gravenhage 1982, p. 10.
4. Verslag van het gesprek op 8 april 1975 in het stadhuis van Rotterdam.
5. Len Edzes-van Loon, "De pauperwijk Crooswijk in opstand tegen het rode programcollege", Vrij Nederland, 19 juli 1975.
6. Wijkorgaan Crooswijk, Crooswijk een halve eeuw woonlastenstrijd, Rotterdam 1983, p. 49.
7. Wonen TA/BK, op. cit., p. 45.
8. Wonen TA/BK, op. cit., p. 37-38.
9. Brief PvdA-gewest Rotterdam aan het Rotterdams Overleg Bewonersorganisaties, 8 maart 1985
10. Wonen TA/BK, op. cit., p. 39.
11. Bewonersorganisatie Feijenoord, Vergulde Armoede, pp. 36-d en -e.
12. Wijkorgaan Crooswijk en BOA, Gaten Dichten, p. 5.
13. Brief wethouder Van der Ploeg aan Wijkorgaan Crooswijk, 19 oktober 1979.
14. Brief Patrimonium aan Wijkorgaan Crooswijk, 28 juni 1979.
15. B. Sondermeijer en H. van de Rijt, Bijstelling van het huurbeleid in stadsvernieuwinggebieden, juni 1980.
16. Gegevens uit een overzicht van huurinhoudingsacties, samengesteld door Pieter Bol (gemeentesecretarie), ongedateerd (begin 1983).
17. Interne notitie Patrimonium, 17 september 1980.
18. Brief Patrimonium aan Wijkorgaan Crooswijk e.a., 22 mei 1980; brief FRWC aan wethouder Van der Ploeg, Tweede-Kamerleden, NWR en NCIV, 10 juli 1980.
19. Notulen PvdA-werkgroep Volkshuisvesting en stadsvernieuwing (Rotterdam), 23 april 1980.
20. Uitnodiging Werkgroep Huren Crooswijk, ongedateerd (januari 1980).
21. PvdA-orgaan "Het Oosten is Rood", januari 1980.
22. Brief FNV-district Rotterdam aan Wijkorgaan Het Oude Noorden, 19 november 1980.
23. Brief Patrimonium aan Wijkorgaan Crooswijk, 1 april 1981.
24. Interne notitie Patrimonium, 28 maart 1981.
25. Brief wethouder Van der Ploeg aan Werkgroep Huren Crooswijk, 16 maart 1981.

26. Brief wethouder Van der Ploeg aan de bewonersorganisaties van de stadsvernieuwingswijken, 19 maart 1981.
27. Open Brief van twaalf bewonersorganisaties aan wethouder Van der Ploeg, 31 maart 1981.
28. Persverklaring raadsfractie PvdA (Rotterdam), 7 april 1981.
29. "Marcel van Dam: acties wel strak organiseren - Begrip voor huurstaking" in Het Vrije Volk, 24 mei 1981.
30. Aldus het communiqué van Wijkorgaan Delfshaven, 10 april 1981. Het overzicht van Pieter Bol houdt het op 28 huurders.
31. Rotterdams Nieuwsblad, 22 juni 1981.
32. Leon Leemans, notitie "Stedelijke samenwerking nieuwbouw-overleg", september 1981.
33. Gemeente Rotterdam, Nota Woonlasten (definitieve versie), Verzameling 1982 van de Gemeenteraad, blz. 1385.
34. "Ho-Ho, woonlasten omlaag", reactie van de oude wijken op de Nota Woonlasten, 15 mei 1982, p. 3.
35. Gerard Anderiesen, Discussiestuk als voorbereiding voor de FNV-reactie op de Nota Woonlasten van de Gemeente Rotterdam, 15 april 1982. Een definitieve FNV-reactie op de nota uit 1982 was bij de FNV in Rotterdam niet bekend. In 1984 verscheen de nota "Woonlastenbeleid is inkomenspolitiek" van de FNV- afdeling Rotterdam en het FNV-district Zuid-Holland Zuid.
36. "Huurders trekken weg uit te dure nieuwbouw" in Rotterdams Nieuwsblad, 19 december 1983.
37. Volgens een ROB-overzicht uit maart 1985. De Bewonersorganisatie Feijenoord spreekt van honderd, Pieter Bol houdt het op 58.
38. De citaten zijn afkomstig van "Het Woonlastendossier", uitgave NCIV, De Bilt, januari 1983.
39. Geciteerd uit Matt Dings, "Als Patrimonium de achterstallige huur moet innen krijg je oorlog" in De Tijd, 11 maart 1983.
40. Gemeente Rotterdam en FRWC, Persverklaring Huurverhogingen '83 en huurinhoudingsacties, ongedateerd (27 april 1983).
41. Rotterdams Nieuwsblad, 3 mei 1985.
42. Brief federatiebestuur aan de leden van de FRWC, 28 maart 1983.
43. Notulen Woonlastenconferentie ROB, Werkgroep oude woningen, 12 maart 1983.
44. Rotterdams Nieuwsblad, 7 mei 1983.
45. Rotterdams Nieuwsblad, 14 mei 1983.
46. Rotterdams Nieuwsblad, 14 mei 1983.
47. Brief wethouder Vermeulen en bestuur FRWC aan Wijkorgaan Crooswijk, Bewonersvereniging Agniesebuurt, Aktiegroep Provenierswijk en Bewonersorganisatie Het Oude Noorden, 20 mei 1983.

48. De citaten zijn afkomstig uit "Grandioze manifestatie in Rotterdam" in LOS-blad 83-8, oktober 1983.
49. Samenwerkende Groepen Dapperbuurt (Amsterdam), Dappernieuws, februari 1980.
50. Geciteerd uit Gemeente Amsterdam, Inkomenswoonlasten, een rechtvaardige verdeling, Amsterdam 1986, p. I.
51. Gemeente Rotterdam, Grondslagen voor een inkomens-woonlastenstelsel, Rotterdam 1985, p. 22.
52. Wethouder voor de volkshuisvesting Amsterdam, Naar een stelsel van inkomenshuren (concept), oktober 1980, p. 5.
53. Notitie H. van de Rijt aan wethouder Van der Ploeg, 9 november 1980.
54. Notitie Bewonersvereniging Agniesebuurt, ongedateerd (november 1981).
55. Notitie Roel van Veldhuizen, 20 oktober 1981.
56. "Wonen is niet meer te betalen" in Koopkracht, juli/augustus 1981.
57. Brief M.P.A. van Dam aan Wijkorgaan Crooswijk, 18 mei 1982.
58. Gemeente Rotterdam, Nota Woonlasten (definitieve versie), Verzameling 1982 van de Gemeenteraad, p. 1394.
59. Gemeente Rotterdam, Ambtelijke studiegroep nieuw inkomens-woonlastenstelsel, ongetekend, ongedateerd (najaar 1982).
60. Notulen van het gesprek tussen wethouder Vermeulen en de bewonersorganisaties van Crooswijk, de Agniesebuurt, het Oude Noorden en de Provenierswijk, 13 september 1983.
61. Brief wethouder Vermeulen aan de bewonersorganisaties van Crooswijk, de Agniesebuurt, het Oude Noorden en de Provenierswijk, 19 december 1983.
62. Eisenpakket bewonersorganisaties, geciteerd uit "Het Woonlastendossier", uitgave NCIV, De Bilt, januari 1983.
63. Woonlastenoverleg Nederland (WON), Woonlasten omlaag, het moet en het kan!, Alkmaar, september 1983, p. 40. De berekening werd gebaseerd op het CBS Woningbehoefte-onderzoek 1981.
64. Gemeente Rotterdam, Grondslagen voor een inkomens-woonlastenstelsel, Rotterdam 1985, p. 30.
65. Brief ROB aan de raadscommissie stadsvernieuwing, 14 juni 1985.
66. LOS-blad 85-4, april 1985, p. 2.
67. Roel van Veldhuizen, Opmerkingen bij het inkomens-woonlastenstelsel, mei 1985.
68. Uitgegeven als projectnotitie van het Landelijk Ombudsteam Stadsvernieuwing (LOS), no. 3000-06-01, 13 juni 1985.
69. Verslag van de gezamenlijke vergadering van de commissies voor stadsvernieuwing, volkshuisvesting, wonen c.a., van de gemeenten Amsterdam, 's Gravenhage, Rotterdam en Utrecht, gehouden op 20 mei 1985 in het stadhuis van Rotterdam.

70. Hugo Priemus, Notitie "De discussie van de Werkgroep Ad hoc "Woonuitgaven" en het rapport "Grondslagen voor een inkomens-woonlastenstelsel" vergeleken", 30 maart 1985.
71. ROB, Notitie "Een inkomens-woonlastenstelsel, hebben we daar wat aan?", 24 juni 1985.
72. Brief ROB aan raadscommissie stadsvernieuwing, 17 juni 1985.
73. André Ouwehand, "Een belangrijke stap? Het Rotterdamse voorstel voor een inkomens-woonlastenstelsel nader bekeken", Rotterdam 1985, p. 15.
74. Bewonersorganisatie Het Oude Noorden, Notitie "Ideen, suggesties en overwegingen voor een strategie op langere termijn", ongedateerd (oktober 1983).
75. Brief wethouder Vermeulen aan de FRWC, 20 december 1983.
76. Peter Kooi, Bewoners in actie, analyse van het verloop van drie collectieve acties in Rotterdam. Rotterdam 1987, hoofdstuk 4, p. 14 (typoscript).
77. ROB, notitie voor de ROB-vergadering van 11 maart 1985.
78. ROB, op. cit.
79. Citaten uit Aktiegroep Het Oude Westen e.a., Gewoon een buurt, wat kost het?, Rotterdam 1985 en Projektgroep Stadsvernieuwing Feijenoord-Noordereiland, Onbetaalbaar verklaarde woning, Rotterdam 1985.
80. Brief Bewonersvereniging Agniesebuurt aan de gemeenteraad van Rotterdam, 23 oktober 1984.
81. Verslag van het gesprek tussen vertegenwoordigers van de Agniesebuurt, Provenierswijk en Crooswijk en zes raadsleden van de PvdA (inclusief wethouder Vermeulen), 1 november 1984.
82. Rotterdams Nieuwsblad, 2 juni 1984.
83. Rotterdams Nieuwsblad, 28 juni 1984.
84. Brief Komitee Verontruste Huurders Patrimonium aan Bestuur en directie van Patrimonium, 19 oktober 1984.
85. Zwartboek "Patrimonium, bondgenoot of tegenstander/" (concept), ongedateerd (maart 1985).
86. Het Vrije Volk, 27 juni 1986.
87. Brief wethouder Vermeulen aan Wijkorgaan Crooswijk, 2 september 1986.
88. Brief Wijkorgaan Crooswijk aan wethouder Vermeulen (concept), ongedateerd (september 1986).

Literatuur

Aktiegroep Oude Westen, Maatschappij voor Volkswoningen en Projektgroep Stadsvernieuwing Oude Westen, Gewoon een buurt, wat kost het?, woonlastenonderzoek in het Oude Westen. Rotterdam, oktober 1985.

Aktiegroep Provenierswijk, En nu gaan we over tot aktie. Rotterdam, november 1982.

Bewonersorganisatie Feijenoord (BOF), Vergulde Armoede, een onderzoek naar de huurwensen, de inkomensituatie en de bestedingspatronen van de toekomstige bewoners van de nieuwbouw aan de Persoonshaven in de wijk Feijenoord-Noordereiland te Rotterdam. Rotterdam, maart 1979.

Bewonersorganisaties van 19 wijken, Ho-Ho, woonlasten omlaag, reaktie van de oude wijken op de nota woonlasten. Rotterdam, mei 1982.

G.I. Boot e.v.a., Wrijven helpt niet, Rapport over verleden, heden en toekomst van Patrimoniums Woningstichting te Delfshaven. Rotterdam, oktober 1985.

Ruud Brouwers, "Zolang de huren in Rotterdam het laagst zijn, moeten ze ophouden met dat geouwehoer". Interview met J.G. van der Ploeg in *Wonen/TABK*, mei 1979.

FNV-afdeling Rotterdam/ FNV-district Zuid-Holland Zuid, Woonlastenbeleid is inkomenspolitiek. Rotterdam, augustus 1984.

Gemeente Rotterdam, Commentaar op OSOW-krant maart 1978. Rotterdam, mei 1978.

Gemeente Rotterdam, Nota Woonlasten. Rotterdam, augustus 1982.

Gemeente Rotterdam, Rapportage Intersectoraal beleidsproject woonlasten. Rotterdam, april 1984.

Gemeente Rotterdam, Tussen wal en schip, rapport van de Werkgroep betalingsproblemen woonlasten. Rotterdam, februari 1984.

Gemeente Rotterdam, afd. RoSV-DROS, Grondslagen voor een inkomenswoonlastenstelsel. Rotterdam, maart 1985.

Gemeentelijke dienst volkshuisvesting Amsterdam, Inkomenswoonlasten, een rechtvaardige verdeling. Amsterdam, april 1986.

Gemeentelijke sociale dienst Rotterdam (i.s.m. Divosa en de gemeenten Amsterdam, Apeldoorn, Groningen, Den Haag, Lelystad, Maastricht, Schiedam, Utrecht en Zeist), Minima zonder marge, balans van de sociale minima in tien gemeenten. Rotterdam, november 1983.

Gezamenlijke oude wijken, Ho-ho, woonlasten omlaag, Reactie van de oude wijken op de nota woonlasten. Rotterdam, mei 1982.

Gezamenlijke oude wijken, Nieuwbouwhuren voor oude wijken veel te hoog!, brochure t.b.v. de demonstratieve bijeenkomst met staatssecretaris Schaefer op 31 januari 1977 te Rotterdam. Rotterdam, januari 1977.

Interuniversitair instituut normen en waarden/ Wijkorgaan Crooswijk, (Over)Betaalbaarheid en haalbaarheid, Huur, inkomen en bestedingen. Rotterdam, mei 1979.

L.A. de Klerk (redactie), Stadsvernieuwing in Rotterdam. Den Haag, 1982.

E.H. Klijn en H.M. Koolma, Coalitievorming in de volkshuisvesting in Stedebouw en Volkshuisvesting, januari 1987

KonsumentenKontakt/ Industriebond FNV, Woonlasten, Landelijk onderzoek van Industriebond FNV en KonsumentenKontakt naar de stijging van de woonlasten in relatie tot het netto inkomen. Den Haag/Amsterdam, juni 1981.

Landelijk Ombudsteam Stadsvernieuwing (LOS), Een belangrijke stap?, het Rotterdamse voorstel voor een inkomens-woonlastenstelsel nader bekeken. Alkmaar, mei 1985.

Peter Kooi, Bewoners in actie, Analyse van het verloop van drie collectieve acties in Rotterdam. Rotterdam, juli 1987.

Landelijk Ombudsteam Stadsvernieuwing (LOS)/ Nederlands Centrum voor Democratische Burgerschapsvorming (NCDB), Woonlastenacties, hoe doe je dat?. Alkmaar/ Amsterdam, juni 1984.

T. Mandemaker, Aan woonlastenonderzoek valt nog veel bij te schaven in Bouw, 23 januari 1983.

Nederlands Christelijk Instituut voor Volkshuisvesting (NCIV), Woonlasten omlaag, het woonlastendossier. De Bilt, januari 1983.

André Ouwehand, Paul Stouten en Ineke Wilson, Crooswijkers bezuinigen om hun woonlasten te kunnen betalen in Bouw, 15 maart 1980.

Overleg Stadsvernieuwing oude Wijken (OSOW), De betaalbaarheid van de nieuwbouw. Rotterdam, maart 1980.

Overleg Stadsvernieuwing Oude Wijken (OSOW), 4 jaar stadsvernieuwing. Rotterdam, maart 1978.

Patrimoniums Woningstichting te Delfshaven, Huurachterstanden en afhandelingsscenario's. Rotterdam, oktober 1985.

Patrimoniums woningstichting te Delfshaven, Rapportage Platformgroep Reorganisatie Patrimonium. Rotterdam, december 1985.

J.G. van der Ploeg en L.A. de Klerk, Beheers de woonlasten, vooral in stadsvernieuwingsgebieden in Bouw, augustus 1979.

Hugo Priemus, Drie moeizame jaren, Stadsvernieuwing in Crooswijk. Ooggetuigeverslag van binnen en buiten de projectgroep Crooswijk in de jaren 1973, 1974 en 1975. Delft, 1978.

Projectgroep stadsvernieuwing Feijenoord-Noordereiland, Onbetaalbaar verklaarde woning, woonlastenonderzoek in de wijk Feijenoord-Noordereiland. Rotterdam, oktober 1985.

Rotterdams Overleg Bewonersorganisaties, Anno 1987, Bewonersorganisaties in de stadsvernieuwing. Rotterdam, april 1987.

Rotterdams Overleg van Bewonersorganisaties (ROB), Konferentie 12 maart Odeon. Rotterdam, maart 1983.

J.L.N. Schaefer, Naar een stelsel van inkomenshuren, Ontwikkeling van huren en inkomens in Amsterdam, de regeling individuele huursubsidie en de regeling vergoeding verhuis- en herinrichtingskosten. Amsterdam, oktober 1980.

Stedelijk sekretariaat tegen de huurverhoging, Een verslag van de actie tegen de huurverhoging 1978. Rotterdam, 1978.

G. van Veldhuizen, Een eeuw Rotterdamse volkswijk. Baarn, z.j.

Woonlasten Overleg Nederland, Woonlasten omlaag, het moet en het kan!, Rapport van de Buitenparlementaire Enquetekommissie Woonlasten. Alkmaar, september 1983.

Wijkorgaan Crooswijk, Crooswijk een halve eeuw woonlastenstrijd, Waar de armen wijken gaan de rijken strijken. Rotterdam, september 1983.

Wijkorgaan Crooswijk, Nieuwbouwhuren niet te betalen!, een inventarisatie van de nieuwbouwhuren in de stadsvernieuwingswijk Crooswijk, Rotterdam. Rotterdam, november 1976.

Wijkorgaan Crooswijk/ BOA (TH Delft), Gaten dichtten, inkomens- en bestedingsonderzoek onder de toekomstige bewoners van de nieuwbouw in de open gaten in Crooswijk, Rotterdam. Rotterdam/Delft, mei 1979.

Wijkorgaan Crooswijk/ Buurtgroepen in Crooswijk, Waarom er in Crooswijk zoveel gepraat wordt en er over Crooswijk zoveel wordt geschreven. Rotterdam, mei 1975.

Wijkorgaan Crooswijk (werkgroep woonlasten), Woonlasten rijzen de pan uit, onderzoek naar de stijging van de woonlasten in de periode '78-'81. Rotterdam, januari 1982.

Wijkorgaan Crooswijk (Werkgroep woonlasten), Woonlasten rijzen de pan uit, van woonlastentabel naar konkreet beleid. Rotterdam, maart 1982.

Wijkorgaan Feijenoord/Noordereiland, Betaalbare huren, Wat we bereikt hebben en waarvoor we nog moeten knokken. Rotterdam, januari 1976.

Personenregister

- Agt, A.A.M. van 21, 62
Altelaar, Marie 58
Anderiesen, Gerard 47
Bakema, Eric 6, 19, 22, 25, 34, 35, 40, 57, 63, 65
Bassant, Ton 5, 39, 48, 93-100
Biggelaar, Ad van den 35
Bodegom, Gerard van 41
Bol, Pieter 6, 48, 55, 57, 75, 78
Bol-Es, Toon van 41
Bontje, Gerard 41
Boot, G.I. 86, 87
Bos, Rob 75, 78
Brokx, G.Ph. 21, 27, 33, 34, 51, 78, 88
Buijsrogge, Th.O.M. 88
Dam, M.P.A. van 41, 51, 62, 65, 69, 70, 74
Dunnen, H.T. den 49, 82
Dijkman, Stef 50
Elshof, J.E. 84
Es, Marianne van 5, 19, 82
Es, Wim van 56, 77
Fibbe, A.J. 15
Fulpen, H. van 65
Gemeren, Piet van 6, 26, 29, 33, 34, 39, 43-46, 49, 51, 53, 55, 81, 91-100
Griep, Ben 31
Groenenboom, F. 12, 14
Gruijters, J.P.A. 62
Harthoorn, Arie 5, 35, 36, 45, 58, 81, 92, 93-100
Have, W.J. van der 23
Henderson, Johan 34, 85
Hoppener, Ted 34
Huiskens, Piet 5, 12, 13, 19
Jettinghoff, H.W. 11, 13, 17
Jong, Henny de 51
Jong, Jan de 51
Jongman, Bram 5, 9, 29, 35, 37, 41, 45, 64, 66, 89
Jonker, Kees 41, 85, 86
Klerk, Len de 6, 68-71
Klove, Eef 41

Kuypers, L. 61
 Leemans, Leon 43, 57, 64, 65
 Leeuwen, Bep van 5, 76, 82-84, 90, 93-100
 Lubbers, R.F.M. 67, 73
 Michels, Herman 6, 53-56, 79-84, 93-100
 Ormel, Dick 5
 Os, Enny van 5
 Ouwehand, André 5, 18, 20, 29, 47, 57, 65, 71-75, 93-100
 Peper, A. 52
 Ploeg, J.G. van der 11, 16-34, 39, 40, 45, 46, 54, 55, 60, 62, 63, 74
 Pol-Van den Dorpel, N. van der 30
 Posthoorn, Sjaan 20
 Priemus, Hugo 5, 13, 17, 21, 74, 96
 Raadsen, Elbert 68-71
 Raterman, Tineke 5, 31, 33, 43, 44, 59, 78, 88, 91-100
 Riezenkamp, J. 23
 Ruding, H.O.C.R. 73
 Ruijter, Fred de 56
 Schaefer, J.L.N. 17-21, 27, 46, 62-65, 68-74
 Schot, Jan 5, 17, 41, 58, 91-100
 Seeters, Wim van 35
 Siemons, Jan 58
 Soet, Willem 6, 33, 46, 79, 80, 86-89
 Swaters, J.Th. 42, 82
 Thorbecke, J.R. 73
 Trouwborst, Nel 5, 20, 21
 Ulenberg, Corrie 48
 Uyl, J.M. den 20
 Veldhuizen, G. van 37
 Veldhuizen, Roel van 6, 23, 47, 64, 65, 71-73
 Vermeulen, P.O. 6, 28, 29, 32, 46-57, 60, 67, 68, 71, 73, 75, 78, 79, 81, 82, 89, 91-100
 Wibaut, F.M. 61
 Wilbers, Wim 5, 49, 82, 84, 93-100
 Witte, Jan 49
 Wolfs, Toon 5, 27, 36-38, 41, 63, 66, 75, 78, 86-90, 92-100
 Wijk, Gijs van 5, 6, 13
 Zanten, Hans van 51
 Zelst, Cor van 81
 Zwart, J. 73